

**Universitat de les
Illes Balears**

Títol: El patrimoni cultural a les propietats de l'Arxiduc Lluís Salvador
(Valldemossa-Deià)

NOM AUTOR: Antonio Rosselló Gili

NOM TUTOR: Jaume Andreu Galmés

Memòria del Treball de Final de Grau

Estudis de Grau de Turisme

Paraules clau: rutes culturals, senderisme patrimoni cultural, patrimoni etnològic,
serra de Tramuntana, valldemossa

de la
UNIVERSITAT DE LES ILLES BALEARS

Curs Acadèmic 2012-2013

*Cas de no autoritzar l'accés públic al TFG, marquina següent
casella:*

INDEX

Introducció amb els objectius de l'itinerari.....	3
Recorregut.....	4
Aspectes organitzatius.....	11
Recomanacions per l'itinerari.....	12
Informació dels continguts patrimonials durant la visita.....	17
Bibliografia.....	134
Material addicional.....	ANNEX

EL PATRIMONI CULTURAL A LES PROPIETATS DE L'ARXIDUC LLUIS SALVADOR (VALLDEMOSSA-DEIÀ)

1. INTRODUCCIÓ

Aquest treball consisteix en el disseny d'un itinerari sobre el patrimoni cultural de la Serra de Tramuntana. En concret, es centra en el patrimoni cultural que gira en torn a la figura de l'Arxiduc Lluís Salvador d'Àustria. La relació que hi ha entre l'Arxiduc Lluís Salvador i el patrimoni cultural es deu a la seva estada a Mallorca durant les quatre darreres dècades del segle XIX. Durant aquest temps, va anar adquirint diverses propietats als termes municipals de Valldemossa i Deià a més d'escriure diverses obres en que descrivia un arxipèlag encara verge.

Aquest patrimoni cultural inclou; el patrimoni etnològic preexistent dins el que varen ser les propietats de l'arxiduc, les construccions encarregades per l'Arxiduc fetes especialment per poder gaudir dels paisatges i dels recorreguts per dins aquestes propietats; i finalment, la resta de patrimoni pre-arxiducal pertanyent o no en aquestes possessions amb el qual va tenir contacte. Es per totes aquestes raons que l'itinerari rep el nom de *“El Patrimoni Cultural a les propietats de l'Arxiduc Lluís Salvador (Valldemossa-Deià)”*.

L'itinerari es dividirà en dues parts clarament diferenciades no en quant a la temàtica, que sempre serà la mateixa, sinó en la forma de realització. La primera serà a modus de visites a diferents museus i altres espais a excepció d'una petita ruta a peu de no més d'una hora de duració. La segona part consistirà en una ruta de senderisme. La duració de l'itinerari serà de dos dies coincidint el primer dia amb la primera part i el segon amb la segona part.

Serà matèria d'aquest treball explicar quin serà el recorregut d'aquest itinerari amb els horaris, espais a visitar i duració. S'establiran tots els aspectes organitzatius indicant si haurà presència d'un guia o no, les llengües en que s'impartirà, la forma de desplaçament a cada lloc, el preu global i el seu desglossament, el nombre màxim i mínim de persones que integraran cada grup així com altres aspectes. També es faran tota mena de recomanacions als clients per tal de facilitar la realització de l'itinerari; on per una banda, es faran de tipus general establint les millors maneres d'accedir als punts de trobada, consells per ajustar-se als horaris establerts a més dels millors allotjaments, restaurants, bars i cafeteries atenent a la seva tipologia i preu; i per una altra banda, es donaran recomanacions específiques per les rutes del primer i del segon dia donada la seva divergència. Aquestes recomanacions es centraran en l'aprovisionament, condicions físiques, vestimenta, calçat i altres aspectes que es considerin importants. Finalment, en un darrer apartat s'establiran totes les informacions que es donaran als clients tant abans, durant com després de les visites. Aquestes informacions inclouran la informació sobre els continguts patrimonials així com material addicional que consistirà en fullets informatius, pàgines webs, publicacions a llibres i revistes, plànols, fotografies i altres informacions de recolzament.

Entenent aquest itinerari com una proposta de turisme cultural, un dels objectius generals es el de potenciar una nova modalitat turística que cobri rellevància per combatre altres modalitats en caiguda com son el turisme de masses o mes comunament conegut com de *“sol i platja”*. Si bé es cert que, el turisme de sol i platja ha contribuït al llarg del temps enormes quantitats de

doblers a les arques de la nostra comunitat, per una altra banda, es una modalitat de turisme que en els darrers anys ha vist fortament disminuïda la seva capacitat de generar ingressos. A tot això se li ha d'afegir, els durs impactes que ha generat sobre el medi ambient i la trivialització progressiva de la cultura popular. Davant d'aquesta problemàtica, el turisme cultural no només es tracta d'una simple alternativa sinó d'una modalitat turística sostenible ja que els seus impactes sobre el medi ambient i la cultura local són mínims al mateix temps que contribueix a generar llocs de feina e ingressos per la comunitat.

Un altre objectiu de caràcter general es el de potenciar una modalitat que contribueixi a la desestacionalització del turisme. No obstant això, aquesta modalitat no pot substituir per si sola els ingressos que genera el turisme de masses. Això es deu principalment, a que la durada màxima de les estances amb motiu cultural es de tres o quatre dies. Ara be dit això, el qui si es cert es que, es totalment compatible amb altres modalitats com poden ser el turisme natural, el turisme actiu o el turisme de negocis. Per tant, la convivència de diverses d'aquestes tipologies si que podria constituir una bona alternativa al turisme de masses.

Finalment, entre els objectius mes específics es troba el de potenciar una modalitat de turisme que ajudi a conservar la immensitat del patrimoni de les nostres illes, i sobretot, donar a conèixer el nostre patrimoni cultural, en aquest cas, el patrimoni etnològic, religiós, artístic i els jardins de la Serra de Tramuntana.

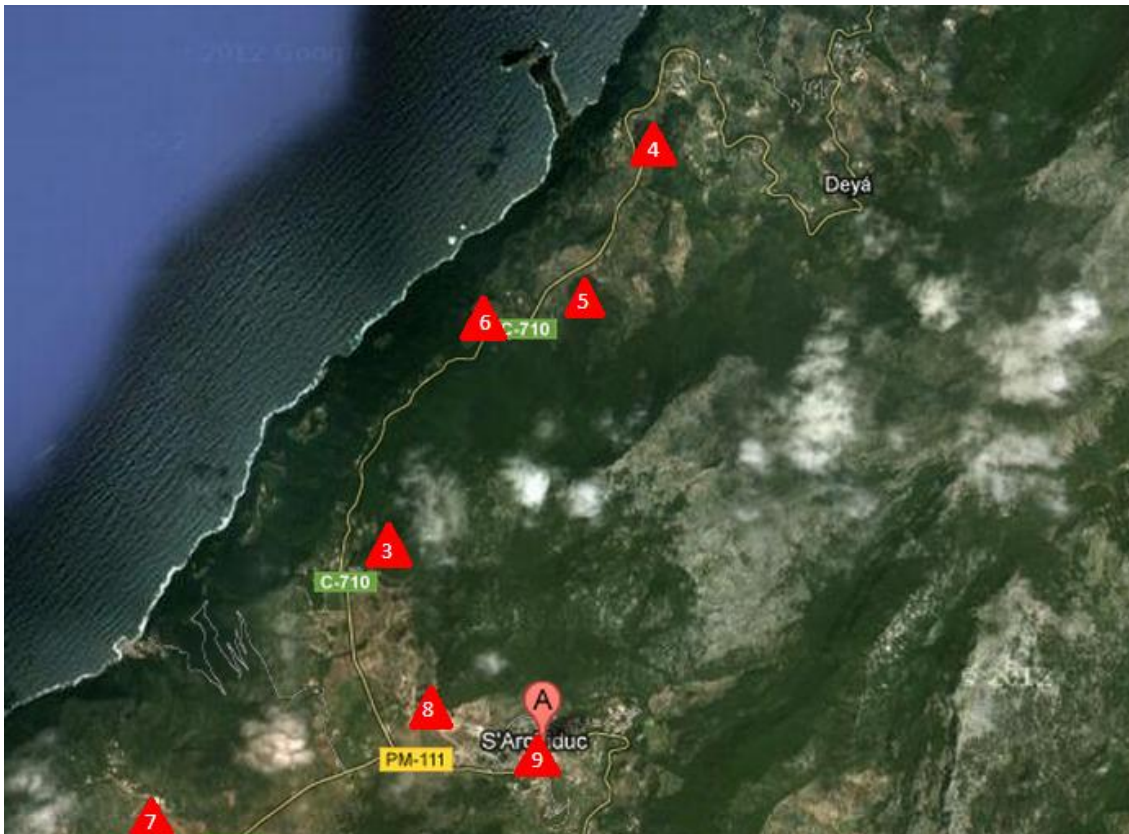
2. RECORREGUT

2.1. Recorregut del dia 1

8.50h	Punt de trobada al Costa Nord de Valldemossa. (1)
9,00-09.45h	Visita Costa Nord.
9.45-10,00h	Temps per anar a comprar berenar en cas de no dur-ne.
10,05h	L'autobús espera a l'aturada d'autobusos de Valldemossa.(2)
10.15-11.45h	Visita a L'Ermita de la Santíssima Trinitat de Valldemossa i temps per berenar.(3)
11.55-12.40h	Visita a la possessió de Son Marroig. (4)
12.40-12.50h	Visita exterior de Son Gallard.(5)
12.50-13.35h	Visita a la possessió de Miramar. (6)
13.35h	L'autobús espera al parking de Miramar.
13.35-14.25h	Visita als exteriors de les possessions de Son Ferrandell i Son Moragues. (7 i 8)
14.30h	Arribada a Valldemossa i temps lliure per dinar.(9)
16.15h-18,00h	Punt de trobada a l'aturada d'autobusos de Valldemossa i visita a peu de la Valldemossa en temps de l'Arxiduc.
18.00h	Fi del recorregut del dia 1 a l'aturada d'autobusos.

Cartografia del recorregut del dia 1. Font: Pròpia

Cartografia del recorregut del dia 1. Font: Pròpia

2.1.1. Explicació

Aquest recorregut es farà durant tot l'any.

El guia esperarà a l'Avinguda de Palma 6, Valldemossa, 07170, davant el Costa de Nord de Valldemossa.

De 9,00 a 9,45, es farà la visita al Costa Nord i una vegada finalitzada es donarà temps lliure fins a les 10,00h per a que la gent que no dugui berenar el pugui comprar.

A les 10,05h, un microbús estirà esperant al grup a l'aturada d'autobusos de Valldemossa per conduir-lo fins a l'Ermida de la Santíssima Trinitat de Valldemossa. Per arribar-hi, prendrà la carretera de Deià aturant-se a ma esquerra al parking de Ca'n Costa, a l'altura del km 2,5 des del poble. Allà deixarà al grup que creurà cap al costat esquerr de la carretera des d'on arrenca una pujada asfaltada que condueix cap a l'Ermida de Valldemossa. Des d'aquest punt el grup pujarà a peu fins a l'Ermida. La pujada té una duració màxima de 25 minuts i la baixada un poc menys. Una vegada allà es procedirà a la visita i es donaran 20 minuts per berenar. Posteriorment es descendirà fins arribar al mateix punt de partida, on el microbus estira esperant. A les 11.45h el bus reprendrà la marxa fins arribar a la possessió de Son Marroig. Conclou aquesta visita es dirigirà cap a la possessió de Miramar, però pocs metres abans d'arribar-hi a ma esquerra farà una petita aturada de deu minuts aprofitant l'espai que deixa l'aturada de la línia regular just al davant de Son Gallard. Allà el grup podrà contemplar els exteriors de la possessió.

A les 12.35 deixarà al grup al pàrking de la possessió de Miramar.

A les 13.35 reprendrà el recorregut per fer la visita exterior a la possessió de Son Moragues. Per això, el bus farà una petita aturada de deu minuts al Km 0,7 de la Ctra/Valldemossa-deià on es troba la benzinera de Valldemossa des d'on es pot observar bé la finca. Durant els desplaçaments amb els bus, els visitants tendran moltes ocasions per contemplar la façana de Son Moragues des d'altres angles.

Arribats a la intersecció, el microbús seguirà cap a ma dreta en direcció Banyalbufar i s'aturarà mes o manco a l'altura del quilòmetre 2 davant la petita rotonda que hi ha a l'entrada de Son Ferrandell. Allà el grup baixarà per contemplar per defora la finca. Mentrestant, el microbús donarà la volta aprofitant l'espai que hi ha un quilòmetre mes endavant a l'entrada de l'urbanització George Sand, per tornar a recollir al grup al mateix punt on el va deixar i dur-lo cap a Valldemossa. Durant els trams d'anada i tornada també haurà ocasió per a que els visitants contemplin la façana de la finca des de altres perspectives. El bus deixarà al grup a la mateixa aturada on es va iniciar el recorregut.

Una vegada a Valldemossa, de 14.30 a 16.10h es donarà temps per poder dinar.

Finalment, de 16.15 a 18,00h s'acabarà el recorregut del primer dia, fent una visita als espais lligats a la història i el patrimoni de Valldemossa amb els quals l'Arxiduc hi va tenir contacte en primera persona.

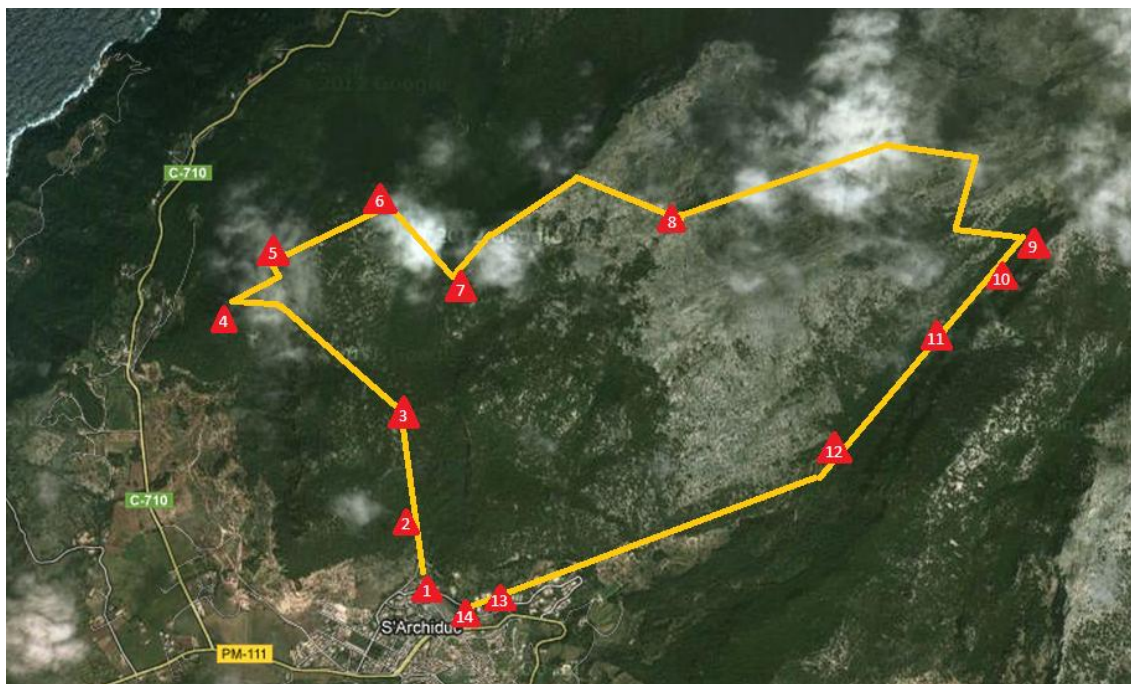
El recorregut que es farà per Valldemossa serà el següent:

1 Aturada d'autobusos de Valldemossa – (20 min) – 2 Moli de la beata – (20 min) – 3 Jardins del Rei Joan Carles I – 4 Exteriors de la cartoixa – (2 min) – 5 Mirador de la Miranda i exteriors del Palau del Rei Sans – (2min) – 6 Casa natal de Santa Catalina Tomàs – (1min) – 7 La creu de Baix – (1min) – 8 Font de la beata – (5min) – 8 Aturada d'autobusos.

Duració total: 50 minuts caminant mes una hora i deu minuts aturats.

Font des Polls – (10+45 min menjar) – 12 Coma des Cairats – 13 Son Gual – (55min) – 14 Parking Valldemossa.

Duració total: 4h50min caminant mes 2h15min aturats.

Cartografia del recorregut de senderisme del dia 2. Font: pròpia

A les 8.50h el grup es trobarà al primer pàrking venint des de Palma, o al segon venint des de Deià. En cas de que no es trobi aparcament en aquest pàrking, es cercarà o bé a l'altre pàrking que hi ha o bé a qualsevol altre indret del poble. Com es dirà me endavant a l'apartat recomanacions, s'ha de tenir en comte que, en la gran majoria del poble hi ha línees blaves, per tant, s'ha de posar tiquet de l'O.R.A.

L'excursió tindrà una duració total de 7h5min, dels quals 4h50min seran caminant, mentre que 2h15min corresponen a les aturades pertinents a cada un dels elements patrimonials amb la seva explicació (més o manco una hora d'explicacions), mitja hora per berenar, i finalment, tres quarts d'hora per menjar.

L'excursió finalitzarà al mateix parking on es va iniciar. Cal tenir present que, els horaris establerts en el requadre poden variar en funció de la marxa del grup i altres condicions alienes.

- 2.3. Recorregut alternatiu de senderisme del dia 2: Camí de sa barrera de sa marina - caló de s'estaca – camí nou de s'estaca- Hotel El Encinar (Ca Madó Pilla) o Miramar.

De dilluns a divendres	
16.15h	Punt de trobada: Parking de Ca'n Costa
16.30h	Inici de l'excursió Camí de sa barrera

	de sa marina - caló de s'estaca - camí nou de s'estaca - Hotel El Encinar (Ca Madó Pilla) o Miramar.
20.00-20.20h	Arribada a Ca Madó Pilla o a Miramar
20.33- 20.40h	Agafar el bus L210 a l'aturada de Ca Madó Pilla o de Son Gallard
20.37-20.45h	Arribada al Parking de Ca'n Costa
Dissabtes	
15.20h	Punt de trobada: Parking de Ca'n Costa
15.35h	Inici de l'excursió Camí de sa barrera de sa marina - caló de s'estaca - camí nou de s'estaca - Hotel El Encinar (Ca Madó Pilla) o Miramar.
19.05-19.25h	Arribada a Ca Madó Pilla o a Miramar
19.38-19.45h	Agafar el bus L210 a l'aturada de Ca Madó Pilla o de Son Gallard
19.42-19,49h	Arribada al Parking de Ca'n Costa
Diumenges i festius	
14.50h	Punt de trobada: Parking de Ca'n Costa
15.05h	Inici de l'excursió Camí de sa barrera de sa marina - caló de s'estaca - camí nou de s'estaca - Hotel El Encinar (Ca Madó Pilla) o Miramar.
18.35-18.55h	Arribada a Ca Madó Pilla o a Miramar
19.08-19.15h	Agafar el bus L210 a l'aturada de Ca Madó Pilla o de Son Gallard
19.12-19.19h	Arribada al Parking de Ca'n Costa

2.3.1. Explicació

Aquest recorregut només es realitzarà durant els mesos de Juliol, Agost i la primera meitat de Setembre.

El recorregut serà el següent:

1 Portell de la carretera – (15 min) – 2 mirador nou – (5 min) – 3 mirador de sa rassa – (30 min) – 4 s'estaca – 5 caló de s'estaca – (30 min) – 6 mirador d'es Figueral – (15 min) – 7 mirador des Creuer – (5 min) – 8 capella del beat Ramón Llull – berenador de la capella del beat Ramón Llull – (10 min) – 9 zona de bancs de la Font de l'Ermitanet – (5 min) – 10 mirador d'es pi o del niu des corb – (5 min) – 11 Ca Madó Pilla.

L'altre opció:

8 Capella del beat Ramón Llull – 9” cova dels serafins – (8 min) – 10” Els Pontets de la Font Cuberta – (6min) – 11” Coves de Ponent – (0,5min) – Sa Bassa – 12” mirador des guix – (1min) –13” mirador de ferradura – Coves de Ponent – (8min) – 14” jardí de sa Torre des Moro – (1min) – 15” Miramar

Duració total: 2 hores caminant mes 1 hora i mitja aturats.

Cartografia del recorregut alternatiu de senderisme del dia 2. Font: pròpia

El punt de trobada serà el parking de Ca'n Costa situat ma esquerra a la Ctra/ Valldemossa –deia al km 2.5. A partir d'aquí el grup caminarà per la carretera en direcció Deià fins que a uns 500 metres del lloc de partida, en el marge esquer de la carretera es veurà una barrera verda sobre una pista de formigó, lloc on s'iniciarà l'excursió.

L'excursió tindrà una durada de entre 3 h 30 minuts i 4 hores depenent de la marxa del grup i finalitzarà a l'Hotel El Encinar (Ca Madó Pilla) o a Miramar. Durant l'excursió es faran aturades de entre 4 i 6 minuts a cada un dels elements patrimonials d'interès que es sumaran als altres 45 minuts que es donaran per a tots aquells que vulguin banyar-se al caló de s'Estaca. Si la ruta finalitza a Ca Madó Pilla, el grup esperarà el bus (L210) a l'aturada de Ca Madó Pilla just al davant de l'hotel, mentre que si finalitza a Miramar, haurà d'anar fins a l'aturada de Son Gallard, situada 500 metres a l'esquerra des de l'entrada al predi de Miramar. El temps d'espera variarà entre 10 i 40 minuts depenent de la velocitat del grup o de si el bus du retràs o no. Finalment, el bus deixarà al grup de nou al parking de ca'n costa, donant per finalitzat el recorregut.

Com es pot veure al requadre, l'hora d'inici de la ruta varia en funció del dia a la fi d'ajustar-se als horaris de la línia regular.

3. ASPECTES ORGANITZATIUS

El recorregut del dia 1, es pot realitzar durant tot l'any excepte els dies festius ja que els llocs que es visiten romanen tancats. La realització de la pujada a peu fins a l'Ermita de Valldemossa i posterior baixada durant els mesos d'Agost dependrà de la disposició del grup a fer-la.

El recorregut del dia 2 es pot fer durant tot l'any excepte en els mesos de juliol, agost i part del mes de setembre degut a les altes temperatures que impossibiliten la realització de l'excursió. Per aquest motiu s'ofereix un recorregut alternatiu que prèviament s'ha detallat a l'apartat 2: Recorregut.

Cada itinerari haurà d'estar integrat per un màxim de 15 persones i un mínim de 13 persones. En cas de que fossin menys de 13 persones, el preu s'hauria de recalcular ja que el marge de benefici per a l'organitzador seria escàs.

L'itinerari s'impartirà amb anglès, alemany i castellà o català. No obstant això, durant cada recorregut el guia només parlarà dues d'aquestes llengües a la fi d'evitar allargar massa les explicacions i de que l'atenció dels visitants decaigui. Per tant s'organitzaran itineraris amb llengües diferents. Dit això, l'organització dependrà de la demanda.

Durant l'itinerari els clients aniran acompanyats en tot moment d'un guia el qual serà el responsable de la coordinació, recepció, assistència, conducció i informació. Aquest guia tendrà que disposar de l'habilitació vigent atorgada per la conselleria de Turisme. A més haurà de tenir uns amplis coneixements del patrimoni cultural de les nostres illes i més en concret de la Serra de Tramuntana. També haurà de conèixer molt bé la regió de Valldemosa i Deià així com la seva oferta turística i els serveis públics. Haurà de tenir uns coneixements mínims de primers auxilis i sempre haurà de mantenir una bona aparença i estar degudament identificat. Sempre haurà de ser fàcilment localitzat per telèfon mòbil i finalment haurà de tenir un domini elevat del català, castellà, l'anglès i l'alemany ja que aquestes seran les llengües en les quals s'impartirà l'itinerari.

S'organitzarà un microbús o furgoneta de setze places amb conductor amb l'objectiu d'ajustar-se als horaris establerts i facilitar l'accés a tots els punts de l'itinerari. Com s'estableix al recorregut, només se requeriran el serveis del microbús el primer dia mentre que en el cas del recorregut alternatiu del segon dia es farà ús del transport públic, en concret de la línia d'autobús L210.

Despeses promocionals d'inversió.

Aquestes son les despeses que s'han de fer abans de començar l'activitat, les quals inclouen:

- Fullets a les oficines de informació turística. Cost de 2000 fullets= 261,12€ (Tríptic A4 10x21 plegat a 4+4 tintes) + 145€ (disseny)= 406,12€. Tots aquets fullets seran repartits per les oficines d'informació turística i allotjaments de la zona de Valldemossa, Deià i Sóller.
- Publicitat a través de les següents pàgines webs: www.mallorcarutes.com (15% del preu del client), www.conselldemallorca.net i www.fomentmallorca.org (gratuït)
- Promoció a través de l'IBATUR en les seves pàgines web www.illesbalears.es i www.balearsculturaltour.net.

El preu de l'itinerari serà un preu global que resultarà de la suma del preu d'entrada a Costa Nord, Son Marroig i Miramar a més dels costos del guia, l'autobús i el marge de benefici de l'empresa organitzadora.

Aquest preu global serà de 55€ per als dos dies d'itinerari.

Desglossament del preu:

El cost del microbús per quatre hores i mitja de servei son 220€ amb IVA inclòs. Tot això dividit entre 15 persones surt a 14,70€ per persona.

El preu d'entrada a Costa nord surt a 6€

Les entrades a Miramar i Son Marroig surten a 4€ cada una, per tant 8€ en total.

El sou d'un guia turístic especialitzat ronda els 120€ diaris. Per tant, els serveis del guia durant dos dies seran 240€. Son 16€ per persona.

55€/persona (Preu Global)

- Cost del microbus=220€/15persones=14,70€/persona
- Preu d'entrada a Costa Nord=6€/persona
- Preu d'entrada a Miramar =4€/persona
- Preu d'entrada a Son Marroig=4€/persona
- Sou del guia turístic=120€diaris/15persones=16€/persona
- Comissió de mallorcarutes.com (si venen per aquesta via)*

15,3€/PERSONA (MARGE DE BENEFICI DE L'ORGANITZADOR)

**S'aplica una comissió del 15% del preu total, el qual s'incrementarà per tal de que el marge de benefici sigui el mateix.*

4. RECOMANACIONS PER L'ITINERARI

4.1. Recomanacions per l'itinerari en general

S'ha de ser puntual a l'hora d'arribar als punts de trobada. Per accedir en aquests punts es recomana utilitzar vehicle propi o de lloguer. No es recomana tant la utilització del transport públic degut a les poques freqüències. Tot i això, en cas de que es vulgui fer ús d'aquest, s'haurà d'agafar la línia 210. Els horaris es poden consultar a la pàgina web: www.tib.org/es/web/ctm/autobus/linia/210 o també al telèfon 971 17 77 77 el qual te un horari d'atenció al públic de dilluns a dissabte de 7,00 a 21,00h.

Quan s'hagi d'estacionar el vehicle al poble de Valldemossa, s'ha de tenir en compte que la majoria de places d'aparcament es troben dins zona O.R.A (línees blaves) de 10 a 22h tots els dies, lo qual significa que s'haurà de posar el tiquet de l'O.R.A.

No s'ha de perdre mai la pista del guia. En cas d'indisposició o algun problema s'ha de comunicar-ho immediatament.

Degut a la duració i localització de l'itinerari s'aconsella allotjar-se en qualsevol dels dos termes de Valldemossa o Deià.

Seguint la temàtica de l'itinerari es recomanen els següents allotjaments:

Agroturisme Sa Pedrissa

És una possessió mallorquina que data del s XVII i que va pertànyer a finals del segle XIX a l'Arxiduc Lluís Salvador d'Àustria. A principis del segle XX, la finca fou adquirida per la família Morey els quals varen continuar amb l'activitat agrícola fins que a la dècada dels noranta aquesta activitat va esser substituïda

per l'Agroturística. Es troba situada a la carretera de Valldemosa al quilòmetre 64.5 (07179) dins el terme municipal de Deia. Disposa de sis habitacions i a continuació apareixen els seus preus:

Habitació doble des de 160 a 425€

Habitació doble vista mar des de 160 a 425€

Junior Suite des de 180 a 450€

Suite Jardí des de 200 a 520€

Suite Torre des de 220 a 590€

Suite Vistes a la mar des de 240 a 650€

Aquests preus son per dia i habitació amb berenar inclòs. Per més informació: <http://www.sapedrissa.com/>

Agroturisme Son Brondo

És una possessió mallorquina que data del període àrab a Mallorca (segle XIV) la qual pertany a la família Alemany Rosselló des del segle XVI. La finca es dedica a l'activitat agroturística des de la dècada dels noranta essent una de les pioneres en el sector. Son Brondo no va pertànyer a l'Arxiduc Lluís Salvador però si que va estar i parlar sobre ella al seu llibre "*Die Balearen*". Es troba situada a la Carretera de Valldemossa al quilòmetre 15.2 dins el terme municipal de Valldemossa (07170). Consta de quatre habitacions amb els següents preus:

Habitació doble amb terrassa privada 138€

Habitació doble amb terrassa privada d'ús individual 120€

Junior Suite amb terrassa privada 148€

Suite amb terrassa privada 160

Nins fins dos anys Gratuït

Nins entre 2 i 12 15€

Llit supletori 15€

Cuina Rústica 15€

Aquests preus son per dia i habitació amb berenar inclòs. Per més informació: <http://www.fincasonbrondo.com/>

A continuació apareix una llista d'allotjaments als municipis de Valldemossa i Deià. En aquesta llista no apareixen tots els allotjaments de la zona, simplement son alguns dels mes destacats segons la seva tipologia. Tot i que no entrarien dins la temàtica de l'itinerari ofereixen altres opcions i variabilitat de preus d'acord amb els diferents gustos i poders adquisitius dels clients.

Hotel Apartamentos El Encinar (Ctra/ Valldemossa-Deia km 3, Valldemossa 07100, Mallorca, Espanya). Aquest Hotel es troba sobre el que fou Ca Madó Pilla, una antiga hostatgeria creada per l'Arxiduc amb la finalitat d'allotjar als visitants de Miramar.

Habitació doble (dos llits) i Suite Junior amb berenar inclòs 116€

Habitació doble per ús individual amb berenar inclòs 84€

Per més informació: <http://www.hotelencinar.com/>

Es Petit Hotel (C/Uetam 1, Valldemossa 07170, Mallorca, Espanya)

Habitació doble superior amb Terrassa des de 175 fins 158 €

Habitació doble superior des de 150 fins 135 €

Habitació doble estàndar des de 130 fins 117 €

Llit suplementari 50 €

Els preus duen berenar inclòs. Per més informació: <http://www.espetithotel-valldemossa.com/>

Cases de Ca's Garriguer (Ctra/Valldemossa - Banyalbufar km.3, Valldemossa 07170, Mallorca, Espanya)

Habitació Doble amb balcó des de 160 a 180€

Junior suite des de 180 a 200€

Habitació Doble d'ús individual des de 120 a 150€

Llit suplementari des de 35 a 50€

Els preus duen berenar inclòs. Per més informació:

<http://www.casesdecasgarriguer.com/>

Hostal Villaverde (C/ Ramon Llull, 19, 07179 Deià, Mallorca, Espanya)

Habitació individual amb berenar inclòs 58€

Habitació doble amb berenar inclòs 77€

Per més informació: <http://www.hostalvillaverde.com/>

Pensió Miramar (C/ Can Oliver

07179, Deià, Mallorca, Espanya)

Habitació per persona amb berenar inclòs des de 37,5 a 60€.

Per més informació: <http://pensionmiramar.com/>

Hotel d'Es Puig (C/ Es Puig 4, 07179 Deià, Mallorca, Espanya)

Habitació doble des de 125 a 155€

Habitació doble d'ús individual des de 80 a 99€

Habitació doble amb terrassa des de 135 a 170€

Suite dues persones des de 199 a 230€

El preus inclouen berenar. Per més informació: <http://www.hoteldespuig.com/>

Amb referència al dinar, sopar o berenar tant durant l'itinerari com a la resta de temps lliure, a continuació es recomanen alguns dels restaurants, bars i cafeteries mes destacats del termes municipals de Valldemossa i Deià atenent al nivell de preus i tipologia.

Restaurants de cuina mallorquina:

Restaurant Ca'n Pedro (Av. Arxiduc Lluís Salvador 25, 07170 Valldemossa, Mallorca)

Gastronomia típica de l'illa. Destaquen el frit mallorquí, paletilla de me, arròs brut, caragols, esclata-sangs entre altres.

Horari: Tots el dies obert, excepte diumenge vespre i dilluns.

El preu mitja per comensal es d'entre 25 i 30€

Per més informació: <http://www.canpedro.com/> o el Tel. 971 61 21 70.

Es Romaní (Avinguda de Palma 2, 07170, Valldemossa, Mallorca)

Cuina Mallorquina. Destaquen albergínies farcides de carn, paletilla de me, tumbet, paelles o frit mallorquí entre d'altres.

Horari: Obert tots els dies de 12 a 16 horas i de 18 a 23 horas. Excepte els dilluns. No fan vacances

Menú del dia: 9,50€ per comensal
El preu mitjà es entre 25 i 30€.
Per mes informació: Tel. 971 616 173

Restaurant Jaume (C/ Arxiduc Lluís Salvador, 22
07179 Deià, Mallorca)
Cuina Mallorquina molt elaborada de mercat. Destaquen Petxines amb tumbet,
Peix fresc, Caldereta de Llagosta, Risotto d'arròs brut etc.
Horari: De dilluns a diumenge 13.00 - 16.00 h i 19.30 - 22.00 h, excepte dijous
tancat. De Novembre a Febrer s'ha de cridar per confirmar horaris.
El preu mitjà per tres plats es entre 50 i 60€.
Per més informació: Tel. 971 63 90 29 i 626 998 114 (mòbil)

Altres restaurants de cuina mallorquina: Restaurant Ca'n Costa (Carretera
Valldemossa - Deià), Restaurant Sebastian (Deià), Cas's Patró March (Cala de
Deià), El Olivo (Deià), Sa Vinya (Deià), Es Racó d'Es Teix (Deià), Sa Dorarada
(Deià), Mirador de Na Foradada (Deià).

Restaurants de cuina italiana:

Restaurant pizzeria Vesubio (Av. Arxiduc Lluís Salvador, 7
07170, Valldemossa (Mallorca)
Horari: De dilluns a diumenges de 13 a 16 i de 20 a 23h. Dimecres tancat.
El preu mitjà per comensal es entre 10 i 15€.
Per mes informació: Tel. 971 61 25 84

Altres restaurants de cuina italiana: Pizzeria Las Palmeras (Deià)

Restaurants de tapes:

Xelini Restaurante (C/Arxiduc Lluís Salvador n19, Deià, Mallorca)
Tipus de cuina: Cuina mediterrània, local i tapes.
Preu del menú diari: 15-25€
Preu mitjà de la carta: 26-35€
Horari: Cada dia obert de 12.30 a 00.30, excepte dilluns tancat. Del 14 de
desembre al 14 de Gener vacances.
Per mes informació: <http://www.xelini.com/restaurante.html> o Tel. 97163 91 39

Restaurants de cuina oriental:

Restaurant Sa Cova (C/ Felipe Bauzá, 07179, Deià, Mallorca)
Tipus de cuina: Xinesa i Tailandesa.
Horari: De dilluns a dimarts 19:30 - 22:00. De divendres a dissabte 19:30 - 22:00
i diumenges 13:30-16:30.
El preu mitjà es entre 10 i 15€.
Per més informació: 971 63 64 22 o també es-es.facebook.com/pages/Sa-Cova/171922969493401

Bars, cafeteries i pastisseries:

Forn i pastisseria Ca'n Molines (C/ Rosa nº 4 i Vía Blanquerna nº 15, Valldemossa, Mallorca)

El producte estrella son ses coques de patata a més de la coca d'albercocs, les ensaïmades o el pa moreno.

Només al local de la Vía Blanquerna s'ofereix també servei de cafeteria.

El preu de la coca de patata acompanyat d'una tassa de xocolata es de 4€.

Per més informació: <http://www.canmolinas.com/> o Tel 971 61 21 56.

Bar Meriendas (C/ Blanquerna 12, 07170 Valldemosa, Mallorca)

Destaquen l'orxata d'ametlla, les coques de patata i pastissos variats.

El preu de la coca de patata acompanyada d'orxata d'ametlla es de 4,20€

Per més informació: 97 161 6192

Altres bars, cafeteries i pastisseries: Bar S'olivera (Valldemossa), Bar Los tilos (Valldemossa), Capuccino (Valldemossa), Forn de Pa es Cos (Valldemossa), Sa Mata (Valldemossa), Cafe es Punt (Deia), Sa Cacera (Deià), Cafè Sa Fonda (Deià), Forn Deià (Deià).

4.2. Recomanacions específiques pel recorregut del dia 1

En quant a l'aprovisionament, es recomana dur berenar. En cas de que no es dugui, una vegada acabada la visita a Costa Nord, es donaran quinze minuts per comprar berenar a qualsevol dels restaurants, bars o pastisseries de Valldemossa.

Es donarà temps per dinar de 14.30 a 16.15h. Es recomana dinar a qualsevol dels restaurants que hi ha Valldemossa per evitar problemes de temps a l'hora d'arribar a la següent part de l'itinerari.

Per al trajecte a peu fins a l'Ermita i la posterior visita per Valldemossa es recomana calçat còmode que si sigui tancat i resistent (sense tacons). Tampoc s'han de llençar restes durant el camí a la fi de ser respectuosos amb el medi. Si es realitza durant l'estiu es recomana dur gorra i crema solar. També es convenient a part del berenar dur al menys mig litre d'aigua per persona.

4.3. Recomanacions específiques de cara a l'excursió del dia 2

Aquells que realitzin l'itinerari hauran de gaudir d'un bon estat de salut física. Si bé no es una excursió de gran dificultat s'ha d'estar acostumat a caminar per muntanya amb intensitat. Sobretot es requereix una intensitat molt alta a les dues primeres hores del recorregut que coincideixen amb l'ascens al Caragolí.

En quant al calçat, s'han de dur botes de muntanya o unes bones deportives.

En quant a la roba, a l'hivern s'ha de dur roba d'abric i a l'estiu gorra i crema solar.

En quant a l'aprovisionament s'ha de dur un picnic i al menys un litre d'aigua per persona.

No s'han de dur cans ni altres mascotes per evitar problemes amb els ramats de les finques.

No s'han de llençar restes durant el camí a la fi de ser respectuosos amb el medi ambient.

4.4. Recomanacions específiques de cara a l'excursió alternativa del dia 2

Com hem dit anteriorment, s'haurà de gaudir d'un bon estat de salut física. Sobretot es requereix una intensitat molt alta a la tornada a Ca Madó Pilla.

En quant al calçat, como hem dit anteriorment, s'han de dur botes de muntanya o unes bones deportives.

En quant a la roba, com aquest recorregut coincideix amb els mesos d'estiu mes calorosos s'haurà de dur roba esportiva d'estiu, gorra i crema solar a més del banyador per als qui vulguin banyar-se.

En quant a l'aprovisionament, s'ha de dur un picnic i entre un litre i mig i dos litres d'aigua per persona.

No s'han de dur cans ni altres mascotes, ni s'han de llençar restes durant el camí a la fi.

5. INFORMACIÓ DELS CONTINGUTS PATRIMONIALS DURANT LA VISITA.

5.1. Continguts del dia 1

5.1.1. Breu introducció de l'itinerari.

Aquest itinerari es centra en el patrimoni cultural que gira en torn a la figura de l'Arxiduc Lluís Salvador d'Àustria, el qual durant la seva estança a Mallorca va anar adquirint diverses propietats situades als termes municipals de Valldemossa i Deià.

El recorregut inclou els següents tipus de patrimoni:

Patrimoni Arxiducal: Son tot el seguit de construccions encarregades per l'Arxiduc distribuïdes al llarg del territori, fetes especialment per poder gaudir dels paisatges i dels recorreguts per dins aquestes propietats. Aquest patrimoni inclou: jardins, capelles, miradors, berenadors i pedrissos, camins i altres elements.

El patrimoni etnològic: Es tracta del patrimoni etnològic dins el que varen ser les propietats de l'arxiduc. Aquest tipus de patrimoni inclou: possessions, habitacles temporals, torres de vigilància i defensa, construccions d'ús agrícola i ramader, construccions de la hidràulica tradicional, construccions per a l'aprofitament dels recursos naturals, marges, parets, clapers i finalment, els camins.

Patrimoni no etnològic preexistent: Es tracta de tot el patrimoni no etnològic pre-arxiducal, el qual o bé es troba dins el que foren les seves propietats o bé fora d'elles però amb els quals va tenir contacte en primera persona. En primer lloc cal tenir present que, abans de l'arribada de l'Arxiduc, ja existien tot un seguit d'estructures destinades a la contemplació del paisatge, així com altres elements commemoratius de fets històrics, especialment religiosos. Ni molt manco es tractaran tots ells, només alguns durant la visita a Valldemossa. En aquest apartat també s'inclou: el patrimoni religiós, els jardins i el patrimoni artístic preexistent. Per tant podem dir que, quan l'Arxiduc va arribar a Valldemossa, ja va trobar-hi exemples de tots els elements que ell va construir al paisatge arxiducal.

Així mateix cal destacar que, totes les possessions així com altres béns que varen pertànyer a l'Arxiduc compten amb la màxima protecció a través de la declaració de bé de interès cultural (BIC).

Abans de procedir a entrar al Costa Nord es farà una breu introducció de qui era l'Arxiduc Lluís Salvador d'Àustria i perquè va decidir instal·lar-se a Mallorca. L'Arxiduc Lluís Salvador d'Àustria, era l'undècim fill de Leopold II (Gran duc de la Toscana) i el novè de la seva segona esposa Maria Antonieta de les dues Sicílies. Per tenir una millor idea era cosí segon de Francesc Josep I, l'emperador d'Àustria i Hongria des del 1848 fins al 1916 que estava casat amb l'emperadriu Isabel de Wittelsbach, més coneguda com l'emperadriu Sissi, la qual va mantenir una estreta relació amb l'Arxiduc.

Quan era petit va viure al Palau Pitti de Florència, a la Toscana. Allà es on es va educar. Era un palau immens on podia jugar tot el que volgués. Per tant, es pot dir que l'Arxiduc va tenir una infància privilegiada. Al mateix temps, també va ser una infància plena d'obligacions. Per començar, no podia acudir a l'escola o a la universitat ja que era una norma de la noblesa d'aquell moment. Per tant, els professors i els catedràtics anaven a palau a ensenyar-li. Li ensenyaven totes les llengües d'acord a la seva història familiar, on va arribar a dominar unes catorze llengües, entre elles el llatí i el grec. També rebia classes de ciències naturals que li varen marcar per la resta de la seva vida. Ja als quinze anys coneixia Anglaterra i altres indrets del mediterrani degut a que els arxiducs ja de ben joves eren enviats per conèixer altres formes de vida per tal d'omplir el seu bagatge cultural.

Font: Wikipedia

Però prest desperta d'aquest somni, quan la seva família va tenir que abandonar Itàlia degut a la revolució Garibaldina. La seva nova llar va ser el Palau de Brandais, situat a la República Txeca, al nord de Praga. Aquesta nova vida no tenia res a veure a l'anterior. L'Arxiduc mai va poder fer rels, acostumat al bon clima, el menjar i a la llum de la toscana. Des d'aquest moment es va

veure obligat a viure desterrat, aïllat i lligat als estrictes protocols. Va prendre molt d'interès per les ciències naturals, el dibuix i la geografia on a la seva família era conegut com el "savi de la casa". De fet mes tard, va publicar una descomunal obra enciclopèdica sobre les Illes Balears anomenada "*Die Balearen in Wort und Bild*" a més de nombroses col·laboracions especialitzades sobre la geografia i etnografia dels pobles que va estimar. A part de totes aquestes qualitats els que varen tenir l'oportunitat de tractar amb ell deien que era un homo bondadós, educat i molt sensible.

Tot aquest marc de desterrament i aïllament marca la seva vida ja que mes endavant renuncia a la vida de palau per convertir-se en un home nòmada com a forma de salvació.

Dins aquest afany de viatjar arriba en un dels seus viatges a l'illa de Mallorca. En concret, arriba l'any 1867 a bord del correu a vapor Jaume II, el qual prèviament havia fet escala al port d'Eivissa. L'objectiu d'aquest viatge era, contemplar tota la geografia de l'illa, on queda fascinat sobretot per la foradada i les vistes des de Son Marroig a la mar.

Aquest verí insular, una forma de ser i estar que poc te que veure amb la vida continental de palau ja estava dins el seu esperit. L'havia conegut a la toscana, a Sicília, a Capri o a les Illes Eòlies. A Mallorca ho reconeix i es reconeix a ell mateix. Per tant, es el lloc ideal on recrear els seus somnis.

Quan torna al continent després d'aquest primer viatge, planteja instal·lar-se definitivament a Mallorca. Francisco Manuel de los Herreros, director de l'institut Balear de segon ensenyament l'introdueix baix el pseudònim de Comte de Neudorf dins la societat Mallorquina. Cal destacar que, l'hospitalitat dels mallorquins va fer innecessàries les cartes de recomanació d'Herreros, retornant-les sense haver-les usat (BONET 1916:104, extret de CANYELLAS 1997:25). La seva primera vivenda va ser Ca'n Formiguera, situada sobre la murada de Palma als peus del Palau Episcopal. La seva intenció era doble. En un primer moment s'interessa per l'etnografia de les Illes Balears, on posa en marxa un mètode basat amb enquestes de cent preguntes, les quals tota una sèries de col·laboradors les anaven passant entre la població. Aquesta primera part es plasma a l'enciclopèdia "*Die Balearen*". Després, a mesura que compra terres, va estar mes preocupat pels coneixements històrics de les illes.

En un primer moment recorre tota Palma, la qual es veu plasmada a "*Die Balearen*", però a Palma no trobarà la llibertat, sinó al camp. Com hem dit l'Arxiduc volia escapar d'aquella vida urbana de palau, i per tant Palma a pesar de ser una ciutat petita seguia essent una ciutat que li recordava aquella vida.

Tot i que l'Arxiduc provenia d'una cultura urbana, industrial i avançada, ell tractava de recuperar tot allò que anava desapareixent, com es el cas de les societats agràries. Volia escapar d'aquella cultura urbana continental.

L'Arxiduc coneixia molt bé l'escola lul·liana de Ramon Llull, fundada a Miramar i veu en ella un símbol del que era la seva intenció. Per aquest motiu, es la primera finca que adquireix a l'any 1872, la qual serà el punt neuràlgic de totes les propietats que adquirirà mes tard i es on també rebrà totes les visites.

L'Arxiduc de portes a fora era un escriptor il·lustrat, però de portes en dins era un naturalista a mitges feudal a mitges anarquista que troba en l'estudi una manera de comprendre la seva pròpia vida. Veu la naturalesa com el mirall de la seva ànima, lliure i salvatge.

Any darrera any, va anar incorporant les següents possessions fins l'any 1901: Son Galcerán, Son Marroig, Son Moragues, Son Ferrandell, Son Gual, Son

Gallard, Sa Font Figuera, Sa Pedrissa, l'Ermita de La Trinintat, s'Estaca i Ca'n Costa. Totes elles es trobaven situades als termes municipals de Valldemossa i Deià, mentre que ocupaven una superfície total de 1685 ha.

A s'Estaca construeix una casa amb estil sicilià i nord africà que avui dia es propietat de Michael Douglas. Allà treballava Catalina Homar que es converteix en la majoral de la possessió vitivinícola. Tenint en comte que era una societat masclista, era molt estrany veure a un dona de majoral. Catalina Homar va mantenir una relació molt estreta amb l'Arxiduc fins a finals dels s XIX. Ella li comunicava l'estat de la collita, el comportament dels pagesos mentre ell es trobava defora.

També, va crear una petita cort on destaca la figura d'Antoni Vives Colom, un ex-seminarista de Deià que es converteix en el seu fidel secretari i inseparable amic.

A les seves possessions vigila que no es talli cap arbre, arregla els jardins, s'assegura del bon estat de la collita, reconstrueix les velles torres de defensa, traça camins de muntanya, miradors i refugis i escriu sense aturar. Les seves possessions es dedicaven al cultiu de verdures i llegums, arbres fruitals i vinyes. Era tan gran el seu entusiasme que la malvasia de les seves terres va guanyar premis a les exposicions universals.

Es dedicava a la seva obra tot el dia, no obstant això, era un home que no podia estar aturat tot el dia a ca seva. Necessitava viatjar, conèixer altres cultures i civilitzacions i per això necessitava un mitjà de locomoció com era el vaixell. Ara bé, durant la navegació també volia satisfer totes les seves necessitats de ciència i confort gaudint de les mateixes comoditats que a ca seva. Per tant, al seu primer vaixell, el Nixe I, va muntar una espècie de ganivet científic. Mentre el vaixell solcava el mediterrani, l'Arxiduc dibuixava les seves costes i escrivia. Més tard, el Nixe I naufraga davant les costes d'Algèria, però mes tard, la mare li ajudarà a adquirir el Nixe II amb el qual arriba a les costes de Sud-àfrica, Melbourne, Sidney, Santa Fe, Los Angeles i acaba donant la volta al mon.

Després de que l'Arxiduc rompés la seva relació amb na Catalina Homar no tornà mai més a Mallorca.

Una vegada mor Catalina Homar, s'Estaca cau en decadència i es descompon la cort que havia creat. Això va ser paral·lel a les malalties i la vellesa de l'Arxiduc. L'Arxiduc mor finalment l'any 1915 al Palau de Brandais. Mentrestant, la família Vives heretà tot el seu llegat.

Abans de procedir a la visita es parlarà un poc de que es Costa Nord i per que es va crear.

Costa Nord es un centre cultural que es va crear per iniciativa de l'actor Michael Douglas, el qual va quedar fascinat per la Serra de Tramuntana al igual que l'Arxiduc en el seu moment. Es troba situat al que fou una antiga residència del poble. En concret, es tracta d'un centre de divulgació cultural que vol transmetre al visitant la bellesa del paratge de la Serra de Tramuntana. Pretén donar a conèixer la seva flora i fauna, les seves costums i ajudar a preservar-les per a que la gent les pugui continuar gaudint. A més, també es un centre dedicat a la divulgació artística, on tenen lloc cicles de concerts, exposicions i altres activitats culturals.

La visita al costa nord es un excel·lent punt de partida per aquest itinerari ja que transmet als visitants perquè un personatge com l'Arxiduc Lluís Salvador va sentir tanta fascinació per la Serra de Tramuntana, lloc on va viure gran part

de la seva vida i sobre el qual va escriure en moltes de les seves obres, com hem dit anteriorment.

Un cop feta aquesta introducció es procedirà a la visita a Costa Nord.

5.1.2. Visita a Costa Nord

Només entrar per la porta, es podrà observar com a la part esquerra, hi ha una sínia. Aquest serà el primer element del patrimoni etnològic d'aquest itinerari. Es tracta d'una màquina d'elevat aigua. Es bàsicament una roda vertical que era accionada per la força d'un animal. Normalment s'utilitzava en els regadius tradicionals i per l'abastiment d'aigua, actualment s'han substituït per bombes i altres procediments. En gran part de la descripció que ve a continuació, ens hem fet servir de la informació que ens proporciona l'autor Jaume ANDREU (2008: 188-189). Primerament, presenta una planta ovalada i sobre el nivell de terra, s'aixeca un mur de tancament, circumdat de la boca des pou, fet de pedra en verd. Aquest sosté el mecanisme, de fusta, on és més elevat en un dels dos costats llargs, donant lloc als dos pilars o columnes que aguanten una jàssera, el *jou*. Aquest subjecta l'eix vertical giratori, l'*arbre*. A la seva part superior, no es pot veure però es subjectava la perxa, una espècie de braç horitzontal a l'extrem del qual s'enganxava l'animal per mitjà del balancí. A la part inferior de l'arbre va fixat el rodet, petit engranatge de barrots, els *braçols*. El rodet, en posició horitzontal, actua sobre una roda de majors dimensions, en posició vertical, que sosté i mou la cadena (rest) amb els cadufs. Aquests arreplegaven l'aigua i l'abocaven a una pastereta, que descansava sobre dos suports de pedra o fusta encastats a ambdós costats del pou, anomenats lleones. De la pastereta, a través d'una canalització exterior o subterrània, l'aigua acaba en un safareig o directament al camp de rec.

A continuació, el grup serà conduït al petit auditori. Aquí es presentarà un documental sobre la Serra de Tramuntana d'uns 15 minuts de duració, presentat i produït per Michael Douglas que mostra la seva història, els paisatges i els personatges que es varen sentir atrets per la seva bellesa.

Auditori de Costa Nord Valldemossa. Font: www.mallorcaattraction.com

Costa Nord Valldemossa. Font: www.mallorcaattraction.com

Posteriorment, el grup passarà a una sala contigua on es reproduïx l'interior del vaixell de l'Arxiduc, el Nixe. Aquí es poden veure objectes que recreen aquesta aventura científica al vaixell. També hi ha una recreació mitjançant panells de la vida de l'Arxiduc a l'illa.

Recreació del Nixe, vaixell de l'arxiduc. Font: www.mallorcaattraction.com

Finalment, s'entra a una tercera sala on s'alberguen exposicions rotatòries sobre elements que contribueixen a augmentar els coneixements dels visitants sobre la Serra de Tramuntana. Aquesta sala es podrà visitar però no serà objecte d'explicació.

A les 10,05h un microbús estarà esperant a l'aturada d'autobusos de Valldemossa, des d'on començarà la marxa en direcció al parking de Ca'n Costa. Només sortir de l'estació, es dirigirà per una avinguda de lledoners fins arribar-hi a l'encreuament Deià- Banyalbufar. Pocs metres abans d'arribar-hi ja es podrà contemplar la façana de Son Moragues, finca que va pertànyer a l'Arxiduc Lluís Salvador de la qual destaca la creació del Museu Agrícola Balear Industrial i el seu oli d'oliva, guardonat a l'exposició internacional de Barcelona, celebrada l'any 1888. Mes endavant de l'itinerari es donaran més detalls. Un cop arribat a l'encreuament el bus prendrà el desviament cap a Deià on deixarà a ma dreta la benzina de Valldemossa. El bus s'aturarà a l'altura del km 2,5 a ma esquerra on es troba el parking del restaurant Ca'n Costa. Aquest restaurant es troba a unes cases de possessió que també varen pertànyer a

l'Arxiduc. Allà el grup baixarà i creuarà cap al costat esquerra de la carretera on comença un petit camí asfalt que puja fins a l'Ermita. El grup haurà de seguir aquest camí un quilòmetre i mig. Lo que ve a ser 25 minuts sense aturar. Al principi, el camí gira en una forta pendent cap a l'esquerra i a uns 600 metres es deixarà a ma esquerra un camí d'entrada a una finca privada. El camí anirà guanyant altura. Just abans d'arribar a l'Ermita es farà molt més estret amb dues parets de pedra en sec, una a cada costat, d'uns dos metres i mig d'alçada. Un cop es passi aquest tram s'arribarà a l'esplanada de l'Ermita, on a partir d'aquest moment començarà la visita.

Abans de realitzar la visita es parlarà un poc de la relació que hi té amb l'Arxiduc i del seu context històric.

L'Ermita de la Santíssima Trinitat forma part d'aquest itinerari per diferents motius. Per començar forma part del paisatge arxiducal, ja que es troba enmig del bosc de Miramar. Per una altre banda l'Arxiduc parlà abundantment de l'Ermita de la Trinitat i dels ermitans que hi habitaven. De fet, l'Arxiduc visitava amb freqüència els ermitans: *“Con frecuencia acudo al conta de las dos horas de la tarde, cuando los buenos monjes los acompañan de los acordes de un armonio”* (HABSBURG,1884a:124-125, extret de CANYELLAS, 97:80). També donà fe de com vivien: *“no prueban la carne y durante sus comidas un ermitaño lee las vidas de los santos mientras todos los demás guardan silencio; no les esta permitido hablar y, si necesitan pan o agua durante la comida, se limitan a dar uno o dos golpes sobre la mesa con el cuchillo”*.(SERRANO.94:57, extret de CANYELLAS,97:80). Els seus escrits també demostren la seva apreciació i admiració cap els ermitans: *“aun en vida, parece que su alma vive a medias en el cielo”* (HABSBURG,1905:69, extret de CANYELLAS, 97:80) i va donar-ne testimoni fent-los donació d'un tros de terra que va permetre facilitar l'entrada a l'ermita (SERRANO,94:57,extret de CANYELLAS,97:80).

Entrant en matèria, l'Ermita fou bastida entre els anys 1648 i 1693 aprofitant una antiga ermita primitiva per ordre de l'ermità Joan Mir. Es va construir per allotjar ermitans de la congregació de San Pau i Sant Antoni i es va dedicar a la Puríssima Concepció. *“L'oratori actual, que data de entre 1703 i 1705, i totes les dependències de l'ermita són al centre d'un tancat. En temps de l'Arxiduc l'ermita comprenia les construccions següents: oratori nou, sagristia, oratori vell, cel·les dels ermitans, cel·la dels religiosos visitants, refectori, cuina, rebost, bugaderia, forn, biblioteca amb escrits ascètics, hostatgeria per a visitants amb dos llits, estable, tallers i caseta per religiosos penitents.”* (HABSBURG 1884a:124-126, extret de CANYELLAS, 97:80). De fet, va arribar a ser la mes important del municipi. Aquesta comunitat va viure fins a finals del segle XIX i es varen tornar a restablir l'any 1923. Ara bé, cal esmentar que la vida eremítica ja existia des del segle XIII quan Ramon Llull fundà l'escola missionera i de llengües orientals a Miramar. De fet, dins el bosc de Miramar encara queden altres ermites, que ja en temps de l'Arxiduc estaven abandonades com son: les Ermites Velles, fundades al segle XVI on es poden contemplar restes de capelles, cel·les i parets d'horts; també s'hi troben la cel·la vella, la cova del Beat Ramón, la cova de l'ermità Guillem i la cova des Barranc.

5.1.3. Vista a l'Ermita de la Santíssima Trinitat de Valldemossa.

Ara sí es procedirà a la visita però abans d'entrar-hi al recinte a ma esquerra hi ha un mirador des del qual es pot observar una terrassa amb el petit hort dels ermitans.

Hort de l'ermita de Valldemossa. Font: www.piusxii.es

Posteriorment es passarà al pati interior per una porta rectangular amb dues creus i bancs a cada costat. Només es podran visitar la clastra, el mirador i l'oratori modern, els quals romanen oberts al públic. Una vegada dins la clastra, es veu tota una sèrie de dependències que l'envolten, les quals alberguen la porteria, les cel·les, la cuina i el menjador dels ermitans. A ma esquerra es veu una cisterna, on al seu brocal hi ha inscrita la data 1713 amb l'abreviatura de Jesús i Maria. En quant al concepte de cisterna, es tracta d'una construcció tradicional, on ens hem fet servir de la informació que ens proporciona l'autor Jaume ANDREU (2008:221-225), el qual ens diu que, es tracta de dipòsits d'aigua coberts, en aquest cas excavat totalment al terra, els quals presenten una forma troncocònica o de pera i arrepleguen l'aigua de les teulades i terrats. L'aigua es replega per mitjà de canalitzacions de peces de ceràmica fetes a posta i alineacions de teules adossades als murs. A més aquesta cisterna presenta la particularitat que, des d'aquesta surten canalitzacions cap a altres piques distribuïdes al voltant del pati.

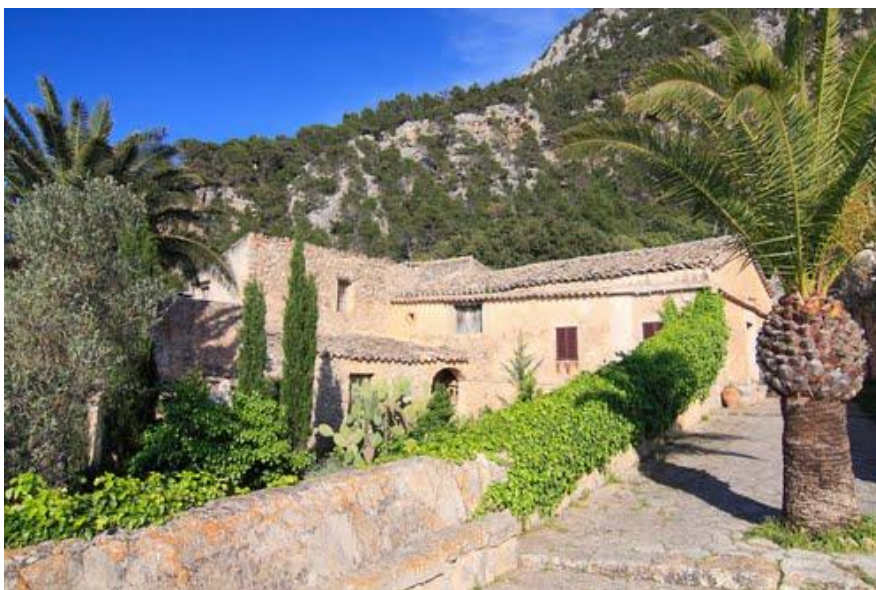
Cisterna de l'ermita de Valldemossa. Font: www.pmaria-valldemossa.org

Just al davant d'aquesta entrada es troba l'església que com hem dit abans fou construïda entre els anys 1703 i 1705 en substitució de l'antiga capella que es va utilitzar com hostatgeria. A la façana principal, es veu el portal d'ingrés sobre el qual, hi ha un frontó triangular amb una petita estatueta de la Santíssima trinitat tallada en pedra. Sota el vèrtex superior hi ha una creu tallada a la paret. A cada costat d'aquesta porta es veuen dos portalets. Una vegada dins l'oratori, es tracta d'una nau única de dos trams, coberts amb volta d'aresta a l'interior i de doble vessant a l'exterior. El retaule major situat darrera l'altar data de finals del segle XIX. A la concavitat central del retaule hi ha una escultura de fusta de la Immaculada Concepció i a cada costat les imatges de Sant Antoni i Sant Pau. A la part superior hi ha una pintura on es representa a la part superior central la Santíssima Trinitat coronada per l'Immaculada Concepció, mentre que als costats es troben el beat Ramon Llull i Santa Catalina Tomás. Un altre element a destacar es el viacrucis pintat per Manuel Bayeu compost per catorze obres pictòriques encara que hi ha dues de dubtosa atribució.

Interior de l'oratori de l'ermita de Valldemossa. Font: www.pmaria-valldemossa.org

Situats un altra volta al pati central, a ma esquerra sortint de l'oratori es veu un corredor que du a un mirador, on a la part dreta de la paret d'aquest corredor es poden veure les antigues dependències com són els sestadors, es molí, sa tafona, sa fusteria, el cementeri i l'hort que hem vist anteriorment.

Dependències de l'ermita de Valldemossa. Font: www.panoramio.com

Vistes des del mirador de l'ermita de Valldemossa. Font: www.flickr.com

El funcionament de totes aquestes dependències s'explicarà en la següent visita. Finalment s'arribarà al mirador des d'on es podràn gaudir d'unes vistes extraordinàries a la costa nord. Aquest mirador es un exemple d'estructura preexistent a l'Arxiduc destinada a contemplar el paisatge. Cal tenir present que, a la zona de Valldemossa abans de l'arribada de l'Arxiduc ja existien tota una sèrie d'indrets destinats a la contemplació del paisatge.

Per un altre banda, avui dia, els ermitans d'aquesta comunitat s'han especialitzat en l'elaboració de tàperes, fonoll marí i olives els quals son oferts al visitants.

Una vegada finalitzada la visita a l'Ermita el grup disposarà de 20 minuts per berenar, mentre que posteriorment descendirà fins al mateix punt on l'autobús el va deixar. A les 11.45h l'autobús reprendrà el recorregut cap a la possessió de Son Marroig per la carretera Valldemossa-Deia MA-10, aturant-se a l'altura del km 65.5, a ma esquerra. Allà haurà una indicació que condueix a un Parking. L'Autobús deixarà el grup allà i els esperarà per a la següent visita.

Es procedirà a la visita, però abans d'entrar-hi es farà una breu introducció sobre el terme "cases de possessió"; també es farà una ullada ràpida a la història d'aquest cas concret i per descomptat es parlarà del motiu pel qual l'Arxiduc les anava adquirint així com de tot el seguit d'actuacions seves que donaren un aire distint en aquesta propietat.

Quant a les dades històriques rellevants que es citen a continuació, ens hem servit de la informació que ens proporciona l'autor Tomàs VIBOT (2008:150-160). En els seus inicis la possessió de Son Marroig va ser una antiga alqueria medieval vinculada a la família Masroig ja al segle XIV. A l'any 1370 els Masroig varen carregar l'alqueria amb un censal de dotze lliures a favor del monestir de la Real. A l'any 1467 apareix documentada amb el nom d'*alqueria dels Masroig*, denominació amb la qual fou coneguda durant les dècades anteriors i que encara perduraria fins al segle següent.

Un dels documents més interessants de la història d'aquesta possessió data del 18 de Març de 1491. Es tracta de l'inventari de bens mobles i immobles que ordenà redactar Jaume Masroig per la mort del seu pare, Antoni Masroig. El que havia heretat consistia en una alqueria amb garrigues, vinya i hort. Es cita l'entrada a les cases dels senyors; el document també cita la presència d'un celler, amb els seus cups, bótes i altres estris; a continuació es nombra la casa de les olivateres, situada després del celler; la caseta o rebost; una cambra anomenada *dels fadrins*; l'habitació on morí el propietari; els béns que hi havia dins la cuina; la cambra de la premsa o tafona la qual contenia una biga amb tots els estris i una caldera plantada; la pallissa i la botiga de l'oli situades vora la tafona. També dins aquest inventari hi ha notes que destaquen la venda d'oli a ciutat.

El 26 de febrer de 1516 la possessió passà a mans de Joan Masroig. En aquell temps la possessió feia partió per ponent amb la marina de la possessió de Joan Gallard dita Miramar, pel migdia amb la possessió de Jaume Rul-lan, posteriorment Son Rul-lan, per llevant amb la possessió de Lluç Bauça, posteriorment Son Bauça i amb la possessió de Pere Moranta i al nord amb la possessió de Bartomeu Calafat i la de Guillem Penya. A més la possessió tenia un rafal, anomenat el rafal d'en Ferrer comprat pels Masroig en 1462.

A l'any 1572, era de Cosme Marroig i estava valorada en 8000 lliures. El 13 de maig de 1582 es va produir un dels fets més turbulents i hostil de la història de Deia, el qual afectà especialment aquesta possessió. Cent cinquanta sarrains desembarcaren a na foradada amb la intenció de saquejar les terres, però finalment foren derrotats i es creu que com a conseqüència d'aquest episodi es va construir la torre de defensa.

Fins al segle XVII fou coneguda amb el nom de la foradada o també la Foradada dels Masroig, que substituï la denominació medieval d'*alqueria dels Masroig*. Mentre que, a partir del segle XVII fins al XVIII es denominà Son Masroig de la Foradada i posteriorment Son Marroig de la Foradada.

L'any 1667 apareix amb escena el missatge Joan Ripoll que tenia arrendada l'explotació.

L'any 1684 era propietat de Joan Masroig de la Foradada i es valorà en 11.000 lliures.

A finals del segle XVII i principis del XVIII, l'explotació va sofrir moltes deutes i molts de bens foren segrestats en favor dels creditors.

A finals del segle XVIII la finca seguia essent dels Marroig, ara de Gabriel Marroig que no va redactar testament, però sí la seva germana casada amb el misser Pere Josep Sureda, on esmenta l'entrada a la cuina i menjador; l'estudi on morí Gabriel Marroig amb el seu mobiliari així com el d'altres sales senyorials; els estris que hi havia dins el celler i la tafona; també es torna a citar la botiga de l'oli. Segons aquest inventari els propietaris, a més de la possessió tenien unes cases amb corral a Deià i la casa pairal vora el Banc de L'oli a Palma.

A l'any 1818, la possessió estava valorada en 12.020 lliures i llavonces inscrita a nom de Josep Sureda, on cal destacar que la possessió es trobava dividida en: dues quarterades de terra de secà, set quarterades d'olivar de primera qualitat, vint de segona qualitat i quaranta-set de tercera, una quarterada d'hortalissa i vint de muntanya.

Al 1850 es perd el llinatge Marroig ja que després de la mort de Joana Maria Sureda i Marroig, l'heretà la seva germana casada amb Joan Cortei, i propietària a més d'Es Molí, on actualment es troba ubicat l'hotel es Molí, a més d'altres finques com Son Rul-Ian, Can Borràs, Es Picons i diverses vinyes i rotes. En aquesta època la finca seguí sent arrendada a dos germans oriünds de Valldemossa. Es cita a l'inventari que a la possessió es feien hortalisses, blat, xeixa, ordi, civada, i diverses fruites. Posteriorment, l'Arxiduc la va adquirir el 15 de gener de l'any 1878 on pagà 200.000 lliures, una quantitat molt superior al preu real de l'època. Aleshores Son Marroig tenia una extensió de 71 hectàrees i incloïa la península de la Foradada. L'Arxiduc va comprar aquesta finca degut a la seva fascinació per la zona de Miramar i el seu paisatge a més de la bellesa natural de la península de la Foradada. S'ha de dir que, aquesta possessió ja fou admirada per alguns intel·lectuals i viatgers anteriors. Per exemple, Antonio Furió a l'any 1840 ja va dedicar unes paraules emotives a la península de la Foradada. Segons Nicolau CANYELLAS (1998:41), des de que l'Arxiduc arribà a l'illa, el seu principal objectiu era comprar finques que envoltessin la zona de Miramar per reconstruir la seva alqueria, mentre que l'obtenció d'una renda no va ser el motiu principal de la compra d'aquestes possessions. De fet, va rebre ofertes de possessions rendibles d'altres zones i les rebutjava sistemàticament, en canvi com es pot veure en el preu que va pagar per Son Marroig, acceptava qualsevol condició i preu per comprar les finques que ell volia.

“La millora de les terres era una preocupació constant de l'Arxiduc, que, a part de camins i miradors va fer molts de marges a més de sembrar oliveres i garrovers. En total va arribar a posseir 1685ha, el 26 per cent de la superfície de Valldemossa i Deià. La major part de les terres corresponien a possessions, però també tenia molts de trossos petits” (CANYELLAS 1998:41). En conjunt les possessions de l'Arxiduc no eren rendibles però era mes degut a les despeses per la construcció de camins i miradors o de l'hostatgeria que a la mala explotació de les finques. Tornant un altre cop a Son Marroig, l'Arxiduc la va considerar com una de les cases millors situades de Mallorca que a més contava amb la foradada que tant d'impacte li va causar. L'Arxiduc hi emprengué una gran reforma per tal d'engrandir les cases i adaptar-les a les

necessitats. Per començar les cases estaven formades per dos cossos independents, un davant l'altre mentre que l'Arxiduc en bastí un tercer que unia l'antiga casa dels senyors, situada vora la torre i la casa dels amos. A partir de 1880 es va utilitzar com a residència d'Antoni Vives en les temporades en que l'Arxiduc era a Mallorca, mentre que l'Arxiduc hi va viure els darrers anys de la seva estada a Mallorca. Amb la mort de l'Arxiduc l'any 1915, la titularitat de la finca va passar a mans d'Antoni Vives, el seu administrador que va morir l'any 1918 i llavors va recaure en la seva filla, Lluïsa Vives Ripoll, dona del pintor Antoni Ribas Prats.

La petjada de l'Arxiduc fou tan profunda que nombrosos literats i artistes varen tenir paraules emotives i d'elogi cap a Son Marroig. Destaquen Robert Graves, Maria Antonia Salvà, Santiago Rusiñol, Gaston Vuillier, José Martínez Ruiz "Azorín".

Actualment la possessió es de Isabel Ribas Vives, filla del pintor i de Lluïsa Vives.

En 1927 es fundà la Casa Museu de Son Marroig amb la finalitat de preservar, divulgar i promoure l'emblemàtica figura de l'Arxiduc Lluís Salvador. Des de 1978 es celebra anualment el Festival Internacional de Deià, dedicat a la música de cambres.

Quant al concepte de cases de possessió ens hem servit de la informació que ens proporciona l'autor Jaume ANDREU (2008:45-49). Les cases de possessió, es tracten doncs d'un tipus d'habitatge que hi trobem a les zones rurals. Després de la conquesta de Mallorca al segle XIII la major part de les terres de la part forana mallorquina varen quedar distribuïdes en grans propietats, conegudes mes genèricament com a possessions, terme que va substituir els d'origen islàmic rafal i alqueria. Aquestes grans propietats de terra quedaren lligades a les famílies mes poderoses on més d'un vuitanta per cent de la població queda organitzat d'aquesta forma, mentre que la resta vivia a ciutat. Aquestes propietats eren explotacions agrícoles i ramaderes amb les cases com a centre neuràlgic d'aquestes explotacions. S'utilitza el terme cases en plural com a resultat de la suma de les diverses zones d'habitació. Aquests edificis eren el lloc on vivien els pagesos; es a dir, la gent que hi feia feina i també era l'habitatge ocasional dels seus propietaris, els senyors, els quals a part de la residència principal a la ciutat anaven a passar les temporades d'estiu en aquestes possessions. Per una altra banda, una part considerable de l'edifici era per l'ús vinculat a l'explotació agropecuària on es poden trobar espais d'us ramader, tafones, cellers etc. Normalment, es combinaven diferents tipus de producció, per tant es tractava d'espais multifuncionals. Aquestes cases no només eren el centre de l'explotació sinó que a mes es convertiren en el símbol de poder econòmic i social dels seus propietaris. També cada possessió tendia a ser molt autàrquica ja que proporcionaven els serveis bàsics a la gent que hi treballava per evitar que anessin al poble. Una prova d'això es la presència de la capella.

En quant a l'organització arquitectònica, n'hi ha de dos tipus. Una, on el nucli principal s'organitza de forma longitudinal en línia. Per tant, cada casa es troba al costat de l'altre. Aquesta tipologia es pròpia del pla de Mallorca ja que d'aquesta manera es facilitava el moviment dels carros per a la conducció de cereals i palla tant cap a les terres planes com cap a dins l'espai (SUNYER 1986:73). A l'altre, el nucli principal s'organitza entorn a una clastra o pati interior. Tenien una doble funció. Per una banda, feien de distribuïdor per a les

diverses dependències i per una altre banda creaven un microclima idoni per a la producció ja que a l'hivern guardava del fred i a l'estiu del calor. Segons Oliver SUNYER (1986:73), també s'han trobat indicis de que fou utilitzada com a recinte defensiu a diverses construccions dels segles XIV i XV per defensar-se dels atacs de petites bandes armades. Es troben majoritàriament a les zones de muntanya, on això es deu a diferents motius. Per una banda, a la major inseguretat del territori escarpat i per una altra, a la preferència per elles del senyoriu i l'aristocràcia que les ocupava així com de cara a la funcionalitat del transport: les finques de la serra es dedicaven a l'oliva que es transportava a l'interior amb bísties i en petites quantitats.

Quant a les clastres segons Jaume ANDREU (2008:49), pot ser siguin el resultat d'una evolució per afegits en diverses fases o bé ja concebuda des d'un principi. Per això en troba'm de tres tipus segons Oliver SUNYER (1986: 72-75). Per una banda troba'm la clastra tapiada, amb un o dos costats tancats per una paret on s'obre el portal forà. La clastra interior completament envoltada de cossos d'edificació on el portal forà se continua en un pas que està sempre obert cap a l'interior en forma de porxada. I finalment, la clastra oberta, la qual es troba tancada per tres costats i el quart protegit per l'escarpadura de la falda d'una muntanya o per una marjada. Aquest darrer tipus es dona en molts pocs casos. Ara bé, també podem trobar cases de possessió sense clastra, com el cas de Son Marroig. Com es podrà observar durant la visita té una carrera més o manco arrecerada per edificacions a tres costats. També n'hi pot haver a dos costats e inclús es poden trobar quasi tancades pels quatre costats deixant un petit espai obert.

Segons Jaume ANDREU (2008:49-50 i 56), normalment les possessions, combinen espais de diferent altura, d'una a tres plantes i de diferent amplada, d'una a dues crugies. També son construccions aixecades en diferents fases i ampliades en diferents etapes. Tots aquests factors li donen un aspecte molt heterogeni. La coberta de les diverses ales o bucs sol ésser de teulada, a un o dos vessants.

Com hem dit, a nivell d'alçat solien tenir 2 o 3 plantes seguint les característiques de les cases populars. Les diverses altures son heterogènies ja que s'adapten a una funció concreta. L'Autor anterior també ens diu que normalment, els pagesos vivien a la planta baixa i els senyors a la planta superior mentre que la tercera planta es destinava a porxo per habitacions dels criats i magatzem. També existeix la possibilitat de que els habitatges dels senyors i els pagesos es distribueixin en ales diferents o de manera menys comuna en bucs separats com es el cas de Son Marroig abans de l'arribada de l'Arxiduc. Com hem dit abans, posteriorment l'Arxiduc va afegir un cos longitudinal que unia els dos cossos preexistents, on actualment s'ubica la sala d'ultramar. A la mort de l'Arxiduc (1915) les obres d'aquesta sala no estaven finalitzades, només hi havia fet el buc. Va ser Antoni Ribas el marit de Lluïsa, qui va acabar l'obra.

Quant a l'exterior de les possessions destacar que, el tractament de la façana es popular. Hi ha un portal d'accés a la clastra, el portal forà. En principi sol ésser rodó (amb arc de mig punt), senzill i amb molt de regràs, encara que també pot ésser romà, mes rarament rebaixat o bé d'ansa-paner (SUNYER 86:97). També segons aquest autor anterior es solia fer amb fusta d'alzina i es bastant ample per facilitar l'entrada dels carruatges. També hi destaquen les fioles com element decoratiu de les finestres, els pedrissos, que son bancs

exterior, els pujadores, per ajudar a pujar a les carrosses i els rellotges de sol que s'introduïren durant els segles XVI, XVII i XVIII.
En quant als exteriors de Son Marroig,

la façana principal, orientat a gregal, té tres plantes d'alçat, amb les obertures emplaçades de forma regular a excepció de l'eix central. En destaca especialment el portal forà, d'arc ogival amb els muntants polilítics de pedra viva. Sobre la clau hi ha un petit escut amb llambrequins i el monograma de crist sobre els tres claus. Flanquegen el portal sengles finestres de gran alçat, amb ampit motllurat, a la segona planta s'emplacen diverses finestres rectangulars, mentre que a la tercera se n'hi troben quatre amb la mateixa estructura sense ampit. Finalment, remata la façana una cornisa formada per tres fileres de teules sobremuntades, tret comú en l'arquitectura arxiducal. El parament es d'estil popular amb pedra vista i referit de morter amb àrees amb incrustacions de pedretes amb finalitats decoratives (...) Al cantó de xaloc de la façana principal s'emplaça la torre de defensa (...)VIBOT (2008:160-161)

Buc de mestral de Son Marroig. Font: www.mallorcatreasure.blogspot.com.

Portal Forà de Son Marroig. Font: www.mallorcatreasure.blogspot.com.

“A la dreta de la façana principal s’ubica l’ala de mestral amb el parament sense referir” (VIBOT,2008:161). La façana es ampla i harmònica amb el mur uniforme i decorat amb maquets. A la planta baixa s’obre tres portals d’arc rodó. El portal central comunica amb la cambra més important des del punt de vista econòmic: la tafona, la qual explicarem posteriorment.

El portal es troba sota una llarga balconada sostinguda per sengles columnes i amb una balustrada metàl·lica; a l’esquerra a mitjan alçat, s’ubica una altre finestra renaixentista, amb pilastres decorades amb garlandes i amb una llinda amb rosari; sobre el fris s’hi adossa un escut amb l’anagrama de crist; més a l’esquerra sobre un finestró atrompetat; a l’altre banda se situen dues mes, una primera amb ampit i l’altre atrompetada; a la planta noble hi ha tres finestres amb ampit mes una balconera que dona a la terrassa; a l’esquerra hi ha un bell rellotge de sol de factura recent, el qual conté el nom de la possessió, dues flors de llis en record de l’arxiduc i l’estrella de nou puntes en memòria de l’art Lul·liana de Miramar, finalment al porxo hi ha un seguit de finestrans rectangulars. (VIBOT,2008:162-163)

En quant a la façana marítima, *“es barregen en perfecte equilibri una línia regionalista amb un gust de ressò italianitzat. Els fonaments arrenquen sobre un sòcol atalussat, fet de pedra adobada regular, de destacada solidesa”* (VIBOT,2008:164). A la planta baixa s’hi troben tot un seguit de finestres quadrades, la majoria de les quals es comuniquen amb la tafona. Sobre aquestes s’alça la planta noble on al centre de la façana destaca la galeria porticada. Aquesta galeria esta formada per cinc arcs amb columnes toscanes i una balustrada. Als dos costats d’aquesta n’hi ha finestres rectangulars xapades per una pilastra i als extrems unes altres finestres però tripartides. *“El porxo conté quatre finestrans apaïrats, emplaçats sobre l’eix vertical de les obertures laterals”*. (VIBOT,2008:164). Finalment, a l’extrem dret sobresurt un

buc dotat d'una galeria d'aire regionalista amb columnes toscanes i arcs rodons
acompanyada d'una ampla terrassa limitada per una elegant balustrada.

Façana marítima de Son Marroig. Font: www.enespana.about.com

Galeria regionalista de Son Marroig. Font: www.mallorca-treasure.blogspot.com

Un element molt important a moltes cases de possessió es la torre. Es molt típic trobar torres a Mallorca, sobretot a la zona costera. Segons Oliver Sunyer, moltes d'aquestes torres es varen construir just després de la invasió catalana per afiançar la conquesta mentre que altres foren construïdes al segle XVI pel perill de les incursions pirates des de la mar. *“Sovint, la seva funció i la intenció*

constructiva era mes aviat de simple refugi, més per a salvar vides davant les curtes razzies corsàries, que a salvar béns de difícil defensa.” (SUNYER 1986:168). No obstant això, a vegades no es pot demostrar el caràcter defensiu degut a les nombroses reformes posteriors. També troba'm torres de gran alçària (com els 20 metres de la torre de Sa Vall o 15 de la de Son Mas del Pla del Rei.) que mostren la seva funció de talaia a les zones costeres. Aquestes torres poden ser de planta quadrada o rectangular i cilíndriques o troncocòniques. Així mateix a part de la funció defensiva, tenien una certa funció residencial. Ja dins la segona meitat del segle XVIII, perduda la por a les incursions, apareix una tendència a usar millor les dependències de la torre, integrant-la mes obertament a la resta de cases i construint dependències adossades a ella, fins i tot las de planta circular que mostraven moltes dificultats a l'hora de sofrir modificacions. Tot i això, qualcunes es troben aïllades. No son exclusives de les cases de possessió, sinó que sovint les troba'm a petites agrupacions de cases o bé devora cases pageses aïllades.

Un dels elements mes característics de Son Marroig es la seva torre de defensa que en aquest cas, com hem dit anteriorment tot indica que fou aixecada al segle XVI com a conseqüència del desembarcament a la foradada dels sarraïns a l'any 1582. En 1877, quan Son Marroig fou adquirida per l'Arxiduc, segons Nicolau CANYELLAS (1997:74) encara hi conservava un petit canó que va fer restaurar segons un vell model venecià. Una prova del caràcter defensiu d'aquesta torre es la llegenda que diu que el darrer segrest dels moros a Mallorca, fou una dona de Son Marroig a finals del segle XVIII.

“La torre mostra un paredat de pedra vista, amb les cantonades i les obertures fetes de carreu, el que li atorga una notable solidesa”. Es de planta quadrada i té quatre plantes d'alçat.

L'arxiduc hi afegí el peu de murada atalussat i obrí el portalet d'arc rodó orientat cap a la clastra (...) A la segona planta conté dues interessants finestres renaixentistes col·locades pel mateix Arxiduc. La del costat dret esta flanquejada per una rica trama de grutescs mentre que l'altre presenta els muntants decorats amb fulles i coronats per cares; al pis superior resten amb mantelet, reconstruïts a partir de les mènsules originals. La torre es rematada per un porxo de teula a quatre aigües sostingut per pilars, actualment gairebé cobert. Des del punt de vista estructural té grans paral·lelismes amb la de la cartoixa de Valldemossa, Binibassí, o de la possessió de Muleta. (VIBOT,2008:162)

Torre de defensa de Son Marroig. Font: www.mallorcatreasure.blogspot.com.es

Per una altra banda, segons l'autor Jaume ANDREU (2008:53) a partir del segle XIX en algunes cases de possessió es construirà una altra modalitat de torre amb la funció exclusiva de mirador. Normalment eren de planta quadrada i arriben a tenir una alçada considerable. Solen quedar vinculades als espais d'habitació senyorial integrades a l'edifici principal o adossades.

En referència a la situació geogràfica de les possessions, *“se solen situar sobre un turó o una lleugera elevació, al Pla de Mallorca. A les zones de muntanya, en canvi, es veuen als tombants o en l'entorn de les fèrtils i arrecerades valls. Normalment l'edifici sol estar envoltat de terres de conreu o entre el límit d'aquestes terres i el bosc”*. (ANDREU,2008:49)

Quant a l'interior de les possessions Jaume ANDREU (2008:50) ens diu que, si la clastra es troba completament tancada per edificis, el portal forà permet l'accés directe des de l'exterior al pati a través del pas de l'entrada o pas del portal forà. D'altra banda, els arcs que poden obrir-se dins el pas són de més amplada que el portal forà. La clastra està empedrada per evitar que els cavalls patinessin.

Com hem dit anteriorment, també trobam la capella en les principals possessions,

no només pel servei religiós sinó que sovint també es convertia en un altre símbol de poder econòmic dels senyors. A nivell arquitectònic en trobam amb influència de l'arquitectura culta i d'estil del moment. La ubicació respecte a l'esmentat edifici pot variar: en trobam de completament exemptes i d'altres integrades o adossades a l'edifici principal. Quan queden integrades, el portal d'accés apareix a la façana exterior en el pas del portal forà o en la clastra. En d'altres casos s'instal·len en la zona de les habitacions dels propietaris. Normalment, són de planta quadrada o rectangular, amb una petita sagristia adjunta. Sovint són cobertes per un o dos trams de volta d'aresta. Si a la part superior de l'edifici es divisa un espadanya, ja indica des de lluny l'existència de la capella. (ANDREU:2008:53)

En el cas de Son Marroig la capella es troba integrada i la porta d'accés es troba al final d'un passadís que comença des del portal forà. Aquest passadís no es pot considerar pas del portal forà perquè no hi ha clastra, ara bé lo que sí es cert es que es troba a l'edifici dels senyors.

Segons Jaume ANDREU (2008:50), connectades a la clastra, a les cases més senyoriales trobam galeries porticades en un o més costats. Normalment es troben a la planta baixa fent la funció de porxada per poder aparcar els carruatges, com es el cas de Son Moragues, encara que en alguns casos també a la planta alta. També podem trobar exemples de galeries porticades ubicades en la primera planta, les quals s'obren normalment, adossades o integrades, en una de les façanes que miren a l'exterior; queden vinculades a les vivendes dels propietaris. Solen disposar-se amb columnes i arcades. La seva construcció data dels segles XVIII i XIX i es creu que baix influències foranes.

Respecte a l'interior, destaquen les escales per accedir-hi als estatges dels senyors que poden aparèixer en diferents ubicacions, l'arc de connexió dels dos aiguavessos, així com els arcs del pas del portal forà i les clastres mencionades anteriorment. La magnitud de les escales i els arcs depenia de l'estatus de la família. Podem trobar escales dobles, convergents o divergents. El graons són fets de pedra de morter o més modernament de fiola de test mentre que els arcs podien ser rebaixats o carpanells. A les estances dels senyors hi pot haver diverses sales, normalment connectades entre si, on una pot actuar com a ampli vestíbul. Des d'aquestes sales s'accedeix al menjador i a les cambres, que solen ser molt nombroses.

Jaume ANDREU (2008:55) també ens parla d'un altre element a destacar com són les cuines, on tant la dels senyors com la dels pagesos tenien molt de protagonisme ja que era el lloc on es cuinava, es menjava, es netejava la roba i la vaixela, era on es rebien a les persones i entorn a la seva xemeneia es descansava. A la casa dels amos a part de la cuina destaca la seva gran entrada i menjador per als missatges. A més s'hi troben dormitoris i un o més rebosts i salers on es guardaven i curaven els queviures.

L'autor SUNYER fa un estudi exhaustiu en quant als ocupants de les cases i els seus modus de gestió. *“Els cultius principals han estat sempre els avinents per aprofitar ma d'obra temporera, resident normalment als pobles i habitant d'una manera més o manco precària a les finques en temps sobretot de collita d'oliva, garrofa, raïm o gra. (SUNYER 1986:26)*

Sobre la gestió de l'explotació, segons aquest autor, hi havia, o bé contractes d'arrendament o parceria, on hi havia un “amo” que es converteix en el conductor de l'explotació a canvi d'una renda en metàl·lic i en espècie, o bé el mateix propietari resolvia els problemes de la finca. En aquest darrer cas, es designava com encarregat un “majoral”. Històricament, la majoria eren gestionades segons el primer sistema encara que també podem trobar excepcions on hi havia present les dues figures, com al cas de Son Malferit a Esporles.

Aquests tipus de contractes no solien ésser superiors a nou anys de durada. També se podien fer comandes o societats, arrendaments o subarrendaments per tal d'ocupar-se d'aspectes parcials de l'explotació en règim independent de la resta. Això era comú amb el pastor, que sovint tenia casa apart i que a més

de feina, podia aportar animals i pastures, seves o de terceres persones. Això també succeïa amb els llenyaters, carboners o roters.

Sota la direcció dels majorals o a càrrec dels amos hi havia tota una sèrie de persones per a fer feines tot l'any i tenir cura dels animals: parellers (que s'ocupaven dels parells de bèsties per a llaurar), euguers (si la possessió tenia eugada), missatges (entre un i quatre o cinc), pastor (potser amb mossos si calia), porquer (sovint un nin perquè porcs n'hi havia pocs, potser una dotzena d'us propi) (SUNYER 1986:27)

Tot aquest personal també tenien habitatge a les cases encara que molts d'ells dormien sovint als estables i als pallers. *“Quan la feina ho demanva, se contractaven jornalers (exsecalladors, margers etc.) i en temps de collita, segadors, veremadors o collidores d'oliva o garrofa que podien ser de 30 a 40 a les finques grans. A vegades espigoladores podien anar en règim a part, sovint a mitges”* (SUNYER 1986:27).

Sunyer esmenta també com a element curiós que en els inventaris apareixen els esclaus sovint entre o després de les bísties que eren poc nombrosos. Es podien equiparar als missatges. Se sap que des del segle XIII se contractaven per fer feina i per un sou, però també apareixen ferros per a fermar-los. Ja en el segle XIV hi ha una progressiva desaparició de l'esclavitud autòctona en detriment d'esclaus externs.

En el cas de Son Marroig, com hem dit anteriorment ja el dia 8 de setembre de l'any 1667 apareix amb escena el missatge Joan Ripoll que tenia arrendada l'explotació per preu de 55 sous mensuals i un parell de sabates. Aquest mateix dia entrà com a missatge Miquel Buades amb la seva dona per termini d'un any. Mes tard, en 1850 la finca fou arrendada als germans Pere i Josep Mas de Valldemossa, per un període de 6 anys a raó de 700 lliures anuals, on s'excloïa de l'arrendament les tres marjades de davant ses cases, fer-hi carbó o treure fems, la casa urbana, la cuina i el menjador. Durant l'època de l'Arxiduc, totes les seves possessions es varen deixar en mans dels amos que tenien llogada l'explotació.

En funció del tipus de producció trobem diferents espais. Aquests espais servien per el magatzem i la transformació dels productes agrícoles, els quals es disposen integrats o adossats a l'edifici principal o bé exempts. En quant als tipus de producció troba'm la collita d'oli, garrofa, raïm, cereals i la ramaderia. Normalment es combinaven diferents tipus de producció. En lo que respecta a Son Marroig, l'activitat agrícola mes destacada era l'oli d'oliva que es combinava amb altres de secundàries com la garrofa, cereals i la ramaderia.

Quant a la producció d'oli, hi troba'm la Tafona que era la fabrica on es produïa l'oli i la Botiga de l'oli que, era on s'emmagatzemava aquest oli. Normalment, era un edifici annex, adossat o formant part del conjunt de l'explotació. A Son Marroig es troben a la planta baixa del bloc nord-est contigu al principal, construït per l'Arxiduc.

A la tafona *“s'hi ubiquen tots els elements necessaris per a la producció de l'oli. Això explica que siguin construccions de grans dimensions, normalment de planta rectangular d'una crugia”*. (ANDREU, 2008:133-134) També són espais alts i amples degut a la necessitat de donar cabuda a la premsa, una biga de grans dimensions. Normalment les finques grans tenien dos bigues, e inclús tres i quatre; el seu nombre sol servir en part per donar una idea del valor de la possessió. Com hem dit, les premses tradicionals eren de biga, les quals

deixaren en herència els àrabs, però amb el pas del temps es varen introduir les premses hidràuliques.

Segons l'Arxiduc Lluís Salvador al "*Die Balearen*" (1869) aquestes premses extreien major quantitat d'oli, però segons les opinions dels propietaris, l'oli era de pitjor qualitat, per lo que es varen seguir combinant amb les bigues, de forma que el primer premsat es feia amb la biga i el segon amb la premsa hidràulica. En el cas de la tafona de Son Marroig, segons Tomàs VIBOT (2008:161) es tracta d'una tafona mecanitzada amb premsa hidràulica instal·lada al segle XIX, que en substituï una anterior de tipus tradicional, la qual com hem dit abans ja es troba documentada al segle XV.

"Son recintes que sovint tenen un sol portal d'ingrés amb poques finestres, petites i elevades. Els murs son de pedra en verd" (ANDREU,2008:134).

Quant a la teulada es a un vessant, però n'hi ha que son a dos. En tots el casos la coberta es de bigues de fusta que sostenen xebrons o canyissada.

A continuació s'aniran explicant els elements mes destacats seguint l'ordre de producció segons explica l'Arxiduc Lluís Salvador al "*Die Balearen*" (1869). Primerament cal tenir present que el premsat de l'oli es solia iniciar normalment a la mitja nit, fins a les 9 de l'horabaixa del dia següent, on s'arribaven a produir fins a 9 *truyades*. En quant al personal de la tafona, hi solia haver dues colles, formades per tres persones que feien torns de 12 hores i que feien feina durant l'època d'hivern. La recollida de l'oliva començava en el mes de novembre i desembre i acabava al gener. L'oliva era recollida per grups de dones, les collidores d'oliva que eren manades per un majoral. Aquestes dones s'aixecaven ben prest per recollir l'oliva i tornaven al vespre. Per una altre banda, hi havia un traginer per cada grup de dones que transportava l'oliva amb dues someres. Normalment dos sacs per viatge. Aquests sacs d'oliva eren duts cap a la tafona, on eren buidats per un forat que donava al graner. N'hi ha des d'un graner fins a tres a les finques més grans. El graner era on es dipositava aquesta oliva recol·lectada i queden adossats a un dels costats del recinte, mentre que quan n'hi ha diversos es situen un al costat de l'altre. Solen ser de planta rectangular i la coberta es de volta de canó. Només s'obren cap a l'interior de la tafona. Des de l'exterior, s'hi podia pujar al dalt, normalment mitjançant una rampa, on l'oliva es buidava per un forat que hi havia a la part superior, com hem dit abans. Aquest recinte exterior pot quedar cobert amb un porxo. Els graners eren de dimensions reduïdes en relació a l'oliva que es recol·lectava ja que nomes guardaven la que aviat passaria pel trull per evitar la pèrdua de qualitat. Normalment, als petits predis, les olives es guardaven amuntades durant dos i fins a tres setmanes e inclús a vegades un mes, fins ajuntar la quantitat suficient per dur a terme la producció amb el perjudici de la pèrdua de qualitat. A les finques més grans, per el contrari, l'oliva es premsava a diari, per tant el temps de magatzem es veia reduït. Vora els graners es troba el trull que era un molí que servia per triturar l'oliva. Solia ser de tracció animal, encara que amb el pas del temps s'introdueix l'hidràulic.

En el cas de Son Marroig, Vibot ens diu que tant el trull com la premsa tenen un sol ruló i tremuja metàl·lica.

Tafona de Son Marroig. Font: www.mallorcaweb.com

Vora el trull apareix l'esportinador, una pica on s'omplien els esportins amb la pasta capolada al trull per esser premsats. Posteriorment troba'm l'element de major envergadura, la premsa, anomenada de biga o també de quintar o de lliure. El pas següent era apilar els esportins en torn a un eix d'una columna, formant un conjunt que rep el nom de *truyada*. Aquesta *truyada* es compon de 60 esportins, e inclús mes. A mesura que s'apilaven aquests esportins, se'ls hi llençava aigua bullint per facilitar la segregació d'oli. Quan s'havia apilat tota la *truyada* se li feia caure la biga, carregada amb una enorme pedra, per premsar-la. Després del premsat, es tornava a pujar la biga i es duïen els esportins a l'emportinador per tornar a regar la pasta d'oliva amb aigua bullint, de forma que cada esportí reveu dues cassades; després es tornava a premsar amb la biga. Per tant, com es veu, aquest procés es feia amb l'ajut d'aigua calenta. Per poder tenir-n'hi amb abundància es construïa la fornal, un forn amb una gran caldera al damunt. Normalment, els graners, el trull, l'esportinador i la fornal quedaven alineats seguint l'eix central i longitudinal del recinte, mentre que la biga de la premsa quedava en un dels costats de forma longitudinal. Si n'hi havia dues. Una cada costat. L'actual tafona de Son Marroig recorda en aquest aspecte a altres, com la de Coma-sema, Galatzó, o de la casa nova de Balitx d'Avall, on tant la caldera com la fornal es troba a un costat.

L'oli mesclat amb aigua anava per un conducte subterrani, anomenada síquia, on la boca es trobava situada vora el bassi, davall la *truyada*, cap a un recipient o petit estany de pedra, anomenat safareig des trià. Tant aquest safareig com tot el procés següent es trobava a la botiga de l'oli. Aquí l'oli surava en la superfície, mentre que l'aigua s'anava per un tub on la boca estava al fons cap a una segona pila situada a un nivell mes baix per des d'allà seguir el flux, quedant l'oli pur al primer estany. El mateix procediment s'empenava amb la segona pila per recuperar l'oli que s'havia pogut escapar amb l'aigua. L'aigua passava a una tercera pila, per des d'allà perdre-s'hi, però no sense antes deixar sa *mulinada*, un toll mal olient i de color negre. Des del safarejos des triar, l'oli es recollia per mitjà d'un *cortà*, un recipient de terra o de llauna, per dipositar-lo en unes piles de pedra, que es tanquen amb unes tapadores de fusta on després es guarda i que reben el nom de piques de l'oli. Aquestes

piles es solien construir de pedra calcària dura o de marbre de Binissalem; les juntes es tapaven amb una massa d'oli, estopa i cal.

La producció d'oli només es concentrava a la serra de tramuntana i la zona d'Artà i Capdepera al nord-oest de l'illa. Segons l'Arxiduc l'any 1857 les feines de l'oli es feien a 457 tafones, repartides sobretot als termes muntanyencs i que ocupaven unes 2000 persones per fer unes 80.000 trullades a un ritme de 6 diàries. A aquests els hem d'afegir entre quatre i sis mil collidores, necessàries per a transportar els 1.2 milions de barcelles d'oliva corresponents. Totes les possessions de l'arxiduc es dedicaven en aquest tipus de producció. En el cas de Son Marroig hi troba'm una Tafona i la botiga de s'oli. Aquest oli era molt important ja que s'utilitzava no només pel consum alimentari, sinó també per la cuina i l'il·luminat. Els propietaris manaven fer l'oli de millor qualitat per les seves cases mentre que el de pitjor qualitat era destinat a la fabricació de sabor i altres usos industrials. Inclús les cendres de l'oruxo premsat es destinaven a la fabricació de lleixiu. Durant l'època de l'arxiduc s'exportava una gran quantitat d'oli i mes concretament a l'Amèrica espanyola. En concret la mitja anual d'exportacions era de 69.925.400 kg per un 3.006.400 kg d'importacions, que depenia de la collita.

Com hem dit abans, a Son Marroig també es duia a terme la producció de cereals on hi havia una era que actualment no hi es, on segons l'Arxiduc es trobava davant les cases, al costat de la carretera.

L'Era es tracta d'un espai que servia per separar el gra de la palla. Sempre es trobava a cel obert, a l'entorn del nucli constructiu però a certa distància i si podia ser, en un lloc un tant elevat ja que l'acció del vent era fonamental per batre. A Son Marroig només n'hi havia una, però a altres possessions n'hi podia haver dues o tres.

Es tracta d'una plataforma o superfície plana de planta circular d'entre 10 i 25 metres de diàmetre. Es caracteritzen per tenir un paviment molt ferm, que a mallorca era de terra pitjada (...) També pot aparèixer excavada a la roca. La superfície de l'era normalment quedava a nivell del terra o mínimament elevada. En casos en què s'ubiqués en terrenys amb pendent, podia procedir-se a excavar al lloc més alt i a elevar la plataforma en la part més baixa del terreny. Havia de quedar horitzontal, encara que hem observat que sovint té un lleuger rost per evacuar l'aigua de pluja, que, en determinats casos, podia ésser emmagatzemada en algun dipòsit. Quan s'havia d'elevat la plataforma, per anivellar la seva superfície, s'aconseguia mitjançant un mur de pedra seca, amb la mateixa forma circular. Si l'era no quedava quasi al mateix nivell del terra, almenys per un dels costats es construïa una petita rampa per on entraven i sortien els treballadors i les bísties, imprescindibles per batre. També n'hi ha que presenten un pujador de graons de pedra (...) La construcció sovint es trobava en un parcel·la voltada per un mur de pedra seca, coneguda com corral o tanca de l'era. La funció era protegir les garbes dels animals; també s'hi podien compondre palls (...) Igualment, a prop pot aparèixer un petit aixopluc, a mode de caseta, porxo, barraca o pont e inclús a vegades podia tractar-se d'una construcció efímera feta de branques. Servia per guardar les eines i per a aixopluc dels treballadors i especialment de l'encarregat de vigilar el gra. La seva presència és més habitual en aquelles eres que quedaven més allunyades de les cases. (ANDREU,2008:123-125)

Els graners son un altre espai vinculat en aquest tipus de producció, en concret estava destinat al magatzem dels cereals i llegums a més d'altres productes de la collita i conserves d'aliments en general. Segons ANDREU (2008:127-128) normalment, estan integrats a l'edifici principal, on als edificis de tres plantes es solien situar a la planta superior, com es el cas de Son Marroig. Això es deu a

que eren espais orejats i secs per permetre una òptima conservació dels cereals.

També es poden trobar els pallers. Son espais destinats a guardar la palla que s'arregava de la batuda, que normalment, servia per aliment del ramat durant tot l'any. Els pallers poden estar a l'aire lliure; però també a moltes de les cases rurals existia un espai cobert destinat en aquesta funció que podia esser una part de l'edifici principal o un annex adossat o separat. A Mallorca, a les explotacions de major rellevància, hi pot aparèixer un edifici de dimensions considerables destinat a pallissa, separat o adossat a la construcció principal.

Sol tenir planta rectangular o quadrada, amb una o dues crugies, freqüentment separades per una filera de pilars que aguanten jàsseres o arcs. Normalment, es de planta baixa, si bé a Mallorca n'hi ha dues altures i casos d'una que té la mateixa altura de dues. També solia aparèixer un portal o una gran finestra a l'altura de la planta alta, i com mínim, un portal a la baixa, que podia ser prou ample per permetre l'entrada de carros. Els murs són majoritàriament de pedra en verd. La coberta és a un o dos vessants de teulada. Una part de la planta baixa d'aquests recintes podia destinar-se a estable, bouer i/o portassa. (ANDREU, 2008:125-126)

Per aquest motiu a vegades a Mallorca es confon aquest terme amb estable o boval. No es el cas de Son Marroig però a altres finques troba'm molins que servien per convertir el gra en farina. Aquests molins podien ser de vent (força eòlica), de sang (força animal) i d'aigua (força motriu).

Un altre element de la producció agrícola son les portasses que es tracta d'un portal gros que donava a un espai on es guardaven els carros i les eines agrícoles.

També troba'm possessions que es dedicaven a la producció de vi. Per això disposaven d'un celler on hi trobem per una banda els cubs que es on es premsava el raïm i es fermentava el most i per una altra les botes que era on s'emmagatzemava el vi. Com hem dit anteriorment, un inventari del segle XV demostra com Son Marroig ja tenia Celler. El que passa es que en l'època de l'Arxiduc va deixar de funcionar en detriment d'altres activitats.

L'Autor Jaume ANDREU (2008:130) ens diu que, aquests cellers variaven en funció de la producció. Si la producció era petita només pel consum domèstic,

en alguns casos simplement existia un reduït recinte amb espai per trepitjar i premsar el raïm i un dipòsit subterrani per a la fermentació del most (el cup). Però, normalment, per poc important que fos la producció (...), es construïa un recinte on guardar les botes, on es dipositava el vi, un cop fermentat en el cup o cups (...) El magatzem de les botes és, l'element arquitectònic mes destacat. Es tracta d'un espai subterrani, totalment o en la major part, amb una altre construcció al damunt. Això es deu a la necessitat de dotar al vi d'una temperatura suau, quan mes constant durant tot l'any millor. Aquest recinte podia disposar-se davall l'habitatge o adossat i fins i tot en alguns casos constitueix un edifici exempt. Pot tenir planta quadrada o rectangular, d'una crugia o més. En aquest darrer cas, s'organitza a partir d'una planta de dues o tres naus separades per pilars que aguanten arcs. La coberta podia esser plana, de taulons de fusta o de volta de mitjà de mares, que podia ser volta de canó o d'aresta en els d'una crugia i d'aresta en els de diverses naus. (...) L'accés es produeix des de l'interior de l'edifici que queda per damunt i/o de l'exterior a través d'un portal que s'obre en la part superior del mur o a la coberta. Des d'aquest es davalla per una escala d'obra. Si el celler, es va construir en una zona amb pendent, se sol fer l'obertura al lloc mes baix del terreny exterior. Aquest portal queda molt més a prop del paviment del celler i permetia, amb una petita rampa, si es que era necessari, treure botes rodant o passar fins i tot carros. (ANDREU 2008:131)

Hi havia finestrons a la part elevada del mur o a l'alçada de les voltes, que es troben arran del terra.

Servien per orejar el recinte. L'espai on es premsava el raïm quedava sobre els cups. Solia estar cobert amb porxades o integrat dins de l'edifici on hi havia el celler. Si es donava la darrera possibilitat, es troba normalment un obertura que comunicava amb l'exterior a mode de portal. Aquest en la façana de l'edifici apareix sovint elevat respecte del nivell del terra (entre 1 i 1,5 metres). Aquesta disposició facilitava la descarrega de les portadores (...). Els cups queden instal·lats just a la vora del celler (..) Normalment, n'hi havia dos o tres, però a les principals possessions podien arribar a ser mes. Eren de planta quadrada o rectangular i les dimensions variaven en funció de la producció. Sovint l'interior estava revestit de pedra de gran qualitat ja que el vi, en el seu procés de fermentació, era molt corrosiu. Presentaven coberta plana o de volta, amb una obertura en la part superior per on es tirava el most. Un cop acabada la fermentació, el vi passava al magatzem de les botes, a través d'uns conductes que, des de la part inferior del dipòsit desemboquen en una aixeta. Aquesta solia trobar-se dins d'una fornícula situada al mur, amb una pica a la part inferior, on s'acumulava el vi que pogués vessar. (ANDREU 2008:132)

Per netejar els estris relacionats amb la producció i magatzem del vi es requeria l'ús de molta aigua. Per això, en els cellers mes importants, hi apareixen pous o dipòsits d'aigua; fins i tot petits passadissos subterranis que comunicaven el celler i el lloc on hi havia aigua.

A un inventari de Son Marroig del 1815, es parla de la presència de: Dues gerres de terra usades, dos cups o cubells de congrenys de fusta. Més dues botes congrenyades d'uns vint *cortins* cadascuna. Més dues pipes de denou *cortins* cadascuna, on una es troba en aquesta botiga i l'altre a Son Moragues (VIBOT 2008:167). El fet de que hi hagués només dues botes demostra que es tractava d'un celler no massa important en comparació amb altres explotacions.

En quant a la producció ramadera hi troba'm diferents espais d'acord al tipus de ramat. Per al ramat boví hi troba'm els estables, que es tracta d'espais grans i foscos on descansaven i menjaven els muls, cavalls, someres etc.; un altre espai vinculat son les vaqueries, on estaven les vaques. Per al ramat oví, tenim els sestadors que servien de refugi i menjador per les ovelles; i per una altre banda l'aprés, on tancaven les ovelles per munyir-les i fer formatge. Finalment, per al ramat porcí hi troba'm, les barraques de porcs i els Solls.

5.1.4. Visita a Son Marroig

Ara sí es procedirà a fer la visita de Son Marroig. Cal tenir en compte que en quant als aspectes descriptius ens hem fet servir de la descripció que fa l'autor Tomàs VIBOT (2008:160-168), encara que també s'ha afegit informació del portal web Valero i Martí, G, *Itinerarios Históricos en las Islas Baleares, Possessió de Son Marroig*.

Des de l'entrada es podrà observar la primera crugia que esta ocupada per un vestíbul, amb un petit portal a la dreta que dona accés a una cuina; el qual comunica amb la façana posterior. El trespòl es troba empedrat amb quadriculat de lloses. A la paret de l'esquerra es podrà veure un mapa dels voltants de l'illa de finals del segle XIX.

Des del Portal forà s'accedeix en aquest vestíbul. Font: www.mallorcatreasure.blogspot.com.es

El vestíbul comunica amb la gran cambra de la planta baixa, que ocupa la segona crugia. Aquesta estança es de planta rectangular, dividida per un arc rebaixat que es troba al costat esquer de l'entrada en sentit longitudinal, el qual en temps de l'Arxiduc hi comunicava amb la capella. El sostre es troba embigat i amb una jàssera transversal. Des d'un passadís empedrat que prové del vestíbul es pot accedir fins al jardí. A la part sud de la paret de l'esquerra, un portal de mig punt dona accés a la capella, que actualment es troba desguarnida. A la sala es podran veure peces de mobiliari antic i objectes artístics com el llenç de la Inmaculada concepció entre el pare Castanyeda i Santa Catalina Tomás o una vèrtebra i una costella d'una balena que demostra el gran interès de l'Arxiduc per la natura.

L'antiga capella de Son Marroig ara alberga algunes peces del museu de l'Arxiduc. Font: www.mallorcatreasure.blogspot.com.es

Una vertebra i una costella d'un cretaci pengen sobre un dels murs de la capella de Son Marroig. Font: www.mallorcatreasure.blogspot.com.es

El grup seguirà cap a ma dreta on es troba una escala que condueix al primer pis, la planta noble. Aquesta escala comença devora dos arcs rebaixats amb una columna d'estil jònic, la qual es troba sobre un plint. Una vegada en aquest pis el grup entrarà a la sala principal per l'esquerra a través d'un portal gòtic provinent d'una de les cel·les de la cartoixa de Valldemossa, producte d'un regal personal a l'Arxiduc.

Postal gòtic provinent d'una de les cel·les de la Cartoixa que dona accés a la sala principal de Son Marroig. Font: www.mallorcatreasure.blogspot.com.es

La majoria de les peces del museu de l'Arxiduc descasen en aquesta sala principal de Son Marroig. Font: www.mallorcatreasure.blogspot.com.es

Aquesta sala presenta una forma rectangular i es de grans dimensions. Destaca el seu sostre, fet d'artesanat de fusta amb cassetons i una gran entrada de llum de l'època de Ribas Prats. Aquesta estança conté la majoria de les peces del museu. Pel que fa al mobiliari com elements mes destacats troba'm, una caixa del gòtic final amb una pintura de l'Anunciació, una segona caixa gòtica amb magnífics relleus al plafó atribuïda que es tracta d'una copia original de la que tenien els reis de Mallorca al Palau de l'Almudaina, i una excel·lent caixa ornamentada amb columnetes tornejades, gallons que arrenquen simètricament al centre de la peça i petges de pota de lleó; també s'hi troben diverses cadires de braços de diferents èpoques, un magnífic bufet sota el qual hi ha un braser, diversos escambells, un banc amb respatller, una calaixera amb marqueteria de la primera meitat del segle XIX etc.

Pel que fa a l'obra pictòrica cal destacar una col·lecció de pintures amb obres de Joan Bauçà (Tamborer de la Sala), Anglada Camarasa, Eliseu Meifrèn, Joaquim Mir i Antoni Ribas Prats; també es podran contemplar una pintura de Miramar feta per Antoni Ribas Oliver, els retrats de l'Arxiduc i d'Antoni Vives pel pintor Erwin Hubert; també hi ha reproduccions d'altres personatges relacionats amb el noble toscà com el de l'emperadriu Sissi, l'emperador d'Àustria Franz Joseph I o Maria Antonieta de Borbó; en un altre punt de la sala penja el retrat de l'Arxiduc que fou inclòs en l'obra de Gaston Vuillier, *Les Illes Oblidades*; també es troben diverses fotografies de les propietats de l'arxiduc Lluís Salvador (en destaquen s'Estaca, Ca Madó Pilla, Son Marroig etc.) i de treballadors (especialment collidores d'oliva).

A més també es podran trobar diversos objectes ornamentals, ceràmica, brodats on destaca una peça de Sóller de 1690, records personals de l'Arxiduc, una col·lecció d'estatuetes i ceràmiques gregues, collars de pasta vítria púnics, el bust de l'Arxiduc i una verge d'alabastre del segle XVI.

En un dels laterals hi ha un vitrina amb els llibres de l'Arxiduc i altres dedicats a la seva persona, tots en diferents idiomes. Destaca pel valor històric una edició original de *Die Balearen*, la *Tabula Ludoviciana* i altres curiositats com per exemple un almanac de la infantesa de l'Arxiduc.

Com a curiositat destacar un diploma atorgat a l'Arxiduc de 1892 per la participació en l'exposició Balear celebrada a Sóller o una carta amb la concessió de la medalla als 40 anys de serveis d'Antoni Vives Colom atorgada pel príncep Konrad Hohenlohe.

Sala d'ultramar de Son Marroig. Font: www.mallorcatreasure.blogspot.com.es

Vistes des de la galeria porticada de la façana marítima de Son Marroig. Font: www.mallorcatreasure.blogspot.com.es

A la sala d'ultramar de Son Marroig es troba una xemeneia de marbre, acompanyada d'un bufet i dues cadires de braços, a damunt hi ha un retrat de l'Arxiduc quan era jove, obra de Pizà. Font: www.mallorcatreasure.blogspot.com.es

Posteriorment, després de visitar la sala principal es continuarà cap al nord-est on es troba una altre estança anomenada Sala d'Ultramar, il·luminada tant per la gran vidriera d'arc rodó que mira a la clau com per la galeria porticada de la façana marítima explicada anteriorment. Des d'aquesta galeria s'obtenen unes meravelloses vistes sobre el temple, les terres i muntanyes de Miramar fins a la punta des Cavall de Son Bunyola. A la paret mitgera hi ha una xemeneia de marbre, acompanyada d'un bufet i dues cadires de braços, a damunt hi ha un retrat de l'Arxiduc quan era jove, obra de Pizà. En aquesta sala també es poden veure una fotografia del seu vaixell, el Nixe i diversos plànols del mateix.

Posteriorment, el grup sortirà de la sala principal per el portal gòtic cap a l'esquerra per un passadís que comunica amb el primer pis de la torre de defensa.

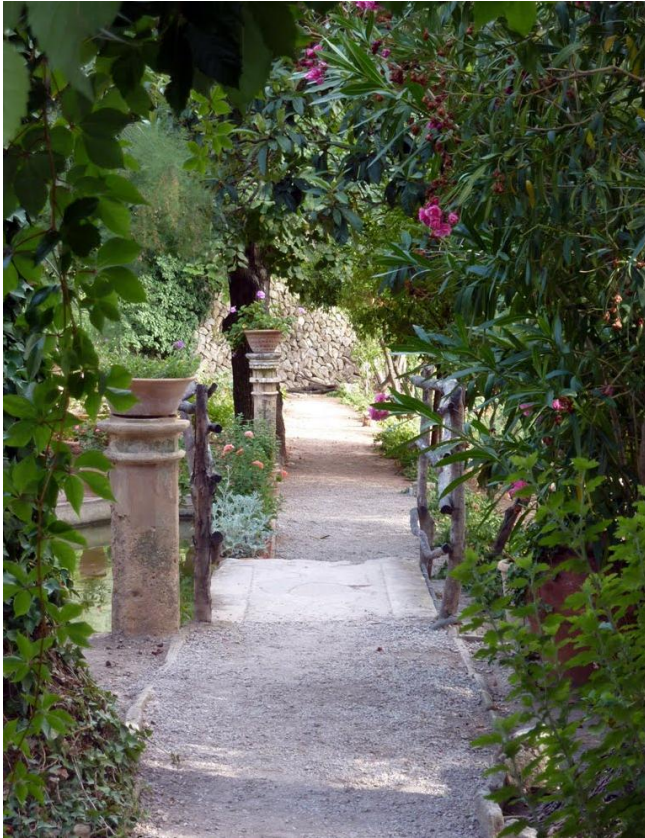
Passadís que comunica la sala principal amb la primera planta de la torre de Son Marroig. Font: www.mallorcatreasure.blogspot.com.es

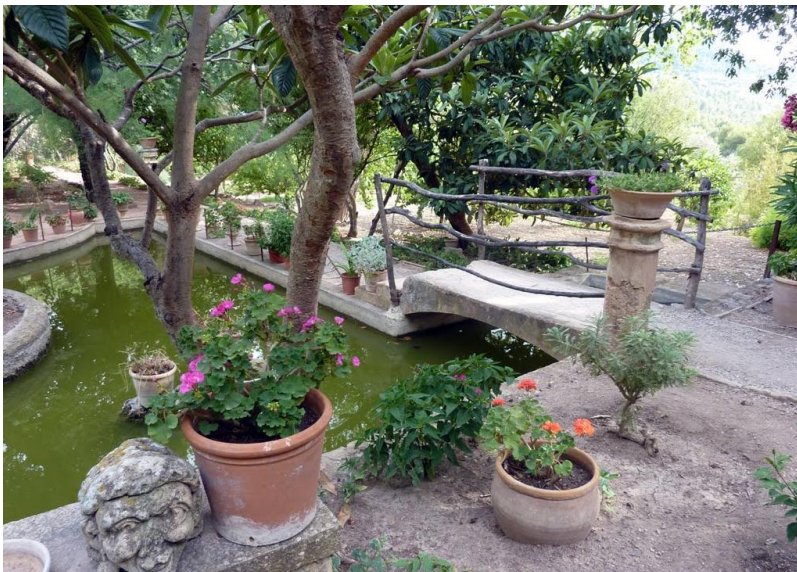
Habitació ubicada a les estances superiors de la torre de defensa de Son Marroig. Font: www.mallorcatreasure.blogspot.com.es

Aquí es podrà veure una escala de caragol que puja a les estances superiors de la torre i una habitació que conte un llit comprat per l'Arxiduc a Lluçmajor d'estil portuguès amb una canòpia i un capçal de fusta xicarandana. Des del passadís anterior el grup baixarà a la sala de la planta baixa, on un portal de mig punt dona accés a la part posterior, on es troba el jardí.

El jardí va ser afegit per l'Arxiduc entre 1877 i 1884 i segueix l'estil italià. Es troba dominat per un grandios aljub voltat per una barana de marbre de Seravezza que ha desaparegut. Com es podrà observar, es tracta d'un jardí de dimensions no massa grans, amb diverses fonts, una de les quals amb un cap de lleó; al centre hi ha un estany amb una pastera central circumdada per cossiols i alguns fragments de pilastres gòtiques de l'antic claustre de Santa Margalida, emplaçat per l'Arxiduc a Miramar; hi troba'm també altres pasteres, caminals i fins i tot, un pontet; algunes parts estan decorades amb incrustacions de pedretes sobre el referit, tot seguint l'estètica del referit de les cases. L'element més suntuós del jardí es el famós mirador de Son Marroig, al qual s'accedirà mitjançant dues escales adossades que puguen fins al temple jònic dotat de bancs i una taula de pedra. S'aixeca sobre un fonament circular de quatre graons i consta de vuit columnes jòniques. L'entaulament conté una decoració classicista a base de bucranis i garlandes. La coberta es una cúpula semiesfèrica rematada per un element en forma de fruita. En total fa uns 6 metres d'alçat per 3 i mig de diàmetre. Sota el temple s'ubica una pilastra on segons diverses fonts hi havia de descansar el bust de Wratishaw Vyborny, el primer secretari personal de l'Arxiduc. En 1985, el temple fou seriosament danyat per un llamp, però de seguida va ser restaurat. Segurament es va construir al mateix temps que el jardí. Igualment que la barana de l'aljub, esta fet de marbre de Carrara, procedent de Seravezza. Cal destacar que aquest mirador es una imitació del que hi ha a s'illeta de flors del jardí Pallavicini a Pegli. Finalment hi troba'm el mirador des Galliner, un dels mes coneguts de Mallorca. El trobarem a la dreta de la carretera davall les cases i te unes vistes espectaculars tant a la Foradada, com a la resta de la costa. Aquest mirador s'aguanta per dos torretes semicirculars i té uns bancs de pedra situats junt al mur de protecció.

Pontet que travessa l'estany del jardí de Son Marroig. Font: www.mallorcatreasure.blogspot.com.es

Estany del jardí de Son Marroig. Font: www.mallorcatreasure.blogspot.com.es

Escultura del cap d'un lleó d'una de les fonts del jardí de Son Marroig. Font: www.mallorcatreasure.blogspot.com.es

Àrea de descans del jardí formada per una taula rodona de pedra envoltada per quatre bancs de pedra. Font: www.mallorcatreasure.blogspot.com.es

Templet jònic de Son Marroig. Font: www.mallorcatreasure.blogspot.com.es

Mirador des Galliner de Son Marroig. Font: www.mallorcatreasure.blogspot.com.es

Una vegada finalitzada la visita de Son Marroig, el grup tornarà a pujar al microbús. El següent punt de la ruta serà la possessió de Son Gallard. Per arribar-hi, l'autobús haurà de tornar a sortir a la carretera Ma- Valldemossa-Deià, aquesta vegada en direcció Valldemossa, aturant-se al quilòmetre i mig aprofitant el petit espai que hi ha a l'entrada de la possessió. Una vegada aquí, el grup baixarà del microbús per donar una ullada als exteriors de la finca, al mateix temps que es dona una breu explicació de no més de 10 minuts.

5.1.5. Visita exterior de Son Gallard

Son Gallard és una possessió situada a Deià (Mallorca), concretament entre Son Rul-ian, ses Cases Noves, Miramar i sa Talaia.

Segons la gran enciclopèdia de Mallorca, ja es troba documentada el 1581, on pertanyia al senyor Humbert de Togores, donzell, i la tenia arrendada a Jaume Gallard per 180 lliures a l'any. Segons l'inventari tenia cases, olivars, alzinars i garrigues. En el segle XVI es troba documentada com Son Gallard de Deià. El 1685 era del senyor Jeroni Gual Desmur d'Olesa i estava valorada en 11.160 lliures. El 1863 era de Pere Gual i, amb 178 quarterades era la més extensa del municipi de Deià. Ja a l'any 1873 l'Arxiduc mirava per comprar Son Galceran, Son Gallard i Son Marroig pel fet de que envoltaven Miramar, una zona molt cobejada pel noble toscà. Tot i això, la compra de Son Gallard no es va fer efectiva fins l'any 1896, on contava amb 125 hectàrees.

“No sabem que s’hi fes cap reforma important. D’aquesta possessió l’Arxiduc destaca el fet que hi va viure la Beata i que l’actual capella, havia estat la seva habitació.” (HABSBURG 1909:18, extret de CANYELLAS 97:77)

Vista des de la carretera dels exteriors de Son Gallard. Font: pròpia

A nivell d'exteriors, l'únic que es podrà observar es la façana principal orientada cap a mestral i el bloc sud-oest. Com es podrà observar, la façana principal, té quatre plantes d'alçat, amb les obertures emplaçades de forma regular excepte la primera planta. Totes elles tenen ampit motllurat, excepte les de la darrera planta. Destaca especialment el portal forà, d'estil romà amb els muntants polilítics de pedra viva. A la primera planta s'emplacen tres finestres rectangulars de diferents dimensions emplaçades de forma irregular; una es troba sobre el portal, coberta per una gàbia de ferro, la més gran es situa al costat dret lleugerament mes rebaixada que l'anterior, mentre que la tercera, la més petita es troba lleugerament mes elevada que les altres. A la tercera planta, on es troben els estatges del senyors, al centre hi ha una finestra bipartida per una pilastra imitant les antigues finestres germinades, de la qual sobresurt una petita balconada. En aquesta la flanquegen dues finestres rectangulars; mentre que a la darrera planta, zona destinada a porxos, hi ha tres finestrons quadrangulars de dimensions molt reduïdes. Finalment, una estructura neoclàssica amb una mare de deu remata la façana en la part central. Aquesta estructura es tracta d'una mare de deu de gran dimensions

ben treballada, sobre la qual hi descansa un arc de mig punt, que a la vegada té aferrats als extrems de la cara anterior i posterior quatre pilastres d'estil neoclàssic. L'arc i les pilastres es troben coronats per una teuladeta amb una espècie de capcurucull.

El parament es d'estil popular amb pedra vista amb referit de morter amb àrees amb incrustacions de pedretes amb finalitats decoratives. L'altre buc que es podrà observar, es el que es troba situat a llebeig, on la vegetació impedeix veure inclús part d'ell. Aquest buc, de més llargària que l'anterior, també compta amb quatre plantes per quatre obertures per planta, emplaçades de forma bastant regular. A la tercera planta hi destaca una terrassa que, sobresurt a mode de porxo sostingut per dues pilastres, mentre que a la darrera planta s'obren quatre finestrons d'identiques dimensions als de la façana principal.

A nivell d'interior destacar només que, el portal dona accés a través d'un pas a una clastra, que tot indica que es de planta rectangular.

El grup tornarà a pujar al microbús, que els conduirà fins a Miramar. L'entrada es troba a 200 metres de Son Galceran a ma dreta en direcció Valldemossa. Una vegada a l'entrada, el microbús descendirà per un petit caminol fins arribar-hi al pàrking de Miramar.

Abans de procedir a la visita, es donarà una breu explicació dels orígens de Miramar i la seva història.

Els orígens de Miramar daten de la dominació islàmica de l'illa, ja que durant aquells segles fou una Alqueria coneguda amb el nom de Alcorayola. Després de la conquesta de 1229 passà al comte de Rosselló, Nunó Sanç, qui la donà al monestir de la Real. Al 1276, a instàncies de Ramon Llull, el rei Jaume II, fundà en aquesta vella explotació agrícola una escola de llengües orientals i de formació de misioners. Aleshores, possiblement per l'excelent ubicació passà a denominar-se Miramar. Després d'uns anys, el projecte fracassà i el monestir hagué de tancar. Durant els anys de funcionament el beat escrigué dins els seus murs l'obra més difosa del seu corpus: *El llibre d'Amic e Amat*. A més a més, Miramar fou la font d'inspiració d'una de les primeres estrofes de literatura paisatgística en llengua catalana, incloses en el seu bell poema *Cant de Ramón* (...) (VIBOT, 2006:176)

A l'any 1455 es varen inventariar els bens de Miramar, també coneguda en aquell temps com Trinitat. S'esmenten l'església, la cuina, els arreu, un rebost, una completa llibreria i el celler el qual avui dia no hi es. Al 1485 es va instal·lar la primera impremta de Mallorca, quaranta anys després de que Johannes Gutenberg descobrís la impremta. Aleshores fou regentada per Nicolau Calafat, un rellotger Valldemossí. D'aquí sortiren els dos primers volums impressos de l'illa. El tractat de Joan Gerson *De Regulis Mandatorum* i *Devota Contemplació* de Francesc Prats. Al segle XVI hi visqué fra Antoni Castanyeda, para espiritual de Santa Catalina Tomàs. El 1683, passà al bisbe d'Oropí, Ramon Sureda. Després passà a la seva neboda i posteriorment al seu fill, Marc Antoni Cotoner, marquès d'ariany. Al 1811, encara es trobava sota jurisdicció reial, fou posada en venda. La comprà Gabriel Amengual que la traspassà a Marià Morey que fou el que enderrocà quasi la totalitat de primitiva capella per fer-hi un hort. L'any 1872, l'Arxiduc comprà la finca a Joan Serra, vidu de Maria Morey, seduït per la bellesa del seu paisatge i sobretot per la figura de Ramon Llull. "*Mentre Ramón Llull li havia donat un aire místic, l'Arxiduc la convertí en un ideal romàntic*" (VIBOT, 2006:177). Des de que va adquirir la finca l'Arxiduc restaurà la capella i les cases, a les quals afegí l'aiguavés de llevant, també embellí el

conjunt amb dos jardins contigus, projectà en un racó el Jardí de la torre del Moro i enriquí la propietat amb un gran nombre de miradors, ponts pedrissos i camins. Els interiors foren novament moblats amb peces mallorquines tradicionals i amb altres que eren còpies dels que originàriament havia hagut. L'Arxiduc va voler plasmar el seu idea de casa mallorquina, on per la seva rehabilitació es rodejà tant de professionals locals (Bartomeu Ferrà, Antoni Vaquer), com d'artistes i artesans Europeus (Maixner, Tantardini, Wachsmann etc.), els quals la dotaren dels ideals romàntics, que tant atreien a l'arxiduc. Una aspecte que crida l'atenció es una carta de 1876 del procurador de l'Arxiduc, Francesc Manuel de los Herreros que li comentava l'estat de les obres, on destaca sobretot la desesperació del fill de l'arrendador que no trobava oliveres per plantar en cap indret de l'illa. L'Arxiduc va concebre Miramar com un lloc obert als visitants, per la qual cosa obrí a l'any 1873 l'hostatgeria de Ca Madó Pilla, on actualment es troba l'Hotel El Encinar. A l'any 1909 redactà *las Indicaciones a los que visitan Miramar*. En 1872 va organitzar el primer acte multitudinari amb motiu de la celebració de la festa de la trinitat. Un altre esdeveniment molt important per a la cultura mallorquina esdevingué aquí. El 25 de gener de 1877, quatre dies mes tard d'iniciar-se les obres de la torre oratori de Ramon Llull, s'hi celebrà una festa literaria en record del sisé aniversari de la fundació de Miramar, en la qual participaren reconeguts poetes com Joan Alcover, Josep Lluís Pons i Gallarza, Miquel Costa i Llobera etc. Miramar també fou visitada per personatges il·lustres de l'època, on destaca la visita de l'emperadriu Sissí d'Àustria en 1892 i 1893. L'impuls que l'Arxiduc donà a Miramar motivà que nombrosos escriptors i viatgers fessin una ressenya a les seves guies i treballs, on destaquen sobretot Pere d'Alcantara Penya i Gaston Vuillier. *"A la mort de l'Arxiduc en 1915, la possessió passà al seu secretari, Antoni Vives Colom qui la deixà en 1918 a la seva filla Lluïsa Magdalena Vives, casada amb el pintor Antoni Ribes Prats. Actualment es de la neta del secretari Sílvia Ribas Vives, esposa del doctor José Maria Sevilla Marcos. Des de maig de 2001, Miramar a obert les portes com a Museu del llegat de Ramon Llull i l'Arxiduc Lluís Salvador"* (VIBOT,2006:180). D'aquesta manera es recupera una de les voluntats de l'Arxiduc que és altra que la de restar a l'abast de tothom.

5.1.6. Visita a Miramar

Ara sí, començarà la visita, on cal destacar que, molts aspectes descriptius son extrets de la ma de l'autor Tomàs VIBOT (2006:180-186). En primer lloc es visitarà la tafona, la qual es troba fora del recinte de les cases just a la vora de l'entrada al jardí. Com es podrà veure, es troba en perfecte estat de conservació; compta a una premsa mecànica i sobre el rutló es podrà veure la data 1934.

Trull de la tafona de Miramar. Font: www.picasaweb.google.com

Posteriorment el grup es dirigirà a una sala contigua a la tafona, aquesta sala rep el nom de sala de mapes. Aquí es podran veure mapes de la mediterrània i una preciosa col·lecció d'imatges d'època tant de l'arxiduc com del seu mon. Un altre cop a l'entrada, el grup es dirigirà cap al jardí, espai que ocupà des de l'època de Ramon Llull el claustre del monestir. Com es podrà veure, aquest jardí conté una gran diversitat d'arbres i plantes autòctones.

Al jardí de Miramar hi destaca aquest fragment extret del claustre de Santa Margalida desamortitzat al segle XIX. Font: www.dipity.com

Vistes des del jardí dels exteriors de la Capella de Miramar. Font: www.mallorcaquality.com

Dins el jardí destaca un dels murs conservats de l'antiga edificació del claustre procedent del convent gòtic de Santa Margalida de Palma (desamortitzat al segle XIX) format per disset arcs gòtics trifoliats, sostinguts per deu columnes quadri lobulades, amb capitells amb ornamentació vegetal. Això arribà a l'Arxiduc a través de l'escriptor i mestre d'obres militar Pere d'Alcantara Peña, qui l'havia desmuntat a causa del greu perill que patia per les obres de transformació del convent en hospital militar. Posteriorment, a la dreta del jardí, es troba la capella de Miramar, la primera obra de rehabilitació que va emprendre l'Arxiduc des de la compra.

L'actual edifici es correspon amb una de les capelles laterals de la primitiva església, la qual abans de l'enderrocament en 1836 ocupava tota l'esplanada de tramuntana. Aquestes obres foren dutes a terme per Bartomeu Ferrà entre 1872 i 1873. Com es podrà observar, la capella es troba precedida per un atri que cobreix l'entrada, guarnit pel relleu d'un dimoni, mentre que la teulada es troba engalanada per una espadanya. L'interior es d'un sol tram de volta de creuer i sobre la clau es pot contemplar l'escut de l'Arxiduc. Sobre l'altar hi ha un retaule format per un tríptic. El centre es troba presidit per la trinitat mentre que als laterals estan representats Ramon Llull i santa Catalina Tomàs (aquests dos darrers són obra de l'alemany Steille). A la capella també s'hi troben altres elements de gran interès com l'espectacular sagrari que guarda una estàtua de la Mare de Déu. Aquest fou dissenyat per Wachsmann i esculpit pel mestre manacorí Antoni Vaquer. En aquesta mateixa paret, a l'esquerra de la sagristia, hi ha un reliquiari format per una creu de fusta negra. A l'altra banda hi ha un reliquiari en forma d'arca decorat amb pintures del pintor Peter Maixner. A la vora d'aquest hi ha l'escultura de la Mare de Déu de la Garda, sense dubtes la peça més emblemàtica de l'oratori. Aquesta fou donada per l'emperadriu Sissi d'Austria, després de la seva segona visita a Miramar. Es tracta d'una imatge en marbre blanc, alçada sobre una pilastra on hi ha una placa col·locada per l'Arxiduc per donar constància de la donació. També hi destaquen altres elements com un candeler, un faristol, una campana i les representacions del via crucis fetes per Poussiègue Rusand.

També s'ha de destacar que, una vegada acabada l'obra de la capella, a petició de l'Arxiduc es deia missa cada diumenge i a més va restaurar l'antiga festa de la trinitat, abandonada des de feia vint anys. Es tracta d'una festa que es celebrava el primer diumenge de Pentecosta, a la qual acudien pagesos, amos de possessió, nobles senyors i canonges. Es pot dir que, era una festa ben popular. *“Consistia en una missa solemne i dinar pagat per l'Arxiduc. Menjaven, sempre de dret, un plat d'arròs, un tall de xot rostit i un bon tassó de vi.”* (TRIAS,1996:78)

Vistes des del jardí dels exteriors de la façana marítima de Miramar. Font: www.flickr.com

Pèrgola que dona accés al portal forà de Miramar. Font: www.pueblos-espana.org

Una vegada s'hagi visitat la capella es prosseguirà cap a les cases de Miramar que s'ubiquen a l'altra banda del jardí. Com es podrà veure, *“l'edifici té tres plantes d'alçat, cobert a dos vessants i amb les quatre façanes decorades a excepció de la torre, per un esgrafiat obra de l'Arxiduc, qui s'inspirà en una casa d'Establiments”* (VIBOT, 2006:180-186) El grup haurà de davallar uns graons sota una pèrgola sostinguda per quadre columnes procedents de l'antic

claustre de Miramar, que dona accés al primer aiguavés de les cases (construït per l'Arxiduc) on es troba el vestíbul. Un cop al vestíbul, es podran veure obres de Bugia, on el grup seguirà cap a ma esquerra on es troba la sala de conferències, anomenada antigament sala de la Font. Això es deu a que durant les obres hi aparegué una pica. El fons d'aquesta sala esta decorat amb escopinyes que representa la figura del doctor il·luminat, inspirat en la xilografia de Pere Posa Apostrophe Raimundi, de 1504. El beat Ramon es troba al mig de dos xipresos, mentre que al damunt hi ha l'escut arxiducal i la inscripció en italià "anno 1872". Tota aquesta cambra esta recorreguda a mitja altura per un enrajolat, inspirat també en aquesta xilografia. El grup sortirà de nou cap al vestíbul per dirigir-se a la sala de l'esquerra.

En aquesta sala s'ubica un dels elements mes impactants de Miramar: el cenotafi de Vratislau Viborny, primer secretari de l'Arxiduc, mort a Palma l'any 1877 amb tan sols 24 anys. Es tracta d'una escultura d'estil romàntic a tamany real, esculpida per l'artista Antonio Tantardini, la qual representa la resurrecció del jove mentre un àngel recull l'ànima. Sobre les parets hi pengen fotografies de la família i de la trajectòria personal de l'Arxiduc, així com algunes reproduccions de les seves obres de zoobotànica. *"La sala encara manté el trespol original i l'enrajolat dels baixos de la paret, inspirats en els que decoraven la porteria del locutori del convent de Santa Magdalena de Palma"* (VIBOT, 2006:184)

Cenotafi de Vratislau Viborny, primer secretari de l'Arxiduc, mort a Palma l'any 1877 amb tan sols 24 anys.
Font: www.flickr.com

Dos arcs petits de mig punt donen accés a l'aiguavés originari. El de la dreta corresponia amb el portal de l'antic claustre. Font: www.flickr.com

Des d'aquí el grup passarà a l'aiguavés originari de les cases a través de dos petits arcs de mig punt, un dels quals abans de la reforma de l'Arxiduc es corresponia amb el portal que donava al claustre. Es molt probable, que el trespol empedrat d'aquesta ala, sigui de l'època de Ramon Llull. A la banda dreta es podrà veure l'entrada de l'antiga habitació dels missatges, situada sota la torre i la cambra que acull una recreació de l'interior del segon vaixell de l'Arxiduc, el Nixe II amb fragments autèntics del mateix. A la banda de l'esquerra hi ha la cuina tradicional dels monjos amb xemeneia i pinte, i l'escala que puja a la planta noble.

Cuina tradicional dels monjos de Miramar. Font: www.flickr.com

Des d'aquesta ala, el grup accedirà a través d'un portal rodó amb una vella porta d'alzina clavetejada a la miranda de ponent, des d'on s'obtenen unes meravelloses vistes de la costa nord amb la punta des cavall de Banyalbufar de fons. També es poden veure les restes de la capella del Beat Ramón Llull,

semiderrocada a causa d'un llamp l'any 1975. Sobre aquesta banda de la façana es podran veure plaques commemoratives dedicades al record de l'Arxiduc. Destaca la que reproduïx el versos del poeta mallorquí Joan Alcover, composts per a la festa literària de 1877 mencionada anteriorment. Mentre que la placa més recent es de l'Obra Cultural Balear que recorda la congregació de 2000 persones a Miramar amb motiu del 40è aniversari a l'any 2002. Vora el portal es podrà veure una gran ancora . A la part esquerra de la façana, es podrà contemplar la torre de defensa, de secció quadrada. Abans de la reforma de l'Arxiduc, l'alçat era més baix i presentava una teulada a un vessant. La façana de migjorn que no es pot visitar, *"conté l'entrada directa a la planta noble, a través d'una escala i un portal de llinda. Al damunt, hi ha un rellotge de sol, en que es pot llegir el lema "Sine nube placet" (sense núvols don plaer)"* (VIBOT, 2006:185). El grup es tornarà a dirigir al costat oposat nord, vora la capella, on s'ubica el jardí dels Xipresos que com ja s'ha dit ocupava la vella església de Miramar. Com es podrà observar, compta amb un pedrís en forma de creu, decorat amb incrustacions sobre el referit. A través d'una escala situada davall la miranda, el grup descendirà fins al jardí de la torre del Moro. Aquest jardí es una de les obres més singulars de l'Arxiduc. Aquest jardí fou concebut amb la idea de fer un jardí botànic amb mostres de les plantes i els arbres més significatius de la flora mallorquina. Ocupa una superfície d'uns 200 metres quadrats. S'alça sobre un altíssim mur de pedra en sec limitat per un paretó coronat per trenta merlets amb incrustacions de pedretes. *"A la part central hi ha dues pasteres, cada una de les quals conté una estrella de nou puntes, fetes amb la intenció d'evocar l'ars combinatoria lul·liana"* (VIBOT, 2006:185)

Pastera amb forma d'estrella de nou puntes representant l'ars combinatoria lul·liana. Font: www.flickr.com

A la part superior del jardí hi ha un safareig de planta triangular, també inspirat en l'etapa de Ramon Llull.

Els murs laterals presenten una disposició graonada, decorats amb copes de marbre de gran mida que contenen grafitis de principis del segle XX. Al fons de l'estructura se situa l'entrada d'aigua al safareig, que es va fer amb un portal procedent de Can Burgues a Palma". Davant el safareig hi ha un banc de pedra decorat amb esgrafiats seguint el mateix estil dels merlets. (VIBOT, 2006:186)

Arribats en aquest punt el grup tindrà cinc minuts per fer fotografies i posteriorment tornarà al pàrking on el microbús estarà esperant.

Un cop realitzada la visita a Miramar, el bus es dirigirà en direcció Valldemossa fins arribar-hi a la benzinera de Valldemossa. Una vegada allà, el bus estacionarà durant uns minuts mentre tot el grup surt per contemplar els exteriors de Son Moragues. Al mateix temps es donarà una breu explicació.

5.1.7. Vista exterior a Son Moragues

Tant per als aspectes històrics com descriptius de Son Moragues ens hem fet servir de la informació proporcionada per Nicolau CANYELLES (97:74-76) i la web Portal Forà.

Esteve Moragues Nadal, qui va fer testament a l'any 1460, fou el primer de la saga dels Moragues que varen posseir la possessió de Son Moragues de Valldemossa fins 1883, any en que fou adquirida per l'Arxiduc. Segons els arxius ja a l'any 1552, les cases comptaven amb porxo, habitació, habitació per solters, habitació alta, habitació subterrània, tafona, estable i cuina.

Com hem dit, l'Arxiduc la va comprar a la família Moragues, en concret a Ignasi Moragues que el seu pare Antoni havia mort l'any anterior deixant molt de deutes. Una casa en es Port, la carretera des Port, el jardí de l'hort dels tancats i de sa muntanyeta, deixa'n constància de l'empremta que hi va deixar.

L'Arxiduc va tenir que convèncer a la seva mare en una carta per poder comprar-la: *“Tal vez recuerde aquella posesión cercana a Valldemossa, de los señores Moragues, donde había faisanes plateados y aquellos jardines que ambos recorrimos juntos. Dicen que la quieren vender y he pensado que tal vez usted desearía comprarla. Hay una casa grande y en buen estado y la posesión es inmensa. No sería un mal negocio, ya que da una renta anual de unas 14.000 pesetas. Además, sus montañas confrontan con Miramar”* (TRIAS MERCANT, 36, extret de la web Portal Forà)

Va pagar 700.000 pesetes per la possessió mes gran del Miramar Arxiducal, que comptava amb 697 hectàrees. Únicament va fer petites reformes, limitant-se a allargar la terrassa damunt sa tafona i els graners que estaven destapats, a més de fer un petit jardí on es trobaven els solls i el galliners, els quals va traslladar just davall les cases; també va instal·lar en una de les seves sales el museu de productes de la terra, denominat Museu Agrícola Balear Industrial. La idea inicial de l'Arxiduc fou que es tractés d'una fira de mostres, en la qual el viatger de comerç o l'estranger, podia donar una ullada als productes i manufactures de les illes. Cada productor tenia que oferir els productes amb el seu nom i el preu de venda, exposant també la resta de la seva col·lecció en forma de carta de mostres. Aquesta idea no va acabar de completar-se mai i quedà com un principi de museu segons l'Arxiduc.

Les cases de Son Moragues també varen servir de residència als convidats mes selectes de l'Arxiduc com es el cas de l'escriptor i dibuixant Gaston Vuillier o l'emperadriu “Sissi” al gener de 1893.

Abans de la mort de l'Arxiduc, fou la seu de l'administració de Miramar. Finalment, després de la seva defunció l'any 1915, la finca passà a mans del seu secretari Antoni Vives, de qui passà a la seva filla Lluïsa Vives, qui es va casar amb el metge grec Leonardo Juan Cilimingras. Fa uns sis anys els

hereus Cilimingras Vives varen vendre la finca a la família Entrecanales, màxims accionistes del grup Acciona.

Vistes des de la carretera de Valldemossa de la façana exterior de Son Moragues. Font: webs.ono.com

La façana principal no es pot veure des de la carretera ja que s'orienta al nord-est i s'alça davant una carrera. En aquesta façana es troba el portal forà d'arc de mig punt, de pedra viva, amb l'escut dels Moragues al damunt. Aquest portal dona accés a la clastra a través d'un pas d'entrada amb trespol empedrat i volta d'aresta. La clastra es quadrangular i bastant ampla, amb el trespol de terra premsat i una font d'estil barroc situada al centre. Hi ha bastants elements que demostren el poder dels Moragues. Primerament a l'altre costat de la clastra, la façana interior principal presenta tres arcs rebaixats que configuren un porxo, amb una escala que puja a la planta noble. Aquests arcs divideixen el porxo en tres trams que a la vegada es troben intercomunicats per un arc lleugerament rebaixat en cada mur. El lateral esquer des de l'entrada, també té un porxo, però només amb dos arcs rebaixats. Com es pot veure té tres plantes d'alçat, però en realitat pareix que en té quatre ja que també compta amb un semisubterrani motivat pel desnivell del terreny. Encara que no es pot apreciar, els murs apareixen decorats amb pedres incrustades. El primer pis de les cases pertany als estatges senyoriais, on destaca la sala principal de grans dimensions amb un portal que dona accés a la capella. Aquesta sala té una xemeneia amb ornamentació de fusta, que inclou una pintura barroca; la sala conté diversos records de l'Arxiduc i els seus convidats mes il·lustres. El bloc esquer mirant des de la carretera, era on estava la casa dels pagesos. En aquest bloc hi havia un restaurant, que es va tancar amb la venda al grup Acciona. Tot el qui hi va anar al restaurant va tenir l'oportunitat de gaudir de la cuina pagesa coberta amb tres trams de volta d'aresta i una cambra ocupada per una gran xemeneia que acollia el forn de pa. Son Moragues també compta amb una gran Tafona, situada al bloc de la dreta (també mirant des de la carretera); té una premsa de biga de grans dimensions que data del segle XVII i una altre de la que només queden les restes. Durant l'època de l'Arxiduc l'oli de Son Moragues fou premiat a l'exposició internacional de Barcelona de 1888.

Des del nostre angle si que es pot veure un altre element de poder, com es la loggia, la qual compta amb uns quinze pilars octogonals. Finalment, una altre mostra del poder d'aquesta família son els jardins. Per una banda, hi ha el jardí de l'hort dels tancats, amb entrada des de l'exterior per un portal barroc que data de l'any 1753. Aquests contenen el monument funerari dedicat a Catalina Homar, obra de Giulio Monteverde, de 1913 (Trias Mercant, 1994: 144). L'Arxiduc va comanar aquesta escultura, de mida natural, l'any 1905, el mateix any de la mort de Catalina. L'escultura va arribar a Mallorca el 1913, dos mesos després de que ell partís, on es va instal·lar a Miramar, però finalment, l'any 1922 es va col·locar en aquest jardí. L'escultura representa a Catalina Homar de genolls davant la imatge de Jesús, que li diu "Venite ad me...".

Des d'aquí alomillor es poden veure els altres jardins, els jardins alts, coneguts amb el nom de sa Muntanyeta, per estar situats sobre un mur de gran alçada, a la part dreta. Combinen escales i murs i son presidits per un safareig circular. Aquests jardins foren construïts per Antoni Moragues a l'any 1874, els quals per la seva bellesa sempre han estat un referent pictòric. Aquests jardins son també molt coneguts per esser el lloc on l'Arxiduc va oferir-li a l'emperadriu "Sissi" una mostra completa de cuina Mallorquina durant la seva estada.

Un cop realitzada aquesta aturada, el microbús reprendrà l'itinerari, on arribats al punt d'intersecció Valldemossa-Banyalbufar, seguirà cap a ma dreta en direcció Banyalbufar per aturar-se a l'altura del quilòmetre 2 davant la petita rotonda que hi ha a l'entrada de Son Ferrandell. Allà el grup baixarà per contemplar els exteriors de la finca i escoltar una breu explicació de deu minuts.

5.1.8. Visita exterior de Son Ferrandell

En quant a dades històriques, segons la gran enciclopèdia de Mallorca, la possessió ja apareix documentada a l'any 1595, on pertanyia a Bartomeu Ferrandell, de la família del qual prengué nom. Tenia grans cases, amb capella, tafona, celler alambí i molí de sang. El 1685, amb les pertinences de sa Cova des Penyals i Son Font, estava valorada en 25.000 lliures. Amb una guarda de 250 ovelles, les pastures feien una renda anual de 200 lliures, quatre quintars de formatge, sis anyells i un quintar de llana. A l'any 1730 s'hi documenta una notable col·lecció de pintura religiosa i de batalles navals. Estava dedicada a olivar, vinya, conreu de cereals lleguminoses i tenia un petit hort. A finals del segle XIX era dels marquesos de la Romana. Les terres de Son Ferrandell foren les primeres terres de Valldemossa que va trepitjar durant la seva primera estada a Mallorca. Finalment la va adquirir l'any 1890. Conta l'Arxiduc a Lo que sé de Miramar. *"El dia que vaig comprar Son Ferrandell hi havia una nevada tan gran que per pujar les costes de Valldemossa, tornant de Ciutat, vaig haver de fer enganxar quatre cavalls"*. En el mes de juny de 1891, l'Arxiduc va demanar a la seva mare 10.000 lliures mallorquines per pagar un plaç de Son Ferrandell. Aquesta finca era una de les més extenses que havia adquirit i la que mes a migjorn es trobava (CANYELLAS 1997:77).

Segons Nicolau CANYELLAS (97:76-77), no hi ha cap document que demostrï que l'Arxiduc fes alguna reforma en aquestes cases. Al llibre *Lo que sé de Miramar* (1911) hi parla sobre dos elements que ja existien abans de que adquirís la possessió. Un es el jardinet tancat de parets amb una gruta artificial, i l'altre la capella: *"A sa capelleta de Son Ferrandell, ses creus que hi ha a sa*

paret i ses mènsules dels arcs, com també ses claus, varen ser dutes pel darrer prior de Cartoixa que després de sa exclaustació se retirà a Son Ferrandell (...) Dits objectes pertanyien a l'antiga esglesieta de Cartoixa" (HABSBURG, 1911:80, extret de CANYELLAS 97:76-77). Una porta d'estil romà dona accés en aquesta capella que presenta un altar i dos reclinatoris per al senyor i la senyora flanquejats per dos bancs de fusta molt treballats, mentre que per a la coberta, s'empra la volta de cinc claus. Amb relació amb Son Ferrandell, al "*Die Balearen*" ens parla de les cases de Son Font, que ara es troben en estat ruïnós. Aquesta possessió fou independent de Son Ferrandell, fins al segle XVII, on els arxius diuen que Son Ferrandell comprenia Son Ferrandell, Son Font i la Cova des Moro.

Vistes des de la carretera dels exteriors del buc nord-oest de Son Ferrandell. Font: arni-muntanya.blogspot.com.

En quant a l'arquitectura externa, la façana principal es de lo poc que es podrà veure des de la carretera, la qual s'orienta al nord-est i s'alça davant una carrera. Té tres plantes d'alçat i els murs segueixen l'estil popular amb referit de morter. En aquesta façana es troba el portal forà d'arc de mig punt amb muntant de pedra viva amb quatre finestrons a la dreta i dos a l'esquerra. A la segona planta, sobre els dos finestrons que flanquegen el portal, s'obren dues finestres rectangulars de grans dimensions, mentre que a cada dels extrems s'obre una finestra. A la tercera planta no hi ha cap obertura. S'ha de dir que tant el portal com la resta de finestres tenen ampits motllurats. Finalment, la façana es troba rematada per una cornisa que sosté una canaleta d'aigua. Des del portal forà comença un pas d'entrada amb trespol empedrat i volta d'aresta que finalitza amb un arc ogival que dona accés a la clastra. Encara que no es pot veure, la clastra es rectangular i a més presenta la peculiaritat de que la cisterna es troba dins una cambra que comunica amb la clastra per un arc "*ansapaner*". La clastra presenta un element en comú amb Son Moragues i Son Gual, com son les porxadades. És un dels elements més impressionants, no

només per les dues plantes que té, sinó per la seva rara ubicació davant els estatges dels pagesos al buc sud-est. Els estatges dels senyors s'ubiquen al primer pis de la façana principal, mentre que els dels pagesos es situen al buc nord-oest. Dels estatges dels pagesos destacar que presenta un tipus de cuina annexa al menjador, que es comunica a través d'un arc "*ansapaner*". Al voltant de la foganya es disposen bancs en forma semicircular deixant un espai obert al centre.

Mentrestant, el microbús donarà la volta aprofitant l'espai que hi ha un quilòmetre mes endavant a l'entrada de l'urbanització George Sand, per posteriorment tornar a recollir al grup al mateix punt on el va deixar i dur-lo cap a Valldemossa.

El bus deixarà al grup a la mateixa aturada on es va iniciar el recorregut.

Una vegada a Valldemossa, de 14.30 a 16.10h, es donarà temps al grup per poder dinar.

Finalment, de 16.15 a 18,00h s'acabarà el recorregut del primer dia, fent una visita als espais vinculats a la beata, jardins, panoràmiques dels paisatges que envolten Valldemossa a més de la visita exterior a la Cartoixa.

El punt de trobada de la part següent de l'itinerari serà a les 16.15h a l'aturada d'autobusos de Valldemossa, però abans de començar-la es farà una petita introducció.

En lo que se refereix a Valldemossa, abans de l'arribada de l'Arxiduc, es tractava d'un poble d'uns 1500 habitants, dedicats bàsicament a l'agricultura i a la pesca (CANYELLAS 1997:21). La terra estava concentrada en grans propietats. El 1880 només les deu possessions mes grans de Valldemossa abraçaven el 69 per cent de la superfície del terme municipal (HABSBURG 1880a:45 extret de CANYELLAS 1997:21). Per tant, en aquell temps, les possessions eren els motors de l'activitat econòmica del terme municipal, les quals concentraven la riquesa i la feina. Per als propietaris eren un lloc d'esplai i una font d'ingressos, mentre que rarament les explotaven ells mateixos, sinó que en llogaven l'explotació als amos que, pagaven una quantitat fixa i una part variable en doblers i/o espècies als senyors. Als amos se li ha d'afegir tot el personal que hi feia feina a l'explotació, que solien ser gent del poble. Com ja s'ha explicat a anteriors visites, les possessions de la serra produïen oli per a l'explotació i blat per l'autoconsum, mentre que els boscs s'aprofitaven per produir carbó, calç o inclús guix. Entretant, Valldemossa era una vila pobre. El mateix Arxiduc i altres autors d'èpoques anteriors ens parlen de les penúries de la vila, no per la infecunditat del territori sinó perquè la major part del territori estava en mans d'uns quants nobles de Palma. Fins i tot, el mateix Arxiduc diu que els Valldemossins eren mes pobres que la resta de pobles de Mallorca, referint-se al cas de Deià, on tothom tenia la seva residència amb algun terreny.

La solució en aquest fet, va esser l'emigració. Segons Nicolau CANYELLAS (1997:22), aquesta via va suposar una sagnia demogràfica per a la vila durant tota la segona meitat del XIX i la primera del XX. La major part d'aquests emigrants partiren cap a l'Uruguai, uns altres s'establiren a França i un tercer grup format per pescadors va establir-se a quasi tots els ports de Mallorca.

Un altre fet a destacar es que a l'any 1835, "*els monjos cartoixans havien tingut que abandonar la vila a causa de la desamortització i, en temps de l'arxiduc, igual que en l'època de la visita de George Sand, eren molt enyorats a Valldemossa*"(CANYELLAS 1997:23). De fet, George Sand va dir que els preus

per llogar les cel·les eren molt assequibles degut a que els habitants del poble no hi volien fer negoci per respecte als monjos. Per una altra banda l'Arxiduc ens recorda que els monjos "*varen esser molt rics i generosos, on repartien moltes almoines*". (HABSBURG 1884a:85, extret de CANYELLAS 1997:23).

La partida dels frares va deixar desocupada la Cartoixa, lo que va permetre a molts viatgers disposar d'allotjament a Valldemossa. En això se li ha d'afegir que, a partir de començaments del segle XIX comencen a arribar a la mediterrània tota un sèrie de viatgers atrets pels seus ideals romàntics. La major part dels que venien a Mallorca visitaven Valldemossa pel seu paisatge bucòlic i la història de la vila. A partir de 1830 a aquests motius se n'afegeix George Sand, degut al gran èxit del seu llibre: *Un hivern a Mallorca*, on a part de criticar el caràcter dels illencs, destaca la bellesa de l'illa i més en concret del paisatge de Valldemossa. Entre aquests viatgers cal destacar: George Sand (1838-30), Charles Dembowsky (1839), Jean Joseph Laurens (1840), Joan Cortada (1845), E.G. Bartholomew (1860) etc. Tots aquest autors i altres varen plasmar en les seves obres els elogis cap el paisatge de Valldemossa i Dejà que va atreure a més visitants. De fet, un d'aquests visitants va esser el nostre personatge principal de l'itinerari: l'Arxiduc Lluís Salvador, el qual abans d'arribar-hi ja tenia algunes referències: "*m'havien parlat de jardins i horts*" (HABSBURG 1911:25, extret de CANYELLAS 1997:24)

L'Arxiduc Lluís Salvador ja en el seu primer viatge a Mallorca, al mes de setembre de l'any 1867, va visitar Valldemossa per primer cop. La impressió no va ser gaire bona, la descripció d'aquesta primera visita es plena de desil·lusions. Segons ell, tots els jardins i horts que s'imaginava no eren mes que pedres grises i oliveres velles. Fins i tot, va arribar a creure que s'havia equivocat de poble. Aquell dia, va adormir a qualcun indret de la vila i al dia següent al dematí va visitar la cartoixa, que tampoc va impressionar-lo massa, on parla del llarg corredor amb les cel·les descuidades que no li varen agradar amb absolut. Varen passar quatre anys abans que tornàs a Mallorca, on al 4 de novembre de 1871 es va instal·lar al palau de Ca'n Formiguera a Palma per començar la seva obra *Die Balearen*. En aquesta estada va tornar a visitar Valldemossa, on aquest pic la impressió fou ben diferent. Aquest cop si que va veure horts, jardins i tota la verdor del poble. També va visitar Miramar, on va quedar totalment impressionat pel seu paisatge. La bellesa d'aquesta zona, no només el va dur a adquirir la possessió de Miramar sinó tota una sèrie de possessions mes o manco importants que l'envoltaven.

En quant al paisatge que va trobar l'Arxiduc a Valldemossa, com ja es va explicar a la introducció de l'itinerari *ja tenia dos importants trets diferencials que ell va recollir i amplificar al seu Miramar: per una banda l'existència d'indrets i estructures destinades a permetre la contemplació del paisatge, i per l'altre, la presència d'elements commemoratius de fets històrics, especialment religiosos (...)* La contemplació del paisatge és un plaer del qual gaudien des de molt de temps enrera els frares de Cartoixa, els ermitans i els senyors de les possessions.(CANYELLAS 1997:113) En quant al primer, podem trobar diversos exemples dins la vila. Dins aquest grup es troben elements arquitectònics generalment pedrissos, on dins el poble troba'm el pedrís de la capella del molinet de la beata i la miranda des Lledoners. Aquests miradors seran una de les aturades d'aquest itinerari. També podem trobar altres categories com son les plataformes naturals o els berenadors pre-arxiducals, però pel fet de no estar al poble no seran objecte d'aquest itinerari.

En quant al segon grup, els elements commemoratius, destacar que la memòria de Santa Catalina Tomàs, la beata, nada a Valldemossa, fou evocada en molts d'indrets, on nosaltres visitarem dues de les mostres que hi ha al poble: el molí de la beata i la font de la beata. També en alguns llocs on havia viscut el beat Ramon Llull hi havia altres elements commemoratius, que no seran objecte de la visita al estar mes allunyats.

5.1.9. Visita a Valldemossa.

Un cop feta aquesta introducció, el grup es dirigirà cap el molinet de la beata. Per això, es creurà l'avinguda de palma i es pujarà el primer carrer a l'esquerra en direcció l'ajuntament. En uns metres s'arribarà al portell d'entrada del jardí Rei Joan Carles I, però abans d'entrar-hi el grup es desviarà cap a la dreta fins la part posterior de la torre d'un molí anomenat molinet. D'aquí arranca una sendera que de seguida trepa per uns escalons de pedra. Als 8 minuts, es veuran uns altres escalons a l'esquerra pels que es pujarà fins al molinet de la beata. Com es va explicar a la introducció, quan l'Arxiduc va arribar a Valldemossa es trobà amb gran quantitat d'elements commemoratius. Entre ells, la memòria de Santa Catalina Tomàs, la qual havia estat evocada en molts d'indrets, entre altres: al molinet de la beata. Ell, com un Valldemossí més no va tardar en mostrar-hi la seva devoció.

Com es podrà veure, vora el molí s'hi va erigir una creu de pedra i una capelleta. La creu marcava el lloc, on segons la tradició, la santa oïa missa de la seu, mentre que la capella també dedicada a la beata es descrita per l'Arxiduc de la següent manera: *"sobre un pintoresc penyal hi ha la capelleta de la Beata amb marquesina, des d'on es pot veure la mar al nord i la plana"* (HABSBURG 1884:89). *La construcció presenta una volta de canó i conté un lleig altar amb un vast relleu de la beata; alguns rosaris i gorres de mariner pengen de les parets a mode d'exvots. Recentment la capelleta ha estat restaurada amb més gust"* (HABSBURG 1884a:89 extret de CANYELLAS 1997:115). La capella fou restaurada, altra volta, el 1974 en motiu del quart centenari de la mort de la santa, però 35 anys després el porxo amenaçà ruïna. En quant al molinet de la Beata, es tracta d'un molí de vent fariner que data de 1761, el qual també conserva part del graner a la part baixa.

Exteriors de la capelleta de la beata. Font: www.airesdelaserramallorquina.blogspot.com.es

Interior de la capelleta de la beata. Font: www.airesdelaserramallorquina.blogspot.com.es

“Don Felipe Pérez de Arganza (1760-1767) feu la calçada nova que va al molí. Aquest any es demolí el molí de vent qui estava uns vint o trenta passes enfora d'on està la muralla del convent nou i el tornaren a reedificar en el lloc a on està ara, i antes hi estava la creu de Sor Thomasa. I la creu de Sor Thomasa la posaren en el lloc on està ara. Costà el dit molí, de tornar-lo reedificar 205 L, 1 s 4.”(La Reial Cartoixa de Jesús de Nazaret de Valldemossa, 2008).

Lluís Salvador diu al Die Balearen *“Devora la capella hi ha el ramell destrossat del molí de la Beata i una caseta de volta de canó i sostre pla, que ara s'empra com a sestador per als xots”*.

També vora aquesta capella, hi ha un pedrís que demostra l'existència d'indrets destinats a la contemplació del paisatge ja abans de l'Arxiduc. Ell mateix ens diu: *“Adossat a ella, mirant cap el bosc dels frares, hi ha un banc de pedra amb respatller”* (HABSBURG 1884a:89 extret de CANYELLAS 1998:113)

En quant als aspectes històrics i geogràfics d'aquests tipus de molins, ens hem fet servir de dades que ens proporciona l'autor Jaume ANDREU (2008:163-164). Primerament cal destacar que, aquest tipus de molins ja apareixen documentats al segle XIII, però sembla que fins el segle XV no comencen a esser freqüents. Un fet que va marcar un abans i un després, fou a l'any 1836 quan la reina Isabel II, liberalitza els permisos per fer els molins, els quals estaven subjectes a la supervisió del Reial Patrimoni. Aquest fet provocà que incrementessin fins a començaments del segle XX. A partir de la dècada del 30, ja no funcionava cap degut a l'increment de noves fabriques farineres que funcionaven amb vapor, motor d'explosió o amb electricitat.

Cal destacar que a la Serra de Tramuntana hi ha pocs exemples en relació a la resta de l'illa. Això es degut a que, els pobles s'ubiquen a valls protegides del vent i que a més concentren moltes fonts cabaloses que permetien utilitzar la força motriu. Aquests molins poden aparèixer formant conjunts, encara que ens centrarem en els que es troben en solitari. En aquest cas concret, es tracta d'un molí situat a l'entorn d'una propietat (la cartoixa), el qual es troba a un turonet per disposar del màxim vent possible.

En quant als aspectes arquitectònics. Aquest molí, té una torre lleugerament troncocònica, sota la qual hi devia haver una coberta cònica, anomenada *capell* feta de matèria vegetal. El fet de que fos de planta circular obeïa a que el mecanisme que subjectava les antenes devia poder voltar i orientar-se en totes direccions, segons des d'on bufava el vent. *Per poder orientar-les a la part superior del mur de la torre, es col·locaven dos grans anells de fusta encaixats un damunt l'altre (el congreny de dalt i el de baix)* (ANDREU 2008:165). L'anell inferior quedava fix i clavat al mur. El superior era mòbil i aguantava l'arbre i la coberta cònica. *El moviment del congreny es realitzava, des de l'interior de la torre, mitjançant una palanca.* (ANDREU 2008:165).

La torre té uns 7 metre i mig d'alçada i un diàmetre de prop de 3 metres. Aquest diàmetre es deu a les dimensions de les moles, d'un 1,5 metres. *D'aquesta manera, quedava un reduït corredor entre les moles i el mur per a la circulació del moliner* (ANDREU 2008:165).

Tota la maquinària per a la molta quedava ubicada a la planta superior de la torre, on això es deu al fet de que era de fusta, la qual cosa feia que els eixos que transmetien la força giratòria no poguessin esser gaire llargs, ja que no haurien aguantat la tensió (ANDREU 2008:164). Les antenes devien tenir una longitud de 7 metres, on normalment hi havia entre 6, però hi ha casos en que havia 8. Els primers eren amb graellat i els segons amb veles triangulars.

Aquestes antenes s'aguantaven a l'arbre, un eix quasi horitzontal que descansava a la part superior de la torre. El moviment giratori vertical de l'arbre passava a través de la roda, un engranatge, a un altre horitzontal, la llanterna, que és el que feia girar la mola de damunt. La mola de davall era fixa. A nivell extern, la torre està feta amb murs gruixats de maçoneria de pedra i morter.

Exteriors del molí de la beata. Font: www.panoramio.com

A nivell intern, la torre es trobava articulada en tres altures, comunicades a través d'una escala de caragol feta de fusta que puja adossada al mur. S'ha de dir que presenta un estat llastimós ja que alguns dels trams han caigut. Els sòtils de les diferents altures que amb prou feines es conserven, estan fets amb bigues de fusta que aguanten llivanyes de pedra.

Per aguantar les rodes de moldre s'utilitzaven dues *jàsseres*, bigues de fusta ben gruixudes. *A la plata que queda just davall, sovint es feia baixar la farina per anar omplint els sacs.* (ANDREU 2008:165).

Finalment destacar que, dins la torre a mode commemoratiu hi ha un baix relleu dedicat a la Beata amb quatre dates claus de la seva història: naixement (1533), professà (1555), morí (1574) i beatificació (1792).

Baix relleu commemoratiu dedicat a la beata. Font: www.airesdelaserramallorquina.blogspot.com.es

Respecte a les obertures, la torre presenta un portal allindanat i uns finestrons a la planta superior.

A la base de la torre, a l'exterior, es disposa un espai lliure que l'envolta. La seva funció era poder plegar i desplegar les veles de les antenes, d'aquí a que s'anomeni *envelador*. En aquest cas, la torre arrenca d'un *cintell*, que es tracta d'una plataforma d'un a tres metres d'alçada, depenent de la zona feta de pedra en verd. La torre queda ubicada al centre de l'envelador i per accedir-hi hi ha una escala.

Aquest molí presenta la particularitat de que enlloc de tenir el magatzem just davall, es troba a l'exterior. Aquest magatzem presenta un sostre de volta de canó amb el sostre pla, fet de pedra en vers. Actualment es troba molt esbaldregat.

Magatzem situat vora el molí de la beata. Font: www.airedelaserramallorquina.blogspot.com

S'ha de remarcar que a l'illa se'n poden trobar altres tipologies de molins, sense *cintell* o amb cases d'inclús fins a dues plantes.

Un cop realitzada la visita del molí el grup tornarà a baixar pel mateix camí per on s'ha pujat fins arribar al portell inicial. Aquest s'obre a partir de dos pilars rematats per bolles de pedra i dona accés als jardins Rei Joan Carles I o més comunament coneguts com jardins de l'ajuntament de Valldemossa. Es tracta d'un jardí que fou privat originalment, vinculat a les classes poderoses del poble, en concret eren coneguts antigament com hort i el jardí de Ca'n Bonsoms, que era una propietat situada dins el recinte del monestir de la Cartoixa. A mitjans del segle XX, després de la divisió de Can Bonsoms per part dels seus hereus, els jardins foren adquirits per l'ajuntament de Valldemossa, on actualment té la seva casa consistorial a lo que era la casa de Ca'n Bonsoms.

Com la definició de jardí indica es tracta d'un espai obert a l'aire lliure que ha estat intervingut per l'home per tal de convertir-lo en un lloc agradable, pel descans i el goig. L'element clau de la intervenció és el vegetal, on els seus colors i olors resulten agradables. A més dels elements vegetals, en aquest cas concret es podran trobar altres elements com són els arquitectònics i escultòrics. A l'hora de dur a terme la intervenció es segueix el disseny a la francesa, el qual es va difondre per Europa durant el segle XVII i XVIII. Es tracta d'un disseny molt racional, on el jardí es el reflex de l'esperit. Per tant, el jardí romp amb el paisatge natural que l'envolta. Com es podrà observar, segueix un traçat regular, a partir de formes geomètriques. S'organitza a partir de carrers i s'intenta introduir el factor sorpresa mitjançant els laberints. N'hi ha diferents camins. El primer, de gran amplada, arranca des del portell tot recte i bordeja el jardí pel costat sud-est i sud-oest aturant-se a la casa consistorial. En la seva majoria es troba flanquejat per xiprers de gran alçada conservant la seva forma natural, per tal d'aïllar i delimitar el jardí a més de proporcionar alguna ombra.

Extrem nord-oest del jardí del rei Joan Carles amb vistes de la cartoixa de Valldemossa. Font: pròpia

Parterre envoltat per arbusts amb vistes de la cartoixa de Valldemossa. Font: www.mallorcatreasure.blogspot.com

Els camins flanquejats per arbusts conflueixen en un cercle distribuïdor. Font: www.viajerosblog.com

Bust de l'Arxiduc Lluís Salvador d'Àustria al jardí rei Joan Carles de Valldemossa. Font: es.encydia.com

Des del portell surt cap a l'esquerra un altre camí de la mateixa amplada que l'anterior, el qual bordeja el costat nord-oest. Aquest es troba flanquejat, per dos tipus de formacions vegetals. A l'esquerra s'alça una pantalla de xiprers d'uns 3 metres d'alçada, coronada per bolles, la qual delimita el jardí. A la dreta, hi ha una altra pantalla amb el mateix disseny però amb la diferència de que amb prou feines aconseguix el metre d'alçada, a més de presentar espais d'accés als camins que recorren el jardí.

Aquests dos camins dibuixen una espècie de requadre motllurat pel cantó sud-est, el qual queda completament tancat per la presència de la casa consistorial i la seva carrera d'accés al costat nord-est. Aquest requadre es recorregut per tres camins. Un en forma circular i els altres dos en forma de rectes. Aquests dos tallen amb l'anterior i entre ells formant una x, on al seu punt de tall hi ha una espècie de cercle distribuïdor d'uns 3 metres d'alçada fet de xiprers. Per poder entrar i sortir del cercle s'obren quatre portes artificials en les diferents direccions. Aquests camins es troben flanquejats per tanques vives d'arbust les quals no superen el metre d'altura. La seva funció no només es crear camins

sinó també delimitar els parterres, els quals adopten diferents formes geomètriques. Dins aquests parterres es realitzen dibuixos amb vegetals ja siguin arbres o flors seguint formes geomètriques.

També trobem elements escultòrics com per exemple una representació dins un medalló de bronze del bust en relleu del poeta nicaragüenc Rubén Darío (1867-1916), amb la llegenda: "*Rubén Darío. Príncipe del verso castellano*", un altre bust de bronze en memòria de Santiago Russinyol i el més destacat en memòria de l'Arxiduc Lluís Salvador, amb un panell al seu costat que destaca la seva figura com a precursor del turisme a les Illes Balears, a més de la seva admiració i amor cap a les terres de Valldemossa. Els darrers elements que ens trobem són els bancs de pedra i una torre artificial envoltada d'una reixa de fusta per on trepa l'heura.

Posteriorment, el grup es dirigirà des del jardí fins a la plaça de la Cartoixa. Allà es donarà una breu explicació de la Reial Cartoixa de Valldemossa i a més es podrà gaudir una estona dels seus exteriors.

A la plaça de la Cartoixa de Valldemossa es podrà veure el bust de bronze en memòria de Frederic Chopin, el qual com hem dit abans va allotjar-se amb la seva parella Geoge Sand a una de les cel·les del monestir. Davant aquesta escultura s'alça l'església de la cartoixa. Aquest edifici no es visitarà, per motius de temps a part de que se'n surt de la temàtica central. No obstant això, es recomana fer-hi la visita per esser-hi un dels elements patrimonials més importants del poble així com de les Illes Balears en general. Pels interessats, el preu d'entrada inclou la visita a la cartoixa, al palau del rei Sanç i un breu recital de piano.

La Cartoixa de Jesús Natzarè es tracta d'un antic monestir dels cartoixans que compren tant l'església que tenim davant com tot el claustre que hi té adossat a més de l'antic Palau del Rei Sanç. Com es podrà observar, tal i com diu la gran enciclopèdia de Mallorca:

la imatge actual defineix un conjunt arquitectònic condicionat per la persistència d'espais constructius que s'adscriuen a períodes cronològicament diferents, pels replantejaments operats el segle XVIII i pels efectes negatius de la llei de desamortització de 1835, en que tot l'edifici fou venut a particulars excepte l'església i la sagristia. A tot això, s'hi ha d'afegir les darreres modificacions, com la ubicació de locals comercials a la plaça de la cartoixa (antic cementeri conventual) i la transformació de les cel·les del pati de les murteres en dependències del museu cartoixà. Estructuralment, correspon al barroc del segle XVIII amb solucions classicistes i, decorativament al neoclassicisme.¹

En quant als aspectes històrics, l'origen de la cartoixa fou la cessió, per part del rei Martí I, de l'antic palau del rei Sanç, construït al principi del segle XIV. A partir de 1400 s'inicià la transformació del palau en monestir. Les obres es realitzaren en etapes desiguals fins el segle XVII. Entre 1434 i 1472, es començà a transformar la plaça d'armes en claustre i cementiri (claustre major) que es clogué al 1526; la cuina es transformà amb església, cinc salons en cel·les, la presó en refector, el rebost en sagristia i un magatzem annex en sala

¹ GRAN ENCICLOPÈDIA de Mallorca. 1^a ed. Palma de Mallorca: Promomallorca S.A., 1988. 3v

capitular. Altres peces es van destinar a cuina, forn, celler, hostatgeria, conreu i cavallerissa.

Entre els segles XVI i XVII, en les vessants est i oest es van obrir sis capelles per a les misses privades dels monjos, de les quals queda intacta la primera. Al sud hi havia nou cel·les i al nord la primitiva església gòtica, que va desaparèixer al segle XIX, avui sala de concerts.

A partir de 1533, es procedí a la construcció de sengles torres de diferent alçària, situades als extrems de l'ala sud del monestir. Encara subsisteix part de la torre menor, convertida en habitatge i localitzada vora la que fou cel·la prioral. La torre major es manté íntegra, amb la barbacana, les espitlleres i la teulada de quatre vessants. Esta situada a la banda d'entrada del monestir. L'annex destinat a les dones familiars dels monjos i la seva capella foren aixecats el 1676. L'adaptació d'un edifici civil a usos religiosos, unit a la manca d'un pla constructiu de conjunt, determinaren (1718) la resolució de projectar una nova construcció, amb un disseny inspirat en la cartoixa barcelonina de Montalegre, però el projecte hagué de reduir-se²

Entre 1723 i 1725, es va iniciar aquesta gran ampliació, amb nous corredors, cel·les i església, encara que aquestes antigues edificacions varen seguir utilitzant-se. També, com diu l'enciclopèdia de Mallorca:

Es construí l'apotecaria, encara que la creació d'aquest servei data del final del segle XVII. Inicialment era d'ús exclusiu del monestir, però, posteriorment, els seus serveis s'ampliaren a tota la vila. Originàriament, aquesta dependència estigué situada vora la porteria i es comunicava amb un petit jardí destinat al cultiu de plantes medicinals. Posteriorment s'instal·là en una de les antigues murteres i conserva una col·lecció de pots de ceràmica catalana i de vidre mallorquí. El patí de les murteres, també es construí al segle XVIII i és l'únic dels quatre claustres previst en el projecte que arribà a realitzar-se. La planta es quadrada i es troba limitada per quatre galeries de volta de canó, tancades per un mur amb quatre portals d'accés, que corresponen a cada una de les ales. Al voltant del claustre, s'erigiren sis capelles i deu cel·les, entre aquestes la prioral, amb diferent distribució i major espai que les altres.³

L'església que es troba davant, no es la original. Com hem dit anteriorment, la primera església del monestir va ser provisionalment l'antiga cuina del Palau del Rei Sanç, avui sala de música. Segons l'enciclopèdia de Mallorca, les obres de l'edifici actual de l'església es van iniciar en 1751 i va ésser beneïda el 1812. És d'estil neoclàssic, amb planta de creu llatina, el braç longitudinal de la qual disposa de quatre trams coberts per una volta de canó, sistema utilitzat per cobrir els trams extrems del braç transversal i el presbiteri. La zona del creuer es coronada per una cúpula sobre petxines.

² GRAN ENCICLOPÈDIA de Mallorca. 1^a ed. Palma de Mallorca: Promomallorca S.A., 1988. 3v

³ GRAN ENCICLOPÈDIA de Mallorca. 1^a ed. Palma de Mallorca: Promomallorca S.A., 1988. 3v

Exteriors de l'església de la cartoixa de Valldemossa. Font: www.viajerosblog.com

Sostre i campanars de l'església de la cartoixa de Valldemossa. Font: www.ultimahora.es

En quant als exteriors que es poden veure des d'aquí, com hem dit al principi segueixen les pautes de l'estil neoclàssic, moviment estès arreu d'Europa durant la 2ª meitat del segle XVIII como a recuperació de l'estil clàssic. D'acord amb aquest estil, aquests exteriors presenten una decoració senzilla i bastant austera. A la façana principal orientada cap al nord-est, destaca el *portal major* o *portalada* de mig punt, el qual es troba completament tapiat per pedres amb morter. A la seva dreta hi ha una petita obertura d'arc de mig punt amb els muntants polilítics de pedra viva. Dins aquesta obertura hi devia descansar l'estàtua d'algun sant. Sobre aquesta portalada s'obre la *rosassa*, que es tracta d'un gran finestral de forma circular, on la seva funció es il·luminar l'interior. Entre el portal major i la rosassa, a cada extrem s'obren dues finestres rectangulars per donar mes entrada de llum, les quals també es varen tapiar, aquest cop amb carreu. La part superior d'aquesta façana es troba rematada per un frontó triangular, on al seu interior hi ha un escut circular dels monjos cartoixans. Aquest es troba flaquejat per dues finestres d'arc rebaixat, amb ampits motllurats i motlures decoratives als contorns dels braços i cintells. Cada cantó del frontó es troba rematat per estructures decoratives en forma de

cubs inserits dins la teulada, on destaca el del centre per estar coronat per un capcurucull ben treballat, amb una creu al sobre.

A les dues façanes laterals, on únicament es podrà veure la que es troba orientada cap al nord-est, hi destaquen a la part superior tres finestrals rectangulars i un quart mes allargat. Tots ells es troben tapiats amb carreu. Tant des del jardí, com des d'aquí es podran veure les dues torres dels campanars situades al costat sud-oest. Una d'elles es troba inacabada, mentre que l'altre, segurament, es l'element més característic de la cartoixa.

Aquesta s'alça sobre la teulada de l'església, estructurada en tres parts. La primera arriba fins a les motlures del balcó. Està format per un cos que presenta una successió de finestrals d'arc de mig punt. A continuació el balcó d'influència àrab, amb una balustrada coronada per quatre hídries, envolta el cos de campanes, que s'obri a l'interior amb una espècie d'arcs. Finalment la cúpula està motllurada en forma decreixent, decorada per nervadures que marquen la successió de formes convexes i còncaves que defineixen el perfil de la mateixa i quatre òculs als costats. El remat superior en forma piramidal decreixent coronat per una esfera s'ha reformat recentment. La tipologia del campanar respon clarament al llenguatge barroc de finals de segle XVII i principis del XVIII. Presenta gran afinitat amb altres similars, com el de l'església parroquial de santa maria del camí. Cal destacar que no es va acabar la construcció de la segona torre, que devia situar-se paral·lela a l'anterior i va quedar interrompuda al primer tram. Els dos cossos superiors estan decorats exteriorment amb taulells monocromats verds, que li aporten la seva imatge característica. (MIRABÓ 2008: 254)

L'església presenta un sostre a doble vessant, mentre que el parament de les façanes, es d'estil popular amb zones amb pedra vista i zones totalment cobertes pel referit de morter. Les cantonades i les obertures estan fetes de carreu, que li donen una notable solidesa.

Com es podrà observar, en general hi ha parts incabades, tapiades o molt desiguals, on tot això es deu a replantejaments operats durant la seva construcció i als efectes de la llei de desamortització de 1835.

Durant més de quatre segles els monjos cartoixans varen habitar els murs d'aquest Monestir, fins que al 1835 es va produir la desamortització i exclaustació dels monjos. Aquest va passar a mans privades. Això explica la decoració actual, típica d'un casal mallorquí, resultat del canvi i de l'adequació al nou ús residencial. Des de llavors, es convertí en una hostatgeria, per on varen passar personatges que han contribuït a enriquir la seva història: Chopin, George Sand, Rubén Darío, Azorín, Unamuno, Santiago Russinyol, Eugeni d'Ors etc.

En quant al nostre personatge principal, l'Arxiduc Lluís Salvador, com hem dit abans, ja en la seva primera visita a Mallorca va visitar la cartoixa que tampoc va impressionar-lo massa, on parla del llarg corredor amb les cel·les descuidades que no li varen agradar amb absolut.

Posteriorment, el grup continuarà amb el recorregut cap el mirador de la miranda des Lledoners. Per això es baixarà a ma esquerra cap a la plaça de Ramón Llull per agafar el carrer Jovellanos en direcció a La Miranda. Les construccions a la dreta i esquerra corresponen a l'època que Jaume II, el rei Sanç i Jaume III, els quals passaren algunes temporades al Palau del Pujol (Palau del Rei Sanç). El palau data de principis del segle XIV, on fou manat construir pel rei Jaume II, perquè el seu fill Sanç, trobés alleujament a la seva asma. Es creu que ho va construir sobre el vell alcàsser d'un Valí moro: Mussa

o Muça, del que provindria el nom de Valldemossa, encara que això no s'ha pogut demostrar. Era un dels castells rurals de descans de la dinastia mallorquina. Aquest fet desencadenà el trasllat de la cort a la vila, i possiblement donà lloc al naixement d'un embrionari segon nucli de població proper al palau. El falconer del palau i el camí que ho unia amb la casa real del Teix ens mostren com la caça era l'activitat principal, especialment del Rei Sanç i Jaume III. Es coneixen les estades de Jaume II, Sanç I, Jaume III i Juan I i estan documentats constants treballs de manteniment. El palau estava distribuït entorn d'un pati. Al nord, la sala règia, decorada amb relleus de cérvols, comunicava amb la planta baixa d'una torre on el rei tenia la seva habitació. Al sud una gran cuina i el magatzem. S'entrava per un portal de pedra viva i una escala de caragol conduïa al primer pis. A l'oest, les dependències de la reina i a l'est, uns annexos. Els edificis estaven precedits de pòrtics amb voltes ogivals.

Com hem dit amb anterioritat, aquest va ser cedit per part del rei Martí I als monjos cartoixans, on a partir de 1400 s'inicià la transformació en les dependències de serveis del monestir: estables, tallers, etc.

Després de la desamortització de 1835, aquest va passar a mans privades. Primerament, va ser de Juan Sureda i Bimet qui va escometre una gran reforma, gran amant de les arts i les lletres. Va ser aquesta l'època en la qual es varen acollir tots els personatges il·lustres que hem dit abans. Després d'aquest període i ja sent el seu propietari D. José Mª Bauzá de Mirabó i Maroto, sofreix la transformació que explica l'actual decoració, pròpia d'una casa senyorial de la noblesa mallorquina. A ell se li deu en gran part l'obertura al públic d'aquest magnífic conjunt fins a arribar a ser considerat un dels llocs més emblemàtics de Mallorca.

Façana nord-est del Palau del Rei Sanç. Font: www.lamevabarcelona.com

Davant l'ala on es troba l'antic accés al palau, hi ha la plaça des Brollador, on al final a la dreta estava ubicada l'antiga farmàcia dels monjos, que també proveïa al poble. Aquesta ala es la més suntuosa del palau. Es troba dividida en tres cossos. El del centre, es una torre, de menys alçada que la de l'homenatge,

que es veurà posteriorment, la qual mostra una gran riquesa arquitectònica. Té tres plantes, mentre que la façana es troba dividida en cinc trams, separats per motllures. Dins els dos primers trams, corresponents a la primera planta, s'obri el portal d'arc apuntat amb muntant polilític de carreu, rematat per una creu. Al tercer tram encara pot veure's amb dificultat l'escut de l'ordre cartoixà sobre la llinda de la porta; al quart corresponent a la tercera planta, s'obre una espectacular finestra *coronella*, que consisteix en una finestra alta i estreta, en aquest cas, xapada per un columna de pedra sobre la qual es recolzen dos arcs de mig punt. Finalment, al darrer tram, s'obren cinc finestrons quadrangulars. Aquest tram es troba rematat per una cornisa de fusta ben treballada, coronada per una teulada a quatre aigües. Els altres dos cossos, tenen dues plantes, amb les obertures emplaçades de forma regular. A la primera planta, a cada cos s'obren tres finestres quadrangulars molt senzilles i sense motllures; a la segona, sobre les finestres anteriors s'obren finestres rectangulars més elaborades especialment, per la decoració amb motiu vegetal als dos cantons superiors del marc i les formes conopials que hi ha als muntants. També s'han de destacar les motllures als ampits i al contorn dels dintells i braços, aquestes darreres dibuixant només el contorn superior i finalitzant amb motius vegetals. Aquesta segona planta es troba rematada per la mateixa motllura que divideix el segon i tercer tram de la torre i, sobre aquesta descansa la cornisa, idèntica a la de la torre, coronada per una teulada a doble vessant.

Temps enrere, a la plaça des Brollador, hi havia un jardí.

Es conreaven plantes medicinals que s'utilitzaven a la farmàcia. Foren moltes les cases de religiosos que no s'interessaren per tenir oficina de farmàcia i mantenir-la; llavors acudien a proveir-se de medicaments a les normalment establertes. Era corrent establir un contracte de subministrament, amb estipulació de les obligacions que contreien ambdues parts. Altres convents, al contrari, en tingueren, tant a Palma com a la part forana. La Cartoixa fou un dels que durant segles va tenir farmàcia, establint-la per fi durant els anys 1723-1725, tot construint-la al costat del pati d'Es Brollador i annexa a la porteria. El seu portal s'obria a aquest pati. Al centre del pati es va crear un petit hort de plantes medicinals que ara s'ha transformat en un jardí particular. Després d'establir-se en aquest lloc, va fer extensius els seus serveis a la comunitat seglar sota la forma de servei retribuït.⁴

Per arribar a la miranda s'haurà de travessar sota l'arc de La Miranda, una espècie de pont travessat per dos arcs de mig punt. Aquest portal comunicava el recinte del monestir amb l'exterior; a la dreta, hi havia l'antiga porteria del monestir. Al costat de la torre de l'Homenatge que explicarem més endavant es troba un petit edifici on s'hi ubicà l'anomena't "*infern*". S'aplicava aquest nom a la construcció destinada a locutori i hostal per a les dones familiars dels monjos i altres persones alienes al monestir.

Un cop a la miranda, s'ha de dir que aquesta juntament amb el pedrís que s'ha visitat amb anterioritat (vora la capella de la beata), són indrets destinats a la contemplació del paisatge anteriors a l'Arxiduc. En aquest cas concret, es

⁴ Balears Cultural Tour, *Rutes: Valldemossa. Passejada pel poble i visita a La Cartoixa*. Recuperat 7 febrer 2013, des de <http://balearsculturaltour.net/itinerario>

tracta d'una plataforma anivellada, des d'on l'Arxiduc hi va poder contemplar la bellesa del paisatge de Valldemossa i la seva vall.

Des de la Miranda es visualitza l'antiga carretera que segons el portal web Balears Cultural Tour: *“era l'accés original des de Palma al poble de Valldemossa i al monestir. L'últim tram d'aquesta carretera fins a l'arc de la Miranda es componia d'una llarga escalinata. Encara es conserva l'antiga entrada al recinte monacal, on apareixen unes inscripcions en llatí i la data de 1673.”*

Torre de l'homenatge del Palau del Rei Sanç. Font: www.spainonline.com

Des d'aquí també es pot contemplar la torre de l'Homenatge, situada a l'extrem sud-est, annexa al buc oriental, explicat anteriorment. Com es podrà observar presenta molts paral·lelismes amb la torre de Son Marroig. La torre mostra un paredat de pedra vista, amb les cantonades i les obertures fetes de carreu, que li donen una notable solidesa. Es de planta quadrada i té quatre plantes d'alçat. En èpoques posteriors es va afegir el peu de murada atalussat. A la segona planta conté dues finestres. Una d'elles presenta a la seva dreta un finestró *rebaixat*, mentre que l'altre es troba flanquejada per dos finestrons amb arcs *conopials*. Les dues tenen una balustrada afegida en reformes posteriors; a la tercera planta hi ha dos finestrons mes, un d'ells amb ampit motllurat; al pis superior hi ha dos matacans al mantellet. La torre es rematada per un porxo de teula a quatre aigües sostingut per pilars

Des d'aquí, el grup es dirigirà cap a la casa natal de la beata, un altre dels seus elements commemoratius. Al llarg del camí es podran apreciar exemples de cases mallorquines, les quals segueixen les pautes de l'arquitectura popular. En aquest cas, estem parlant d'habitatges permanents i mes en concret de cases vilatanes. Es podran veure, diversos tipus, de mes simples a mes

complexos encara que les pautes generals es mantenen. Les tipologies més predominants són els models de casa mallorquina, només d'una crugia, amb teulada a un vessant i dues plantes rectangulars. Les finestres només s'obren a la façana principal. Aquesta façana s'organitza entorn a un portal, normalment d'arc de mig punt o romà, flanquejat per una o dues finestres o inclús cap; a la segona planta es solen obrir unes altres tres finestres. L'altre model predominant, és afegint a l'anterior una altra crugia, per tant la casa passa a tenir doble vessant. Moltes d'aquests presenten sovint una portassa, que s'afegeix a l'edifici. En quant a la tècnica constructiva emprada, és la pedra en verd. Interiorment, apareixen compartimentades, on l'esquema mínim es la casa amb tres recintes. S'ha de dir que, Valldemossa, al tractar-se d'un poble de muntanya, les cases s'adapten al terreny, per tant sovint presenten formes bastant irregulars que a vegades s'allunyen un poc del format estàndard. Un altre element únic del poble és que, a l'entrada de cada casa també es commemora a la Beateta lluint un taulell en el qual està representada alguna escena de la vida de l'única santa mallorquina.

Imatge d'un taulell de la beata típic de les cases Valldemossines. Font: www.masmallorca.es

Continuant amb la ruta, es deixarà enrere el Palau del Rei Sanç i es tornarà pel carrer Jovellanos fins a la plaça de Ramon Llull, des d'on a ma dreta el grup avançarà cap el nucli més antic del poble pel carrer Uetam, nom artístic d'un conegut cantant líric. El traçat d'aquest carrer correspon a començaments del segle XX. La seva obertura originà la construcció de les cases del costat esquer, on anteriorment hi havia part dels horts de la Cartoixa, que en aquell moment, i a causa de l'exclaustració, eren propietat de l'esmenta't cantant. Es continuarà per aquest carrer, on s'arribarà a un encreuament en tres direccions. Es seguirà pel del centre fins arribar a la Plaça Pública.

Aquí s'hi celebraven molts dels actes públics del poble. L'edifici amb arcades situat a l'esquerra de la plaça era la posada de l'ermita de la Santíssima Trinitat (...) A

l'esquerra d'aquest edifici hi trobem el passatge de la Plaça, on podem apreciar al ràfec d'algunes cases unes teules pintades, també conegudes com a teules de moro, que es van decorar amb dibuixos o inscripcions. Són un dels pocs elements decoratius de l'arquitectura popular mallorquina, caracteritzada per la sobrietat. Existeixen diferents opinions sobre els motius per pintar les teules: significat màgic de protecció, celebració de l'acabament de la casa, etc.⁵

El grup seguirà pels carrers Plaça Gallard, Carnisseria i Na Búger fins a la plaça de Na Búger. Aquí es podrà apreciar un carrer sense sortida que era l'antic camí de Bunyola per la finca de Sa Coma. El grup continuarà per l'actual carrer del Pare Castanyeda, abans carrer de l'Amargor, ja que per aquí passava l'antiga processó del Divendres Sant. Al començament d'aquest carrer, es troba a l'esquerra, una façana amb pintura decorativa d'escenes costumistes. A la dreta hi ha el carrer de la Rectoria, on està ubicada la casa natal de Santa Catalina Thomàs, nascuda l'1 de maig de l'any 1531 a Valldemossa. Es tracta, com hem dit abans de l'única santa mallorquina, molt volguda no només al poble sinó a tota l'illa.

Capelleta en memòria de Santa Catalina Thomàs ubicada a l'interior de la seva casa natal. Font: www.mallorcatreasure.blogspot.com

Santa Catalina, ja des de molt primerenca edat va portar una vida ascètica i mística i va promoure la vivència de la religiositat interior, segons l'espiritualitat agustiniana. Diuen que va tenir el do del consell i de la profecia. Va morir l'any

⁵ Balears Cultural Tour, *Rutes: Valldemossa. Passejada pel poble i visita a La Cartoixa.* Recuperat 8 febrer 2013, des de <http://balearsculturaltour.net/rutacompleta>

1574 i va ser beatificada pel papa Piu VI l'any 1792. Va ser també en aquest any quan per iniciativa de Jeroni de Berard, part de la casa es va convertir en oratori. Finalment, fou canonitzada en 1930. El seu cos incorrupte descansa a l'església del convent de Santa Magdalena a Palma.

Una mostra de la seva veneració són les festes patronals que se celebren en el seu honor. Entre elles destaca la de Valldemossa. Primerament, es celebra una missa en el seu honor a la Parròquia de Sant Bartomeu i a continuació una processó amb la relíquia de Santa Catalina Thomàs va pels principals carrers del poble, encapçalada per "la beateta", "s'Hereva" i les dames d'honor, tancant la comitiva, les autoritats i nombroses persones vestides de pagès. Aquesta processó es va realitzar per primer cop l'any 1903 per orde de Joan M. Sureda Verí, marquès de Vivot i senyor de Sa Coma, el qual va voler expressar la seva devoció per Santa Catalina Thomàs. Fins l'any 1977 el carro triomfal recorria els carrers del poble amb sortida i arribada a Sa Coma, però a partir d'aquest any l'organització passà a mans de l'ajuntament.

Imatge del carro triomfal de la beata. Font: www.pueblos-espana.org

En quant a la seva casa natal, oberta al públic, en realitat és tracta d'una simple capella, hi ha una font amb una escultura que representa una escena ben coneguda de la Santa. La jove Catalina apareix amb un cànir trencat del que emana l'aigua. Explica la llegenda, i així és representat en molts dels taulells que inunden cada façana de Valldemossa que, Catalina tenia tanta fe a la Verge que acudia cada dia a fer-li una ofrena d'aigua en el seu cànir. El dimoni, gelós, cada dia feia que el cànir es trenqués i l'aigua es vessés perquè no arribés a la seva destinació. Així i tot, la beata insistia cada dia en el seu propòsit. Per més que el dimoni intentés temptar-la, ella no va sucumbir.

Posteriorment, el grup es dirigirà cap a la dreta a la plaça de Santa Catalina Thomàs, on abans d'arribar-hi, vora el portal lateral de la parròquia, es troba una escultura de bronze de la Beateta, feta l'any 1954 per l'autor Horacio de Eguía. La imatge està envoltada per falgueres i canyes de bambú.

A la plaça de Santa Catalina Thomàs hi ha l'església parroquial de Sant Bartomeu. Està documentada per primera vegada l'any 1236, i el seu nom inicial fou de Santa Maria de Valldemossa. Pocs anys després, en 1276, ja apareix l'advocació de sant Bartomeu. Al llarg dels segles ha sofert successives remodelacions. En 1925 va tenir lloc l'acte oficial d'inauguració del campanar, que canvià la fisonomia de l'església i del poble. Dins de l'església es conserva la imatge jacent de la Verge, que s'exhibeix durant la processó de Ses Crestes, la confraria de la qual ja existia el 1483, i solemnitzava la festa cada 15 d'agost.⁶

A continuació, el grup baixarà a ma dreta pel carrer de la beata, on al començament d'aquest es troba una de les dues creus de terme que hi ha al poble, la Creu devall es Fossar, bastida l'any 1863. Es troba ubicada sota el fossaret, antic cementiri del poble al camí original de Palma. Tot i que aquesta creu es contemporània, l'origen d'aquesta es troba al segle XV. De fet, és una reproducció de l'antiga creu que hi havia, la qual segons Bartomeu Ferrà, el 1863 un carro la va rompre. Els seus fragments s'exposaren al museu Lul·lià. En quant a l'altre creu del poble, la Creu de la Vila de Dalt o Creu de l'Abeurador, si que data del segle XV.

⁶ Balears Cultural Tour, *Rutes: Valldemossa. Passejada pel poble i visita a La Cartoixa.* Recuperat 8 febrer 2013, des de <http://balearsculturaltour.net/rutacompleta>

Aquestes creus es situaven als exteriors, normalment a les entrades dels pobles, però també les trobem a zones rurals, al costat de camins. En aquestes zones rurals servien per delimitar les separacions de termes municipals. Tenien una funció relacionada amb la superstició i religiositat popular. Es col·locaven segons la tradició per espantar els mals esperits i desgràcies diverses (pestes i epidèmies).

En quant als aspectes arquitectònics, es tracta de creus de pedra que es componen de quatre parts. Primer hi ha un podi que, pot estar compost d'un a cinc o sis escalons, sota aquest, descansa el fust o canya que, es tracta d'una pedra monolítica d'entre 2 i 3 metres, amb forma poligonal; damunt el fust es clava el tambor, més ample que aquest per mitjà d'una perforació i finalment, aquest es troba coronat per una creu. Normalment apareixen decorades amb escultures però poden arribar a ésser molt austeres. Aquestes escultures hi solen aparèixer tant al tambor com a la creu. Normalment al tambor, trobem representats els Sants, on es solen col·locar un a cada costat, excepte a un, on hi apareix l'escut municipal o l'escut de la institució o família que posava aquesta creu. A la creu es sol concentrar més repertori escultòric; en el centre hi sol haver el sant crist clavat a una part, la verge i el bon Jesús infant a l'altre part; als peus de crist hi sol haver Maria Magdalena que plora; als extrems dels braços apareixen els quatre evangelistes (Juan, Mateu, Lluc i Marc) i; al dalt apareix un pellicà que es troba dins el niu alimentant a les cries, el qual representa la resurrecció de crist.

S'ha de dir que la creu de dalt si que segueix tot el model explicat, en canvi la de baix, al tractar-se d'una reproducció contemporània no segueix totes aquestes pautes. Per exemple, no té un tambor independent, sinó més be una prolongació motllurada del fust. En quant a la decoració, al fals tambor, hi presenta decoració, però no de sants, sinó únicament apareix l'escut del poble. Finalitzada aquesta petita explicació, el grup seguirà baixant pel carrer de la beata fins que en uns pocs metres s'arribi a la font de la beata, darrer punt de l'itinerari del dia 1.

Segons Nicolau CANYELLAS (1997:116) anys després d'arribar l'Arxiduc a Valldemossa, el 1884, a la font de la beata (...) va construir-se una arcada sota la qual varen instal·lar-se sengles escultures de la Beata amb una gerra d'aigua i de Sant Antoni, però allà ja hi havia un altre element anterior: "*una base con el pedestal truncado, que sostenia una cruz en memoria de la aparición de S. Antonio de Viana a la desamparada virgen Catalina Tomàs. En abril de 1882, dichos restos median 1,80 metros de altura, y en el frente de dicho pedestal se veía tallada en relieve una crucecita*" (Arxiu Bartomeu Ferrà Perelló, extret de CANYELLAS 1997:116).

Font de la beata. Font: www.sites.google.com/a/fontsdetramuntana.com

Barrera metàl·lica que protegeix la font de la beata. Font: www.sites.google.com/a/fontsdetramuntana.com

Aquesta font es també un lloc d'oració i adoració a Santa Catalina Thomás. A la dreta de l'escultura de la beata al fons, hi ha una petita mina amb l'ull de sa font i l'aigua surt per una canal fins a una gran pica en forma de mitja lluna.

La font es troba protegida per una gran reixa metàl·lica tancada amb pany i clau.

Un cop realitzada aquesta darrera aturada, el grup tornarà al punt de trobada inicial i es donarà per conclòs l'itinerari del dia 1.

5.2. Contingut del dia 2: Puig des Caragolí pel camí de l'Arxiduc i tornada per sa Coma des Cairats.

A les 8.50h el grup es trobarà al primer pàrking venint des de Palma, o al segon venint des de Deià.

Abans de començar l'excursió, es donarà una petita explicació.

A nivell introductorí s'ha de tenir en compte que, el Miramar Arxiducal estava dividit en quant a camins en tres zones: la muntanya, el replà intermedi i la costa, on en cada una d'aquestes zones l'arxiduc va fer traçar un anell de camins que la voltava. En aquesta excursió, per una banda es recorrerà la zona de muntanya que compren els camins de na Torta, sa Talaia Vella, ses Fontanelles i sa Muntanya, els quals formaven un anell que, en molts de trams van sobre les timbes i des d'on es podrà gaudir de les vistes sobre el replà intermedi. Part d'aquest anell es podia seguir en carro, i el recorregut complet es podia fer cavalcant. Per una altre banda, tant per pujar com per baixar s'aprofitaran els camins des pla des pouet i els cairats, els quals es tractaven de camins transversals que servien per assegurar la comunicació entre les zones de muntanya i el replà. S'ha de tenir ben en comte que, molts d'aquests camins ja existien abans de l'arribada de l'Arxiduc, on únicament es va limitar a eixamplar-los i millorar el seu traçat. L'existència prèvia d'aquests camins es deu a l'aprofitament dels recursos naturals de la muntanya com son, el carbó i la calç viva.

Aquesta excursió transcorre per dins les propietats arxiducals de Son Moragues i Son Gual i a més cal destacar que, es gaudirà de dos tipus d'elements patrimonials. Per una banda, es troben els elements patrimonials bastits per l'Arxiduc, que no només es tracta de camins, sinó també berenadors, miradors així com altres elements d'interès; i per una altre banda, es troben els elements preexistents, molt representatius del patrimoni etnològic com són: els camins de carboners, els habitacles temporals (de carboners, calçiners i nevaters), les construccions d'us agrícola i ramader (l'era), les construccions de la hidràulica tradicional (basses, fonts de mina, safareigs, aljubs etc.), les construccions per l'aprofitament dels recursos naturals, en concret la calç, el carbó i la neu (rotllos de sitja, forns de calç, pous de neu etc.), les parets de tancament, marges, clapars; i finalment, els colls de tord.

Tota aquest riquesa patrimonial que ofereix aquesta excursió, fa que sigui d'un gran interès per al nostre itinerari.

Ara sí dit això, començarà l'excursió. El grup començarà a pujar cap a l'escola pública de Valldemossa, situada darrera les cases que hi ha al costat nord del pàrking. Una vegada aquí, es seguirà per l'escala que discorre pel seu costat est. Un cop superada aquesta escala, es girarà cap a l'esquerra, per anar tot seguit a la dreta i de pujada pel primer carrer que es troba en aquest costat. Al final d'aquest curt carrer davallant, el grup seguirà cap a l'esquerra i quasi tot d'una es pujarà pel primer carrer a la dreta, que acaba es un espècie de plaçeta rodona.

Aleshores, es deixarà l'asfalt, per continuar per un camí de terra que anirà tombant cap a la dreta, fins trobar el vell camí, molt retallat per l'urbanització, que du a la font de s'Abeurada i al Pla des Pouet i que situarem molt fàcilment a la nostra esquerra.

Imatge d'una de les barreres que precedeix el pla des pouet. Font: www.moterus.es

Imatge de la Font de s'Abeurada. Font: www.sites.google.com/a/fontsdetramuntana.com

Seguint aquest camí, es passaran dues barreres de *parets de tancament*, les quals seran motiu d'explicació posteriorment. Després de la segona barrera es penetrarà en el bosc on es troba la font de s'Abeurada.

La font és com un aljub cobert i al fons hi ha sa mina feta de pedra en sec de sa que no hem pogut esbrinar sa llargària; té un finestró d'accés (hi falta sa porta) segurament per regular i desviar l'aigua a una o altra destinació mitjançant algun tipus de mecanisme. La bassa d'accés i que alhora serveix de col·lector connecta a una canal feta de pedra en sec i sostre de lloses, a trams enterrada i a trams descoberta (antigament era de teula àrab i avui hi ha una canonada de ciment) que du s'aigo fins a

la possessió de Son Gual amb un abeurador i un safareig en el seu recorregut. Hi ha restes d'una altre canal que va de cap a Son Moragues.⁷

Es tracta d'una font de mina, destinada a la captació d'aigua per drenatge. Aquets tipus de fonts, son molt abundants a Mallorca. Segons Jaume ANDREU (2008: 179-180), presenten galeries subterrànies excavades en horitzontal fins arribar al lloc on es localitza l'aigua. Aquest autor ens diu que, des del punt de vista arquitectònic, s'excaven amb un mínim de pendent per a que l'aigua pugui sortir per la força de la gravetat i no quedi estancada i a la vegada no pugui circular a una velocitat massa forta que faci perillar la construcció. A més, aquesta galeria pot ser excavada a celobert, o si l'aigua es trobava a major profunditat, subterràniament. Quan s'excavaven a celobert, normalment es solien cobrir per parets fetes de pedra en sec. Dit això, n'hi ha moltes modalitats de galeries; les que estan protegides amb murs de pedra en sec i es cobreix amb una falsa volta de pedra en sec amb lloses planes horitzontals; com l'anterior però cobertes a doble vessant; les que es troben simplement excavades; les que combinen les dues modalitats: trams de roca excavada i trams amb paret de pedra en sec; i finalment, les que es disposen a celobert perquè o bé l'aigua es troba a poca profunditat o bé perquè es troba al tram final. En el cas de sa font de s'Abeurada, ens troba'm en el primer cas. El motiu pel qual la coberta es de pedres planes disposades horitzontalment es perquè la galeria té poca altura.

També s'ha de destacar que en el punt de captació de l'aigua pot aparèixer el pou mare o inicial, excavat amb l'objectiu de localitzar l'aquífer i per tant la seva construcció es anterior a la galeria. Quan les galeries son de major longitud, solen aparèixer els pous d'aireig, els quals es disposen al llarg de la galeria per orejar-la, il·luminar-la o també per donar accés per netejar-la, reparar-la a més d'altres usos. En el cas de d'aquesta font no hi presenta cap pou mare, mentre que tampoc n'hi ha pous d'aireig degut a la seva poca llargària.

Des d'aquesta font, es reprendrà la pujada pel camí que hi ha a la dreta. Ara estem en el camí des Pla des Pouet, un antic camí de carro dels carboners, que les seves corbes van pujant amb una forta pendent a través del bosc, quasi sempre a l'ombra del mateix. Aquest camí ja existia quan l'Arxiduc va comprar Son Moragues, on fou bastit degut a l'activitat carbonera de la zona des pla des pouet. Aquest camí comunicava les cases des pla des Pouet amb Son Moragues. Segons Nicolau CANYELLAS (1997:304) posteriorment, l'Arxiduc el va eixamplar, convertint-lo en un camí de carro. Com es podrà veure el tram des de sa font de s'Abeurada fins al pla des pouet, es troba molt erosionat i ple de pedres i terra.

Mitja hora més tard, es deixarà a la dreta una sitja que demostra l'activitat carbonera de la zona. Cal remarcar que més tard, quan el grup es trobi a la zona les cairats, s'explicarà el funcionament de les "sitjes" així com altres elements de l'etnologia que aniran apareixent. Pocs minuts després de deixar aquesta sitja, s'haurà de passar una barrera amb una paret de tancament i s'arribarà al pla des pouet. En aquest punt es donarà una breu explicació del marges, parets de tancament i clapers.

⁷ Fonts de Mallorca (2012), *Font de s'Abeurada*. Recuperat 21 Gener 2013, des de <https://sites.google.com/a/fontsdetramuntana.com/fontsapps/home-1/valldemossa/abeurada>

Tal i com diu l'autor Jaume ANDREU (2008:271), els marges son murs aixecats per permetre escalonar i contenir els terrenys amb pendent. Mentre que, la seva funció es ben diversa ja que s'empren per crear marjades per al conreu; però també per permetre la construcció de camins o per contenir la força erosiva de les pluges torrencials a barrancs. Durant aquesta excursió, es podran observar totes aquestes funcionalitats. Es trobaran murs anteriors a l'Arxiduc, d'altres bastits per ell, així com altres fets posteriorment; però tots segueixen els patrons originals que a continuació s'explicaran. Aquests marges es poden trobar a totes les illes, però els mes representatius es troben a la Serra de Tramuntana.

Exemple d'una paret de tancament, ubicada la zona de sa coma des Cairats. Font: www.airedelaserramallorquina.blogspot.com.es

En lo que respecta a la seva construcció, suposa una sèrie de fases i elements. Per començar estan fets amb la tècnica de *pedra en sec*, que consisteix en una tècnica de construcció caracteritzada per l'ús exclusiu o quasi exclusiu de pedres i l'absència de ciments, fangs o argamasses. Quant a les fases, primer es construeix l'*escombra*, una espècie de solc, si es possible que arribi fins a la roca mare. A partir d'aquí, es comença a aixecar el mur, on s'empren pedres de formes i mesures diferents, les mes grosses van a la part inferior (*assentament* o *sostrada*) i a mesura que es va pujant son mes petites. A mesura que es va aixecant una cara de pedres, l'interior es va omplint amb macolins i terra (el reble). La construcció del *reble* es fonamental, ja que permet subjectar el mur al terreny a més de facilitar el drenatge de l'aigua. Als extrems dels murs hi ha la cantonada, una filera vertical de pedres de grans dimensions ben treballades. Aquestes ajuden a evitar els esbaldrecs. En algunes ocasions poden aparèixer capginyes, es tracta de fileres semblants a les anteriors, que servien per reforçar i evitar que davant d'un esbaldrec patís tot el mur. A la part superior, just abans d'acabar, ve la *rasant* o *igualada* que consisteix en donar un anivellament al mur per poder col·locar una filera al dalt per culminar. A vegades no es col·loca la *filada de dalt* o *encadenat* i queda només amb la rasant. La filada de dalt es tracta d'una filera horitzontal de pedres ben

treballades, de forma mes o menys rectangular, que donen mes consistència i resistència al mur.

També cal destacar la presència dels pujadors, degut a la necessitat de comunicar les diferents marjades. Es poden trobar de diferents tipus. Per una banda n'hi ha escales amb els graons fets de pedres ben treballades, encara que també es poden trobar a mode de graons voladissos fets de grans lloses encastades al mur. Finalment el darrer tipus que es pot trobar son, les rampes pavimentades de pedres o inclús les escalonades lleugerament per evitar l'erosió de l'aigua. Aquesta modalitat servia bàsicament per donar pas a les bísties. Aquestes rampes es col·loquen o be paral·leles als murs, o be adossades o integrades.

En quant a la informació sobre les parets de tancament, també ens hem fet servir de la informació que ens proporciona aquest mateix autor (2008:273). Per començar s'ha de tenir en comte que, aquestes parets es construeixen per diversos motius. En concret, es construeixen en els límits de les propietats, als marges de camins i per tancar els sementers per al ramat. També serveixen per separar zones de conreu i espais de bosc, com es el cas de la paret des pla des pouet. En quant a la tècnica constructiva d'aquestes parets, pot esser diferent. La més habitual es la tècnica de pedra en sec. També n'hi ha d'altres com la de *pedra en verd* i els *carreus de marès o tapial*. Les parets de pedra en sec seran les que ocuparan la nostra atenció ja que son les que trobarem durant el nostre camí. La tècnica que segueixen es bàsicament la mateixa que per als murs de marjades amb la diferència que, ara hi ha dues cares visibles també disposades en forma de talús amb reble a l'interior. L'altura sol oscil·lar entre el metre i el metre i seixanta d'alçada. El acabats superiors poden variar. Nosaltres només ens centrarem en els dos tipus mes abundants a la Serra de Tramuntana. Per una banda, es pot trobar l'acabat de *rasant o amb filada de dalt*, que ja s'ha explicat a les marjades i es el que ens trobarem durant tot el camí. També a altres bandes de la Serra es pot trobar *la paret Cabrera o enganya- cabres* que, com el seu nom indica serveix per evitar que el ramat caprí es pogués escapar. Es tracta d'una filera de pedres que sobresurt d'una forma considerable del parament. A cada tanca hi sol aparèixer com a mínim un portell per permetre l'entrada d'animals, persones i fins i tot carros. Segons la seva funció tenen una major o menor amplada. Com a mínim, es disposen amb una filera de pedres ben treballades igual que les cantonades que es poden trobar als extrems de les tanques. A més de reforç del mur, servien per sostenir la barrera que tancava el portell. La subjecció es solia fer amb pollegueres de fusta o de pedra. En el cas del pas des pla des pouet es podrà observar com, el portell té una amplària considerable mentre que la tanca ha desaparegut. Els portells poden adoptar altres disposicions degut a altres funcionalitats que ara mateix no ens interessin. També cal destacar que, per permetre el pas de persones, també existeix la possibilitat d'una escala coneguda com a botador o pujador amb solucions como les que hem dit a les marjades (escales amb pedres o graons voladissos), sí bé en aquest cas apareixen a cada costat.

A vegades es poden trobar arbres al costat del mur que, obligava en alguns casos a practicar una endinsada a la paret per permetre el creixement de l'arbre.

I finalment, degut a l'abundància de clapers i galeres a la zona des pla des pouet, seran també objecte d'explicació.

Els clapers són els munts que es feien amb les pedres que dificultaven les tasques de conreu. Per emmagatzemar-les, es podien aprofitar algunes de les construccions que es feien en pedra seca, augmentant fins i tot el gruix del mur més del necessari. En ocasions es tracta de simples caramulls de pedres sense cap ordre. En altres casos, es construeix un mur de pedra seca circumdant per contenir el caramull de pedres a l'interior. Si té lloc aquesta possibilitat, el claper pot tenir en planta formes diverses, essent les més sovintejades la circular o l'ovalada bastant allargada. Quan es dona aquesta darrera possibilitat, s'anomena galera. Aquesta pot servir alhora com a mur de contenció del terreny o com a parat per anul·lar la força erosiva d'aigües torrencials. (ANDREU 2008:279)

Com es podrà observar en aquesta zona des pla des pouet, s'hi poden contemplar uns quants exemples de galeres, on algunes d'elles es troben en molt bon estat.

Imatge d'un claper, molt nombrosos a la zona del pla des pouet. Font: www.airedelaserramallorquina.blogspot.com

Pla des Pouet. Font: www.moterus.es

Seguint amb l'itinerari, el pla des pouet es tracta d'una planura amb pocs arbres i una gran quantitat de camins en diferents direccions. Es tracta doncs, "d'una

plataforma distribuïdora de totes les rutes d'aquesta zona". (HEINRICH 1987:28). El grup haurà de seguir per la sendera visible uns vuitanta metres tot dret. En els primers metres es deixarà a l'esquerra una *sitja* i poc després a la dreta una bassa de porcs, la qual servia per abeurar el ramat. Segons l'autor Jaume ANDREU (2008:225-227), entrant en el concepte de bassa, es tracta d'un tipus de dipòsit d'aigua de pluja descobert. En aquest cas, es tracta d'una cavitat excavada en el terreny. Servia per abeurar el bestiar a les zones rurals, encara que també n'hi pot haver d'urbanes. No té massa profunditat i com es podrà apreciar, per un dels costats, el ramat podia anar baixant a beure a mesura que nivell de l'aigua disminuïa. Es pot veure com, en part esta tancada per un mur baix de pedra en verd, encara que també n'hi ha altres casos de pedra en sec, mentre que l'interior esta eixalbat per a que no es perdi l'aigua. N'hi ha alguns casos que no estan eixalbats o només parcialment degut a l'aprofitament de la roca mare. En aquest cas, no hi presenta altres elements, però se'n poden trobar cobertes amb enramada aguantada sobre pilars per conservar l'aigua fresca i en millors condicions. També n'hi ha de més petites i cobertes amb una falsa volta de pedra en sec, amb dues o tres fileres de blocs de marès en secció triangular o trapezoïdal, o inclús soques que sostenen pedres planes.

Continuant amb l'excursió, arribarà un moment que el camí es bifurcarà, S'haurà de seguir pel costat esquer creuant una altre *sitja* i, pocs metres després, unes runes d'una casa a ma dreta que servi com a refugi dels carboners. Com hem dit abans, la presència de tantes sitges i refugis demostra la gran quantitat d'activitat carbonera de la zona. Pocs minuts més tard s'arribarà a un altre clar, on hi ha l'esquelet d'un alzina enorme. Darrera es podrà veure l'aljub des pla des Pouet, una altre runa d'una caseta i diversos camins un altra cop. Segons l'Arxiduc, vora la caseta derruïda hi havia una era. En quant a l'era, amb prou feines es pot veure, mentre que la caseta la qual es troba en un estat bastant deplorable, com ja varem explicar a Son Marroig, servia tant per guardar eines relacionades amb la feina de batre com per aixopluc dels seus treballadors. El concepte d'era no s'explicarà degut a que, ja va esser explicat el dia anterior.

Segons l'Arxiduc, l'existència de l'aljub s'explica pel motiu de que, en el passat el pla des pouet era una zona de conreu.

Per explicar el concepte d'aljub ens hem fet servir de la informació que ens proporciona l'autor Jaume ANDREU (2008:221-225). En quant aquest ens diu que, a vegades el terme aljub es pot confondre amb el de cisterna, que ja es va veure a l'ermita. Esta clar que, els dos son dipòsits d'aigua coberts, excavats totalment o parcialment al terra. En teoria la diferència es que, les cisternes solen tenir una forma troncocònica o de pera i arrepleguen l'aigua de les teulades i terrats; en canvi, els aljubs tenen forma rectangular o quadrada, coberts amb volta i recullen l'aigua que corre pel terra. Segons això diríem que, l'aljub des pla des pouet no es un aljub, sinó una cisterna. Ara bé, existeix la possibilitat de que hi hagi dipòsits en forma troncocònica que s'omplin amb l'aigua que corre pel terra, i per tant son considerats igualment aljubs, com es el cas del que tenim davant. En quant a la captació de l'aigua, s'aprofita el terreny amb pendent i els llits naturals en els quals conflueix en cas de pluges fortes o també l'arreplegada dels camins. L'aigua es desviada cap al dipòsit per mitjà d'un o més cap-recs. Normalment, l'aigua que s'hi recull no va directament al dipòsit, sinó que passa per una pica on sedimenta la terra. Aquesta aigua

posteriorment, passa al dipòsit a través d'un forat on es col·loquen branques d'arbust per filtrar partícules. Si no es volia que l'aigua entrés al dipòsit, es tapava el forat i l'aigua era evacuada per un desballestament que hi sol haver a la pica. El deteriorament de molts d'aquests elements, fa que no es podin apreciar. L'aljub apareix aïllat al camp, encara que també se'n poden trobar als nuclis urbans, els quals poden ser públics o privats. S'ha de tenir en comte que, la seva localització no depèn de la teulada de la casa (com les cisternes) sinó del llit o camí que acumuli l'aigua. Tenen diversos usos. Un es per abeurar el bestiar, en aquest cas concret els porcs, mentre que també es pot utilitzar per regar un petit hort o arbres fruiters envoltats de tanca per evitar l'accés del ramat. L'interior del dipòsit no es podrà veure ja que es troba tapat per una porta metàl·lica, però hi sol haver un paredat eixalbat per tal d'assegurar l'impermeabilitat. En ocasions no hi ha paredat degut a l'aprofitament de la mateixa roca mare. En quant a l'extracció, es fa per mitja d'aquesta obertura que es troba tapada, la qual s'anomena *el coll*. Aquest coll, esta envoltat del mur de protecció, d'uns 80 cm d'altura, el qual utilitza la tècnica constructiva de pedra en verd, encara que també n'hi pot haver que utilitzin la de pedra en sec. Sota aquest mur, hi ha una espècie de trípode metàl·lic que aguantava la corriola. Vora l'aljub es poden veure les restes del que podia ser una pica per abeurar el ramat, la qual devia comunicar-se amb l'aljub per mitjà de canalitzacions.

Dit això, es continuarà l'excursió, on hi ha tres possibilitats; en línia recta es va a l'estret de Son Gallard; a la dreta al pla de ses Aritges; mentre que a l'esquerra darrera el pou, comença el camí cap el mirador de Ca'n Costa o de Ses Puntes, conegut com camí de sa Talaia Vella que serà el que es seguirà.

Aquest camí parteix des pla des pouet i va cap el mirador de Ca'n Costa, d'allà puja a la Talaia Vella, per davallar després fins al coll de Son Gallard. Segons Nicolau CANYELLAS (1997:309), el camí fou bastit per l'Arxiduc, on al 1895 ja existia el tram comprès entre el coll de l'estret de Son Gallard i el mirador de sa Talaia, mentre que la resta es degué construir entre 1895 i 1909. Com es podrà veure, l'estat de conservació es bo i encara millor en els trams de camp obert. Al principi es troba un poc tapat travessant un bosc d'alzines, per després pujar per un terreny rocós. Després de passar aquest terreny rocós, les característiques del camí canvien cap a un sòlid fonament de pedra. Prest, es podrà veure a l'esquerra la muntanya rodona de Na Torta amb les seves parets verticals.

Vistes des del mirador de Ses Puntes o mirador de Ca'n Costa. Font: www.airedelaserramallorquina.blogspot.com.es

Posteriorment, el grup continuarà fins arribar al mirador de ses puntes, des del qual es podran gaudir d'unes meravelloses vistes, però abans es passarà per davant d'una sitja a ma dreta acompanyada d'un forn de pa a ma esquerra fet de pedra en sec. Els carboners passaven tota la temporada d'estiu a la muntanya, on aquest fet explica l'existència de forns de pa i barraques, els quals proporcionaven el mínim confort i els queviures necessaris per subsistir durant la temporada. Nicolau CANYELLAS (1997:180) ens diu sobre aquest mirador que, es tracta d'una plataforma allargada, situada al caire dels penya-segats d'uns 800 metres d'altura. Tota la vorera esta protegida per un llarg mur, coronat per merlets, on son aquests merlets els que han donat el nom popular de mirador de ses Puntes. El mur emmerletat fa uns 36 metres de longitud i te una altura màxima d'un metre i mig. El mirador es troba damunt Ca'n Costa, des d'on es ben visible. Des d'aquest mirador es domina tot el Pla del Rei i l'ermite de Valldemossa. Tot i que hi presenta alguns esbaldrecs, l'estat de conservació es mitjanament bo.

Vistes des de la Talaia Vella. Font: www.entremontanas.com

Posteriorment, el grup retrocedirà uns metres enrere, per trobar el camí que puja per la vessant cap a la Talaia Vella. S'hauran d'envoltar un parell d'alzines que han crescut all llarg del camí. Abans d'arribar-hi a la Talaia Vella (856 metres), es podrà veure per primera vegada na Foradada. Com es podrà observar, no hi ha cap talaia sinó una simple columna blanca de pedra. Rep aquest nom degut a que antigament les talaies eren simples llocs de vigilància amb una barraca pels vigies. Es seguirà la sendera que, en part esta coberta de vegetació fins arribar al refugi de l'Arxiduc, restaurat recentment. Nicolau CANYELLAS (1997:144), el defineix com un petita caseta d'uns sis metres i mig de llarg per uns quatre i mig d'ample de planta, construïda amb la tècnica de pedra en verd. La porta d'accés esta a la banda que mira a la mar, entre dues finestres. També hi ha una finestra a cada un dels costats curts, mentre que a la banda del pla des pouet no hi ha cap finestra. Vora la casa hi ha una cisterna que recollia l'aigua de la teulada. El sòl es troba empedregat. La teulada, que no es la original, es a dos vessants sostinguda per llenyams, on l'antiga estava feta de teules romanes. L'element mes destacat son, dos rotlles de pedra viva situats sobre les finestres laterals fets amb una finalitat decorativa. En un les extrems de l'anguila hi havia el suport d'un antic rellotge de sol que ja no hi es.

Refugi de l'Arxiduc, reformat recentment. Font: nl.wikiloc.com

Aquesta caseta fou bastida per l'Arxiduc l'any 1909 amb l'objectiu de que el viatger pogués descansar i reposar forces o refugiar-se de les puges hivernals. Aquí el grup aprofitarà per seure damunt les roques que hi ha vora el refugi per berenar. Des d'aquest punt es podran gaudir d'unes excel·lents vistes. Si es mira cap a la dreta, es podrà veure com el mur de tancament que delimita les parts de Son Moragues i Son Gallard, baixa fins l'Estret de Son Gallard i torna a pujar per l'altre costat cap un penya-segat que segueix fins al caragolí. Aquesta paret es troba aproximadament a la mateixa altura que el lloc on es troba el grup. També es podrà veure com, al vessant de l'altre costat puja el camí de la muntanya, per on seguirà el recorregut. És tracta del camí més famós bastit per l'Arxiduc. De fet, se'l coneix com camí de l'Arxiduc. Cap al nord darrera els penya-segats, s'alça el puig de Sa Galera. *“Darrera, molt més lluny i 530 m més alt es troba el Puig Major, i encara més lluny podem reconèixer el puig de Massanella i la Serra dels Teixos. Grans masses rocoses baixen del Puig Major fins a la badia del Port de Sóller i al mar blau. Davant, es troba l'hondonada de Deià. Tot això es molt més grandíols de lo que jo pugui descriure (...) Darrera de la paret de Es Caragolí s'apunta el cim del Teix (1062m) (...)”*(HEINRICH 1987:30).

Un cop el grup hagi berenat, s'haurà de baixar cap al coll de Son Gallard. Durant aquesta baixada, convindrà mantenir-se a l'esquerra per arribar lo antes possible al camí de ferradura de l'Arxiduc que després girarà a la dreta, baixant l'estret de Son Gallard. Aquesta part del camí té moltes pedres soltes i esta parcialment coberta per males herbes, convertint-se en un camí en ziga-zaga perdut. Un cop s'arribi al coll, es trobarà un coll de tords. En aquestes estructures es du a terme una modalitat de caça ancestral amb xarxa, molt típica a les illes Balears. Es tracta d'una plataforma que,

es col·loca en el vuit que queda entre dos arbres, per quan passen les aus. Al centre s'ubicava el caçador amb la xarxa. Aquesta modalitat de caça requereix que el caçador esperi pacientment assegut, la qual cosa obliga a la construcció d'una plataforma per asseure. En ocasions, queden diversos metres sobre el nivell del terra, constituïda per troncs subjectats als arbres. En d'altres casos, s'eleva menys, un o dos

metres; era llavors quan es podia realitzar a model de pòdium amb una estructura construïda de pedra seca. A la part superior hi havia el seient. Per accedir-hi es podia disposar una escala de fusta, per als casos mes elementals o una de pedres, en els que tenien pòdium. (ANDREU 2008:255)

Les hores de caça eren, o bé la mitja hora abans del clarejar, o bé la mitja hora abans del vesprejar, aprofitant que els ocells sortien del bosc amb la primera claror i tornaven amb la primera foscor. En quant a la temporada de caça, coincideix en els mesos d'hivern; en concret, des del mes d'octubre fins Gener, època en la qual els tords procedents del nord d'Europa arriben a la zona de la mediterrània i Nord-àfrica per passar l'hivern. S'ha de dir que, avui en dia molts d'aquests colls segueixen essent utilitzats per la gent.

Darrera aquest coll, hi ha un banc de pedra. Passant aquest banc, el camí segueix pujant, mentre que a la dreta es pot tornar a baixar al pla des Pouet i a l'esquerra a la finca de Son Gallard. A partir d'aquí, s'haurà de pujar una costa bastant empinada. Com hem dit abans, aquest camí se'l coneix com camí de l'Arxiduc o camí de la muntanya. Com diu l'autor Nicolau CANYELLAS (1997:301-303), en realitat aquest camí puja des de Ca Madó Pilla fins al camí de s'Estret de Son Gallard, el qual segueix fins arribar al coll de Son Gallard, passant pels miradors des Tudons i de Son Gallard. En aquest tram un ramal condueix des del mirador des Tudons a la capella des Puig des Verger. Durant tot el recorregut devia ser transitable per a carros. Al coll de Son Gallard, el camí puja per ses Tres Osques, les timbes que dominen Son Gallard. Llavors continua pujant fins al puig des Caragolí i segueix pel pla de ses aritges fins al puig Gros. Després davalla cap a la coma des Cairats, fins a la casa de neu de Son Moragues. Per tant, com podem veure aquest camí descriu la nostra ruta a partir d'ara. Com bé diu aquest autor, en el primer tram, fins un poc mes enllà del mirador des Tudons, és un camí de carro, llavors es converteix en camí de ferradura. Aquest autor també apunta que el primer tram del camí, que arribava fins a s'Estret de Son Gallard, era un dels camins mes usats des d'antic per a l'explotació del bosc. En canvi, el tram comprès entre el coll de s'Estret de Son Gallard i el puig Gros va ser traçat per l'Arxiduc a partir de 1883 (any de la compra de Son Moragues) i 1895. La resta del camí fins a la casa de neu de Son Moragues, es degué construir entre 1895 i 1909. Com es podrà veure, els seus trams es troben ben conservats. Aquesta part del camí es la part més dura d'aquesta excursió, sobretot en un dia solejat ja que en prou feina hi ha una ombra. S'arrabassarà una paret de tancament i es farà el cim del penya-segat en quasi mitja hora des del coll. Prest, el camí du a una cresta estreta, la qual pot produir una impressió desagradable per aquells que tinguin vertigen. Aquest tram del camí, es el més espectacular ja que voreja les timbes que miren cap a la mar, convertint-se en un llarg mirador. Aquest tram esta fet de paret seca als dos costats, d'uns 30 a 50 cm d'alçada i un i mig d'amplada, cobert per una espècie de *reble*. Cal destacar que, en aquesta part del camí s'ha de anar molt en compte en cas de boira, foscor o forta tempesta. El camí es distingeix a distancia i es podrà veure com primer baixa, per tornar a pujar en ziga-zaga. Es diu que l'Arxiduc el solia recórrer amb freqüència muntat a lloms del seu cavall blanc. El fet de que anés sempre cavalcant es deu a que, era un homo de complexió corpulenta i a més patia elefantisme, una malaltia que li provocava problemes a l'hora de caminar. Des d'aquí les vistes son impressionants. En primer lloc a l'esquerra es veu la muntanya amb el refugi de l'Arxiduc. Darrera es troba na Foradada, mentre que des de la dreta es veuen

grups d'arbres que s'estenen cap a dalt fins arribar a quasi el nostre camí, el qual es troba totalment desproveït d'ombres.

Imatge del camí de l'Arxiduc. Font: www.senderosdemallorca.com

Ara bé, la part més captivadora es la pendent que es troba a l'esquerra del camí, amb les cascades de pedra que cauen cap a Deià. Posteriorment, el grup arribarà a una ampla superfície entre camí i timba i es descobriran els grans munts de pedres que marquen el començament dels cingles de Son Rul-ian. Des d'aquí, encara que no paregui possible, baixa un antic camí de carro cap a Son Rul-ian, bordejant la timba vertical. En aquest punt, ja es podrà veure el puig des Caragolí (944metres), la meta d'aquesta excursió. S'ha de remarcar que, no es tracta d'una verdadera muntanya sinó d'una simple elevació en punta a la timba, la qual s'eleva poc mes de 40 metres sobre el camí. Per arribar-hi, puja un ramal del camí. Aquest puig, constitueix un mirador natural, situat només cent metres sota el teix. El grup tornarà enrere per recuperar el camí i seguir per la vessant nord del Pla de ses Aritges. De sobte, el camí perdrà la seva condició de camí de ferradura fins que, davant un petit bosc apareixerà una indicació de fusta que mostra una bifurcació a la dreta cap a Ses fontanelles. Aquesta desviació arriba fins al pas den Miquel i posteriorment al pla des Pouet. Es tracta d'un camí que ja existia quan l'Arxiduc va comprar Son Moragues, el qual s'utilitzava per extreure els productes del bosc de la zona de ses Fontanelles. L'Arxiduc hi va fer millores i probablement el va perllongar fins enllaçar amb el camí de sa muntanya. Bona part del seu recorregut, correspon a la mateixa tipologia del camí de sa muntanya. Dit això, el grup no prendrà el camí de ses fontanelles, sinó que seguirà en la mateixa direcció com si es dirigís cap al teix. Aquest camí seguirà vorejant les timbes i prest torna a adoptar la forma de mur en sec. Com es podrà veure, el camí no evita les prolongacions de la vora del penya-segat. Finalment, s'arribarà a una bifurcació, on es podrà llegir "al teix", en un dels indicadors de fusta que indica a ma esquerra. No obstant, el grup prendrà la bifurcació a la dreta que condueix a la vall des Cairats. Molt prest s'arribarà a les primeres alzines i pins i als vint minuts del cartell " al teix" a una casa de neu, mes comunament coneguda com la casa de neu de Son Moragues o de la coma des Cairats. Abans d'entrar en detall en els aspectes constructius de les cases de neu, cal tenir present els aspectes històrics i geogràfics. Per començar, les cases de neu eren emprades per guardar la neu convertida en gel, un cop era recollida i

pitjada per l'home. *“Actualment, existeixen restes constructives d'una cinquantena repartits d'un extrem a l'altre de la Serra de Tramuntana, encara que la majoria es concentra entorn als dos cims mes alts: el puig Major i el massís del Massanella.”* (ANDREU 2008:235)

Normalment es situen en cotes superiors als 800 metres d'altura, on es produeixen de forma regular les precipitacions en forma de neu a l'hivern i a més es donen les condicions per a que la neu qualli. A més es troben en zones ombrívoles, ja que les zones d'ombra sota els penya-segats permeten que la neu es podi conservar mes temps.

Quant als aspectes històrics, molt probablement aquesta activitat començà en temps de la dominació islàmica. Segons Jaume ANDREU (2008:235) hi ha documents que demostren la seva existència ja al segle XVI, encara que molts exemples estan documentats als segles XVII i XVIII. Varen funcionar fins a començaments del segle XX, quan la producció de gel començà a industrialitzar-se. Tot i això, algunes d'elles varen deixar d'utilitzar-se ja al segle XIX, degut a que estaven a cotes baixes i a la tendència progressiva a condicions climatològiques menys severes. La recollida i comercialització de la neu a Mallorca ve motivada per l'ús gastronòmic i terapèutic. En el cas d'aquesta casa de neu, segons els documents, al tractar-se d'un dipòsit amb coberta a doble vessant, amb portals i bombarderes, tot indica que es de principis del segle XVIII.

Entrant en detall en els aspectes tipològics, es tracta d'un pou de neu, el qual es diferencia dels *avençs* (naturals) en que ha estat excavat al terra i per tant es tracta d'una construcció artificial. Si bé, es poden trobar pous que han estat excavats totalment, aquest només es troba parcialment ja que s'aprofita el desnivell que presenta el pendent del terreny. A més s'han aixecat murs exteriors de contenció que permeten reduir la zona d'excavació. Aquests tipus de dipòsits presenten un revestiment a l'interior realitzat amb mur de pedra en sec, el qual sobresurt un metre o inclús un poc mes de la superfície del terreny. Hi ha casos en que el paredat no es complet, degut a que s'aprofitava la impermeabilitat de la roca mare. Com es podrà veure, en aquest dipòsit s'utilitza el morter per reforçar els murs interiors i exteriors, encara que es tracta d'un cas excepcional. Els murs es disposen en forma de talús, la qual cosa implica que la superfície interior es mes petita que la superior. *“Aquesta disposició reforçava l'estructura de la construcció, alhora que facilitava l'accés dels treballadors a l'interior”.* (ANDREU 2008:238). Com es podrà observar, el pis inferior també esta fet de pedra en sec. *“El fet que la construcció es realitzi amb aquesta tècnica també respon a la necessitat de conservar el gel durant el major temps possible i evitar que la formació d'aigua a causa de la descongelaçió afecti al gel restant. L'aigua es podia evacuar aprofitant els buits que quedaven entre les pedres, fins i tot en alguns casos es construïren albellons (galeries de drenatge) per ajudar a l'evacuació”.* (ANDREU 2008:238). En aquest cas, degut al mal estat de conservació no es poden veure massa be aquestes obertures, en canvi a la de Fartàritx si que es poden observar.

Quant a la planta, té una forma definida entre rectangular i el·líptica amb els laterals llargs i rectes i les capçaleres curvilínies. També se'n poden trobar quadrades o el·líptiques. Les dimensions d'aquesta casa de neu, son uns 12 metres de llarg, uns 5 d'amplada per 4 de profunditat. En lo que respecta a la coberta, era de teules a dos vessants, mitjançant una jàssera longitudinal i bigues disposades perpendicularment. Segons Jaume ANDREU (2008:238),

els estudiosos del tema diuen que, les primeres en construir-se tenien una teulada horitzontal, mentre que posteriorment degut a l'alça del comerç de la neu, es va introduir l'estructura a dos vessants que permetia protegir millor el gel de la pluja. Aquest autor es refereix a l'autor Vallcaneras, per dir que el càrritx tornà a substituir les teules en èpoques mes recents, en que el negoci de la neu ja no era tan rendible. Per tant, a vegades en comptes de teules, s'emprava càrritx, però també n'hi ha casos en que s'han trobat cobertes de zinc, o inclús una volta de canó feta de pedra en verd amb una altre coberta superior de teulada a doble vessant, com es el cas de la casa de neu de Fartàritx, a Pollença. L'accés a l'interior es realitzava per dos portals fets amb llindes monolítiques, encara que se'n poden trobar de pedres i morter.

Gravat de l'Arxiduc de la casa de neu de Son Moragues publicat al Die Balearen. Font: www.airedelaserramallorquina.blogspot.com.es

Imatge actual de la casa de neu de Son Moragues. Font: www.airedelaserramallorquina.blogspot.com.es

La feina dels nevaters a diferència dels carboners, era un feina eventual. Un nevater podia tractar-se d'un missatge d'una possessió, o qualcú del poble que alomillar a l'hivern no tenia massa feina que fer al camp i anaven a nevatejar. La neu es replegava a primera hora del dematí, que era quan estava mes compacta. Primer es replegava la que hi ha havia al voltant de la casa i si ja no quedava anaven a recollir mes enfora. Per la neu de a prop s'utilitzaven pales, mentre que per la de mes enfora s'utilitzaven "*les civeres*", una espècie de superfície amb quadre pals. Aquesta eina no tenia rodes, ja que amb la neu les rodes deixaven de ser operatives. També s'utilitzaven "*esportins*" i les "*esparteres*", uns sacs d'espart que es duïen sobre l'esquena amb una cinta passada pel front.

Posteriorment, la neu es llençava dins el dipòsit, on tractaven de que aquesta quedés lo mes escampada possible. Per això, hi havia les bombarderes, en aquest cas concret n'hi ha quatre (on el seu nombre depèn de la longitud del pou) que, es tracta d'unes obertures a mode de finestrons que es disposen en els dos costats mes llargs. Aquestes bombarderes tenen unes lloses de pedra planes en la part inferior, disposades en pendent que davalla cap a l'interior per facilitar la introducció de la neu.

A mesura que els nevaters introduïen la neu al dins, posteriorment baixaven i començaven a trepitjar-la donant voltes de caragol en ambdues direccions fins que la neu quedava ben compacta i es convertida en gel. En haver acabat, sortien amb cordes o per escales, si n'hi havia i tornaven a dur una altre tanda de neu. La neu era trepitjada cada un o dos pams. Una vegada el dipòsit era ple, independentment de que hi hagués la teulada, la neu es tapava amb càrritx i posteriorment les bombarderes es segellaven amb pedres i fang. Aquesta neu, la guardaven fins que arribava l'època calorosa de l'any. En arribar l'estiu, la neu es baixava a lloms d'una bestia si el camí era de ferradura, o amb carro si el camí era de carro. Es baixava de ben dematí amb fosca negra, tapat amb mantes per evitar que es fongués i conservar la frescor. També s'intentava no tardar mes de 3 o 4 hores de trajecte a fi de que el gel no perdés massa volum. Quan es baixava a lloms d'una bestia, es solien baixar dos pams de neu o dues bolles de neu, mentre que quan es transportava en carro, es tractava de barres tallades.

En quant al grup de nevaters, variaven en funció de les dimensions del pou. En els mes grossos podien esser fins a una dotzena. Normalment, solia esser gent jove d'entre 15 i 20 anys. La gent major no es dedicava en aquesta feina ja que feien altres jornals. Aquest grup de nevaters estava dirigit per un capatàs o rector, el qual els replegava quan venien les nevades. Quan les estades eren llargues, perquè hi havia molta neu baixaven un dia al poble o sinó pujaven les al·lotes al refugi.

Associat al pou de neu, hi solia haver el porxo del nevaters o refugi dels nevaters, on la seva presència depenia de la situació del pou. Si el pou estava a prop d'un poble no es necessitava cap porxo, mentre que si es trobava molt en fora es construïa per refugiar-se del fred. Mes endavant es podrà veure aquest refugi.

Hi ha altres construccions que ajudaven a emmagatzemar la neu. Si el pou de neu estava a una banda que fes pendent, com es el cas d'aquest pou, es bastien marges perquè la neu s'acaramullés allà on feien es caire. Darrera aquesta casa de neu es podran observar alguns d'aquests marges. Mentre que

si la casa de neu estava a un coll, es posaven parets transversals a la direcció del vent, per tal de que la neu s'acaramullés a un costat o a l'altre de la paret, lo qual facilitava la seva recollida.

Antic refugi dels nevaters, actualment reformat pel consell insular. Font: www.airedelaserramallorquina.blogspot.com.es

Poc després de la casa de neu, com hem dit s'arribarà al refugi dels nevaters, reformat pel Consell Insular. Es tracta d'una caseta per als nevaters, on segueix les pautes constructives de les cases mallorquines utilitzades com habitacle temporal. En relació a la tècnica constructiva, en aquest cas concret s'utilitza la tècnica de pedra en verd, encara que en altres casos es pot utilitzar la pedra en sec. Les cantonades i els buits presenten pedres de major mesura i formes mes regulars. Els murs s'aixequen aplomats i mesuren uns 60 cm. Les pedres i el morter procedent de la calç, procedien de l'entorn (mes endavant es podrà veure un forn de calç). La planta es rectangular i la coberta amb teulada d'un sol vessant de teula àrab, mentre que les bigues descansen sobre els murs dels costats majors. El portal es allindanat i apareix en un dels costats majors. A la seva dreta s'obre un finestró de forma quadrada. Aquesta caseta té la particularitat de que hi presenta un petit porxo adossat a la part posterior. El porxo es de planta rectangular, de dimensions mes petites que la caseta amb coberta de teules a un vessant. Aquesta coberta es troba inclinada en sentit perpendicular al de la caseta, trobant-se lleugerament més elevada. Li manca totalment un dels costats curts i parcialment el llarg. Donades les petites dimensions del porxo, es devia utilitzar com aixopluc de treballadors i altres estris agrícoles; inclús hi ha una petita xemeneia a un dels seus costats que servia per escalfar. A l'interior de la caseta s'hi descriuen: una altre xemeneia a un dels cantons, un banc que recorre tot el perímetre, lamines que descriuen les plantes i animals de la zona, taules i lliteres; aquests tres darrers afegits pel Consell Insular. Suposadament hi devia haver rebostets i les estaques on guardaven vitualles i eines, mentre que la xemeneia es devia utilitzar com a llar per cuinar i escalfar. Per una altre banda, als exteriors d'algunes casetas hi solia haver una cisterna o aljub i un forn de pa, normalment fora (ANDREU

2008:28). El fet de que no hi hagi aquests elements, es deu a que molt possiblement eren compartits amb els dels nuclis de carboners que hi ha mes endavant. El refugi romana tancat, excepte el petit porxo. Per utilitzar-lo s'ha de demanar autorització prèvia al consell insular. A partir d'aquí, el grup descendirà per un camí bastant ample a través de l'alzinar. A la vora del camí es podrà veure un safareig i de tant en tant una sitja amb els fonaments de la barraca corresponent.

Safareig de la coma des Cairats. Font: www.airedelaserramallorquina.blogspot.com.es

El safareig es un tipus de dipòsit d'aigua descobert, aixecat del nivell del terra. Esta destinat a emmagatzemar l'aigua del subsòl, utilitzada bàsicament per al reguiu. L'aigua procedeix d'una font mitjançant canalitzacions. Es troba construït mitjançant la tècnica de pedra en verd. Els murs es disposen en forma de talús per tal de resistir la pressió de l'aigua. Fins i tot n'hi pot haver que arribin a utilitzar contraforts. Els interiors dels murs apareixen bassats i eixalbats per tal de garantir la impermeabilitat. Respecte a la forma, es quadrat, encara que n'hi pot haver rectangulars o inclús circulars. *“El llit queda al nivell de terreny, disposat en un lleuger inclinar cap a la fibla; d'aquesta manera s'assegura el buidat complet del dipòsit.”* (ANDREU 2008:206). No es podrà observar, però a la part superior, pot haver-hi un o més desguassos per evacuar l'aigua, un cop el safareig esta ple. Segurament el devien fer servir tots els treballadors d'aquest bosc; carboners, calciners, pastors, caçadors, etc. De seguida, es veurà un desviament que torna a pujar cap al pla de ses aritges, però el grup seguirà baixant fins que, *“de sobte entre les copes de les alzines, relleueix el verd clar del polls”* (HEINRICH 1987:35). Aquí es troba la font des polls, que el Consell Insular ha convertit en un lloc de picnic amb bancs i taules de fusta. Aquí el grup podrà descansar 45 minuts i aprofitar per dinar i reposar forces.

Imatge de la font des Polls amb un aljub al seu costat. Font: www.sites.google.com/a/fontsdetramuntana.com

La font des Polls, al igual que la font de s'Abeurada, és una font de mina d'uns 10 metres de llargària i secció d'uns 0,50 x 1,0 m. feta de pedra en sec a ses parets, mentre que el sostre esta fet de lloses planes degut a la seva poca altura. El trespol de la galeria es llis de ciment i té una canal en mig amb el pendent mínim necessari per a que l'aigua pogués sortir per la força de la gravetat. L'aigua arriba a una piqueta que hi ha just a fora. Es tracta d'una pica ben petita, mentre que a l'esquerra d'aquesta parteix una canonada enterrada de plàstic que va fins a un aljub que hi ha a uns 8 metres.

Aquesta font dona molt poca aigua, on a l'estiu sempre està seca, mentre que a l'hivern, si plou molt, només dona un petit roll. Envoltant la font es poden observar diversos polls (*Populus nigra*) que donen nom a la font. Aquests tipus d'arbres es poden trobar també a gorgs, basses, torrents i altres fonts de la Serra ja que es tracta d'un arbre que demanda molta aigua.

En lo que respecta a l'aljub, es tracta doncs del segon aljub que ens troba'm, on té unes característiques ben diferents a l'anterior. Per començar, emmagatzema l'aigua procedent d'aquesta font. L'aigua no va directament a l'aljub sinó que primer passa per aquesta piqueta on sedimenta part del material que ha arrossegat del terra i posteriorment mitjançant una canalització arriba fins aquest. Al forat de la canalització es solien posar branques d'arbust per filtrar partícules, mentre que quan no es volia que l'aigua anés al dipòsit es tapava i l'aigua era evacuada per un desguàs que hi ha a la pica. L'aljub té dues parts. La part del dipòsit, la qual no es pot veure al quedar enterrada, el més segur es que es trobi eixalbada, encara que com hem dit abans hi ha casos en que s'utilitza la roca mare. L'altre part, es la part visible o part superficial que, es tracta d'una capelleta, molt típica en els pous, feta de mitjans. Aquesta capelleta s'alça en forma de cub rectangular d'un metre i mig d'alçada, on un dels costats curts descansa sobre la superfície, mentre que sobre l'altre hi ha un capcurucull vuit en forma de piràmide quadrangular. En quant a l'obertura, es situa a la part superior d'un dels costats llargs de l'estructura.

Des d'aquesta zona hi ha un camí que puja a la serra dels cairats i també si s'agafa el primer desviament a l'esquerra es pot arribar directament al teix. A partir d'aquí el grup descendirà per una baixada molt empinada, on s'haurà d'anar ben alerta. S'aconsella anar per la vora del camí que esta mes consolidat, per evitar trepitjar cants rodats. A la dreta, apareixerà una vall, en la que una vegada darrera l'altre van apareixent "sitjes". Un poc més a baix, apareix un altre centre de carboners o més conegut com a "ranxo" de carboners on es podran veure un forn de pa, mes amagat i una barraca de roter. Fa uns anys, en aquest "ranxo", el consell insular va instal·lar una espècie de museu al aire lliure, muntant una sitja i cobrint el sostre de la barraca que hi ha al devora amb càrritx. Tot i això, els temps i la desídia han esborrat aquest petit esforç de recuperació del patrimoni. Un poc mes a baix hi ha diversos panells informatius sobre aquesta activitat. Un cop aquí, s'aprofitarà per explicar tots els elements relacionats amb la producció del carbó vegetal.

"L'elaboració del carbó vegetal s'ha anat practicant a les Balears des de temps immemorials" (ANDREU 2008:241). En concret, a partir del segle XV comencen a aparèixer algunes referències com a les alqueries o possessions de muntanya arrendaven uns espais dins al bosc anomenats ranxos. Els ranxos eren espais d'entre 2 i 4 quarterades de bosc on el carboner havia de fer una sitja i produir una quantitat determinada de carbó vegetal. Aquest ranxo era controlat per una figura que feia feina dins la possessió, anomenada el garriguer, el qual es feia cura de tot l'espai forestal de la possessió. Per tant, no només es feia cura de la producció de carbó, sinó també d'altres activitats com la producció de calç e inclús el guix.

"El seu consum augmenta considerablement al llarg del segle XIX i principis del XX quan es va generalitzar l'ús de fornets de carbó per cuinar i per encalentir. En canvi, a mesura que al llarg del segle XX s'imposaren les noves fonts energètiques, anà disminuint i ja a la dècada dels 60 pràcticament havia desaparegut la seva producció amb el sistema tradicional." (ANDREU 2008:241)

Quan comença a desaparèixer l'activitat, molts de carboners emigraren a la península ibèrica (País Valencià i Catalunya) o inclús a sud-amèrica.

"La ubicació de la sitja queda lligada a les zones boscoses, ja que es necessitava gran quantitat de llenya com a matèria primera per al carbó. A les balears, les troba'm almanco a les tres illes majors i especialment als boscos d'alzines, la llenya de les quals produïa el carbó de millor qualitat. La major concentració d'aquestes construccions es a la Serra de Tramuntana a Mallorca"(ANDREU 2008:241). Encara que també hi ha mostres a la zona de Lluchmajor e inclús a l'illa de Cabrera.

La sitja de carbó, pila de llenya que es convertia en carbó, es col·locava sobre una esplanada (sitjer) o una plataforma de planta circular, l'anomenat rotle de sitja, encara que sovint se'l designa simplement sitja. (...) El seu diàmetre sol oscil·lar entre els 4 i 6 m. Si la plataforma s'ubicava sobre un terreny pla, es construïa mitjançant una filera de pedres que marcaven el perímetre del cercle, ben treballades a la cara exterior. L'espai interior s'omplia amb macolins i terra per formar un paviment compacte. En alguns casos s'aprecia un empedrat ja més elaborat. Quedava a uns pocs centímetres sobre el nivell del terra. En canvi, si la plataforma es construïa en terrenys amb pendent, implicava l'aixecament d'un mur de pedra seca fins aconseguir un anivellament i un paviment completament horitzontal. En casos de bastant desnivell el mur pot arribar a superar fàcilment el metre d'altura, tenint en compte que un costat

de la plataforma sempre queda, més o menys, a nivell de la superfície del terreny. Aquest mur té una disposició, a la seva cara exterior, en talús. A les sitges ubicades sobre un pendent, es freqüent que el paviment presenti un doble *cintell*. En aquets cas, la plataforma central, de dimensions menors queda un poc més alta. Aquesta es delimita alhora amb un cercle amb pedres. D'aquesta manera resultava una plataforma interior sobre la qual es muntava la pila de llenya, envoltada d'una espècie d'anell, que servia per poder treballar fàcilment durant tot el procés de muntatge de la sitja, de cocció i de recollida del carbó. (ANDREU 2008:241-243)

L'activitat dels carboners, era una activitat parcial durant el calendari agrari. Començava passat pasqua (el mes d'abril) i es perllongava fins a finals d'estiu quan arribaven les primeres pluges torrencials, les quals aleshores impedien la cocció de les sitges. Era una vida molt sacrificada, en la qual els carboners passaven moltes setmanes fora del poble preparant la cocció de la sitja, triant-la etc.

En quant al dia a dia del carboners, el primer que feien només arribar al ranxo era, fer sa barraca on hi tenien que dormir. Aquesta barraca devia tenir la porta orientada a la sitja perquè hi hagués un control constant les 24 hores. Aquesta barraca solia tenir planta circular encara que també n'hi ha de quadrangulars. Estava feta de pedra en sec a doble cara, mentre que la coberta era de pals que feien de bigam, els quals sostenien una coberta de càrritx. En aquesta barraca, el carboner romania tot el temps necessari que durava la fabricació del carbó. Donada la simplicitat de la barraca, només comptava amb un llit fet de branques on es dormia i una xarxa que penjava a la part central, la qual sostenia tots els aliments fora de perill de les feristeles del bosc. Aquesta xarxa també podia estar defora penjada d'un arbre. Un cop havien fet la barraca, feien net el ranxo i començaven a tallar alzines, on arplegaven les rebasses (troncs grossos) i els brancolins (les branques). El primer diumenge preparaven un rotllo net per poder coure la sitja el mateix dilluns. Lo primer que es feia era el trespol, el qual es componia d'una mica de reble i call vermell per tal de que fos un trespol ben consolidat. També es solia deixar una petita entrada d'aire que permetia millorar la combustió de la sitja. Un cop posat el call vermell, es començava a compondre la sitja. Primer es posaven els troncs més gruixats al centre i de cada cop els més petits, deixant el brancom (branques més petites) per al final. A mesura que es feia aquesta estructura es deixava un forat al mig del rotllo que coincidia amb l'ull, una pedra situada al centre del trespol que sobresortia sobre la resta. Tota aquesta estructura de troncs es tapava de càrritx i després es posava terra damunt, on això se'l coneix com bracara. Posteriorment, es pujava per una escala per llençar els bessons (petits brancolins i fullaca) a través del forat i sobre això es tirava el caliu per iniciar la combustió. Finalment, es posava la tapadora i començava la cocció, on els troncs s'anaven convertint a poc a poc en carbó. Una sitja petita, en 10 dies solia ésser cuita, mentre que les més grosses podien arribar a tardar fins a 15 dies o inclús 16 o 17. Una vegada cuita la sitja, els carboners desmuntaven la sitja, trencant l'estructura a la fi de triar el carbó. Cada tipus de peça tenia un valor diferent. Els més importants eren els canons que eren els troncs grossos i gruixats, mentre que els més petits eren sa carbonissa que procedia de l'escorça dels troncs, la qual no tenia cap valor. Posteriorment vora la sitja, com hem dit abans, hi havia una espècie de plataforma en forma d'anell, anomenada carregador que era on es carregava el carbó. Es podia carregar dins el carro, si el camí era de carro o directament damunt les beaces de la

bestia si era un camí de ferradura. Finalment, es baixava tot el carbó fins a la possessió o la ciutat per comercialitzar-lo.

El fet d'estar tot l'estiu produint carbó implicava que a part de les barraques ja mencionades es necessitaven tota una sèrie de infraestructures per sobreviure. Una d'elles associada a la barraca i al ranxo o inclús al forn de calç eren els forns de pa. Com es podrà veure, és una estructura molt rústica de pedra en sec i té una boca que actua com un forn tradicional de llenya. Un altre element necessari per sobreviure era l'aigua. Normalment, si havia una font per les rodalies s'aprofitava. A la zona dels cairats hi ha una gran quantitat de fonts, lo qual cobria bastant be aquesta necessitat. En el cas de que no hi hagués fonts, s'anava a cercar l'aigua a aljubs. Per lo que respecta als subministres, normalment se bastien de forma setmanal, a través de persones que portaven els queviures en el ranxo. Aquestes persones solien ser familiars propers amb l'ajut d'ases o someres. Els subministres consistien bàsicament en pa, el qual duraria tota la setmana.

Restes d'un ranxo de carboners a la zona de la coma des cairats. Font: www.airedelaserramallorquina.blogspot.com.es

Exemple d'una barraca de Carboner reconstruïda. Font: www.mestelrich2.blogspot.com

Imatge d'arxiu que mostra com es realitzava el muntatge de la sitja. Font: www.mestelrich2.blogspot.com.es

Continuant amb la baixada, es passaran els panells informatius mencionats anteriorment i, abans d'arribar a la barrera d'aquesta finca pública, a mà dreta es pot veure un enorme forn de calç restaurat pel consell insular. Arribats en aquest punt, es donarà una breu explicació sobre la producció de la calç.

L'obtenció de la calç mitjançant el procediment de cocció de la pedra calcària és una tècnica molt antiga. Se sap que els romans ja usaven forns de calç per realitzar aquest procés, molt similars als que avui es conserven a les Illes Balears (...) A les Illes, els documents més antics on se citen són del segle XIII i ja durant els segles posteriors són cada cop més abundants les referències. Al llarg del segle XX han deixat d'usar-se

pràcticament tots. Dels centenars que funcionaven encara a finals del XIX, a la segona meitat del XX ja quedaven actius uns pocs exemples. Tradicionalment, la producció de calç a ha anat destinada bàsicament a la construcció i, en menor mesura, per a utilitats terapèutiques i higièniques. A les Balears, el seu ús en la construcció és tant per formar calç líquida que serveis per emblanquinar els murs interiors dels habitatges o fins i tot els exteriors (Menorca i Pitiüses), com per fer morter, podent-se mesclar amb d'altres materials com grava, terra, pols de ceràmica, etc. (...) A Mallorca, es reparteixen geogràficament de forma desigual. S'han concentrat especialment a la Serra de Tramuntana i sobretot als municipis del vessant sud, que presenten més facilitats de comunicació amb la capital i la resta de l'illa. A les altres illes també hi ha constància d'aquestes construccions, abundants a Menorca i Eivissa i fins i tot són presents a les més petites, com Formentera, Cabrera i Dragonera. Normalment, la seva ubicació queda vinculada a dos aspectes: a l'abundància de les pedres necessàries per produir la calç i de llenya per realitzar la cocció. En tot cas, el primer aspecte preval sobre el segon, ja que era menys costós transportar la llenya que no les pedres. Un altre factor geogràfic que també se solia considerar era l'accessibilitat, ja que a cada fornada es produïa una gran quantitat de calç, la qual cosa requeria d'un camí de carro per al transport. L'elecció del lloc exacte on construir el forn de calç s'acabava de decidir seleccionant, si era possible, una zona de terreny amb pendent i amb una amplada propera. D'aquesta manera es facilitava la tasca d'excavació per a la construcció i també per omplir i buidar el forn. L'esplanada servia per emmagatzemar la llenya" (ANDREU 2008:247-248)

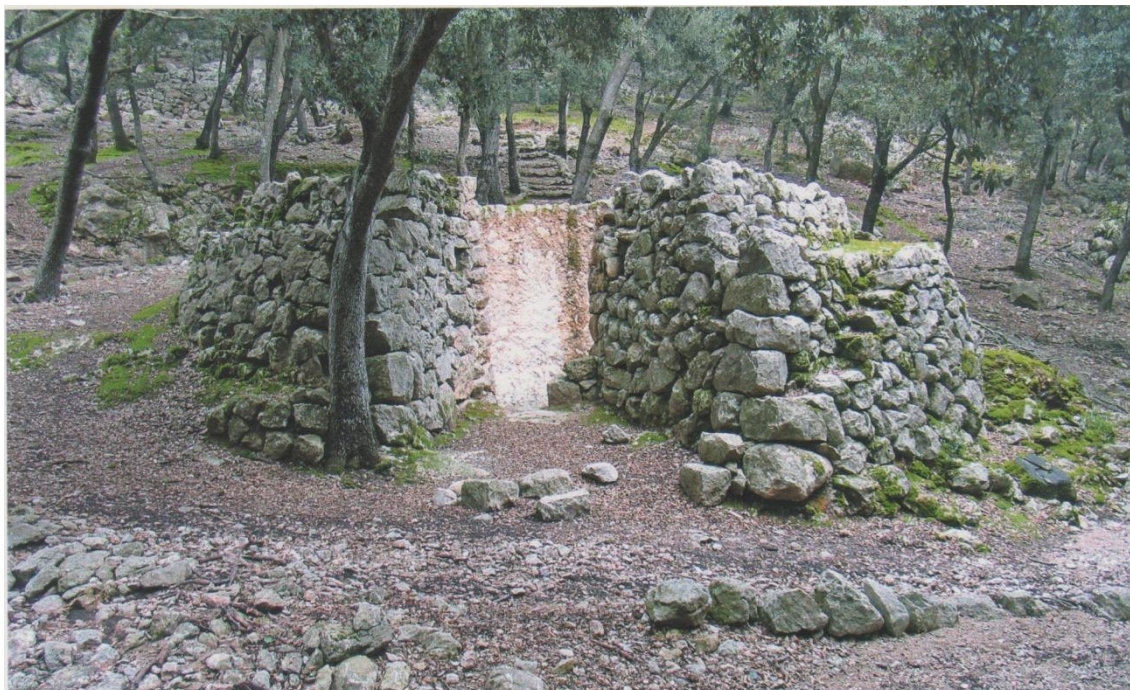
Segons Viquipèdia, els forns es llogaven als grups de calciners que extreïen la pedra, la coïen i més tard la venien sencera o acabada en calç. De vegades era el mateix propietari qui contractava un grup d'homes que l'ajudessin per a produir una partida de calç. També, es podia donar el cas que els mateixos carboners també es dediquessin complementàriament a la calç. La complementarietat d'aquestes dues activitats es deu a que; per una banda, la cal es produïa en la mateixa estació que el carbó ja que la humitat no anava bé per fer una fornada i; per una altra banda, els carboners usaven troncs i la part més gruixuda de les branques, mentre que els calciners se servien de les branques més primes.

El procés de producció d'una fornada podia durar entre un mes i mes i mig de feina.

En quant al procés de construcció del forn de calç.

Una vegada seleccionat el lloc per ubicar el forn de calç, es començava la construcció mitjançant una excavació d'un gran clot de forma cilíndrica, que podia arribar fins als 3 o 4 m de profunditat i 5 o 6 de diàmetre. Un cop fet el clot, es paredava interiorment de pedra en sec, quedant la part visible des de l'interior amb pedres ben treballades. Les juntes es tapaven amb fang per evitar que el foc pogués escar-s'hi. L'espai buit que quedava per la part posterior s'omplia amb terra i macolins. Aquesta paret tenia una disposició aplomada; es denomina *caixa* i és la que delimita l'espai disponible per a la cocció, *l'olla*. Quan s'arribava al nivell de la superfície del terreny, el mur passava a tenir doble cara i es feia molt més gruixut. A l'exterior adoptava una disposició en talús, mentre que a l'interior continuava aplomat. El mur que queda per damunt de la superfície rep el nom de cintell i solia arribar a tenir entre 2 i 3 m d'alt, depenent del desnivell del terreny. Existeixen exemples, especialment els que es troben en zones bastant planes, on es construïa una escala de pedra a la mateixa estructura del mur o amb pedres encastades. Servia per accedir a la part superior des d'on es controlava la cocció. D'altra banda, a mesura que s'aixecava el cintell, es deixava en un dels costats una gran obertura, d'entre 1,5 i 2, anomenada *portada*, a Mallorca i Menorca, i *fornejadora*, a les Pitiüses. S'hi introduïen les pedres i la llenya i s'hi treia la calç. Sempre que es podia quedava orientada al sud, cercant la protecció dels vents del nord que dificultaven les tasques de cocció. Sovint, a la part inferior d'aquesta obertura es col·locava una gran pedra plana, coneguda com a *enforadora*, a

Mallorca, i *paramola*, a Menorca. Quedava disposada amb una certa inclinació cap a l'interior de manera que facilitava la introducció dels feixos de llenya durant la cocció. Un cop acabat el cintell i l'obertura, la construcció quedava llesta per començar el procés de col·locació de pedres per convertir-les en calç. El forn de calç podia servir per a moltes coccions; però a cadascuna s'anava deteriorant, ja que el foc gastava els murs que tancaven l'olla, que de cada cop veia augmentar la seva mesura. Arribava un moment que les pedres de la cara interior del mur estaven tan desgastades que s'havia de renovar la paret o abandonar el forn. Per a cada cocció, abans de començar a omplir l'olla de pedres, es revisava el precintat de fang aplicat a les juntes de la paret.(ANDREU 2008:249-251)

Forn de calç de la coma des cairats. Font:ANDREU 2008:248

En lo que respecta al procés de l'elaboració de la calç. Aquest procés consisteix en convertir la pedra en calç, on per això es necessitava una combustió que assolís entre els 800 i 1000°C la qual feia que el carbonat de calci s'alliberés de l'anhídrid carbònic i passes a òxid de calci. Per aconseguir aquesta combustió es construïa el forn de calç, el qual era omplí't de pedres, mentre que el combustible s'obtenia desembrossant el bosc. Però per aconseguir aquest procés es necessitava una preparació llarga i feixuga. Aquestes tasques duraven al voltant d'uns tres mesos i començaven entre el gener i el febrer, quan les feines agrícoles eren més escadusseres.

La pedra que s'utilitzava normalment era la pedra morta i la viva; en canvi la pedra gruixada no la feien servir molt perquè normalment remullava i s'esfrimolava bastant. El següent pas era, la pesada feina d'arrencar la pedra amb pics i malls. Posteriorment, es transportava la pedra i els fogots amb els carros fins al lloc on era situat el forn. Aquest,

s'omplia aixecant una paret que envoltava la base de l'olla, de prop de 50 cm d'ample. Aquesta es feia tota de pedres sense cap tipus de morter; s'anava alçant aplomada fins arribar a l'altura en que s'havia de deixar el buit per a la boca (obertura que quedava a la part inferior de la portada). Aquí començava a tancar-se mitjançant cercles de pedra que anaven reduint la seva mesura conforme es pujava. Així, es formava una espècie de cúpula ovalada, anomenada volta o pa de figa. A mesura que

anaven tancant-la, les pedres usades eren de cada cop majors. (...) S'hi deixaven els buits mínims necessaris perquè passessin les flames durant la cocció. S'ha de tenir en compte que era a l'interior d'aquest espai que tancava la cúpula on es cremava la llenya. De fet, sovint se'n col·locaven feixos per ajudar a aixecar la cúpula. Sobre aquesta anaven col·locant pedres cada cop més petites, fins que s'omplia l'olla. A la part superior del munt, formaven una espècie de turonet arrodonit o cònic, anomenat cuculla, a Mallorca (...) Es cobria amb una capa de fang i calç, el capell, deixant unes obertures, les fumeres, per permetre la combustió. (...) Finalment, hem de referir-nos a la intervenció que es feia a la portada. Ja hem assenyalat que amb aquest nom es coneixia l'obertura del forn de calç; però també és el que s'empra per designar el mur, de devers 20 cm de gruixa, que s'utilitzava precisament per tapar aquesta obertura a mesura que s'anava omplint el forn de calç de pedres. Aquesta pareteta es feia de pedra i morter. (ANDREU 2008:251-252)

Al centre, a nivell del terra, es deixava una petita obertura, la "boca", per on s'introduïa la llenya amb una espècie de forca anomenada gavell. D'aquesta manera, s'alimentava el foc durant la cocció. Quan començava l'encesa, ja no es podia parar fins que el mestre calcinaire deia que la pedra era ben cuita. Durant el procés de cocció que podia durar, sense interrupció, entre 7 i 14 dies, la fornada de pedra calcària s'anava transformant en calç viva. Aquesta boca

es feia sobre la pedra enforadora, ja esmentada, mitjançant dues pedres verticals i unes altres dues, damunt inclinades fins a juntar-se. (...) Normalment, només es deixava una boca, encara que a Menorca hi ha referències a casos que tenien dues i fins i tot tres. Per reforçar la pareteta de la portada se solien col·locar dues soques en sentit horitzontal, les tafarres o tafarrells. S'introduïen i se subjectaven en uns forats practicats en el mur gruixat del forn de calç. Cal tenir present que la pareteta que tancava la portada aguantava una gran pressió durant la cocció (ANDREU 2008:252)

L'elaboració de la calç finalitzava quan les pedres estaven cuites i es convertien en calç. Això es podia esbrinar, degut a que les pedres adquirien un color blanquinós i a més, desapareixien les juntes entre les pedres.

Un cop acabada l'elaboració de la calç,

la portada era destruïda per poder entrar a buidar el forn. (...) Hi ha referències sobre alguns forns que tenien una obertura més avall de la boca, que servia per poder extreure millor les cendres resultants de cada fornada. Un cop la fornada havia refredat, abans de buidar el forn, aquest es podia cobrir amb una cobertura provisional, sovint vegetal (soques, branques i càrritx), per tal de protegir la calç de les inclemències del temps, per evitar que es banyàs. També se sap d'exemples en els quals el forn de calç quedava protegit per una porxada de teulada, aguantada per bigues. (ANDREU 2008: 252).

Finalment, el forn es buidava amb l'eixada, on es desfeien els terrossos per ficar-los dins sacs. Posteriorment, aquests sacs eren transportats amb carro fins a la possessió.

S'ha de tenir en compte que per als treballs de preparació de la fornada, de vigilància constant de la cocció i posterior buidat del forn, es requeria bastant de dies de romandre en l'entorn. Per tant, això implicava la construcció de barraques de roter i forns de pa, els quals eren exactament iguals que els dels carboners. En el cas des cairats, l'activitat de carboner i calciner eren complementàries i per tant usaven el mateix habitatge, forns, fonts etc.

Un cop donada aquesta explicació, de seguida s'arribarà a la barrera d'ICONA que tanca el bosc, on una cadena la manté tancada i impedeix l'entrada dels cotxes. El grup podrà passar per la seva esquerra. A partir d'ara el camí descendirà per una vall de marges plens d'oliveres, on a l'esquerra es trobarà la caseta de dipòsits d'aigua de Na Rupit, on els brètols han fet una gran destrossa. La font es troba darrera uns metres més elevada darrera la caseta.

Caseta de la font de na Rupit situada al peu de les marjades del sementer na rupit. Font: www.airedelaserramallorquina.blogspot.com.es

Imatge de les ben treballades marjades i un forn de calç bastit vora el torrent al començament del camí que condueix a la coma des cairats. Font: www.airedelaserramallorquina.blogspot.com.es

Com es podrà observar, la font està totalment abandonada i en estat de ruïna. La mina està esbaldregada ja gairebé en la seva mateixa boca. El conjunt estava format per la mina esmentada, que sembla ser de pedra en sec i amb

volta de mig punt o apuntada. Des d'aquí surt encara avui dia una canonada de plàstic vessant a baix i amb un pendent més pronunciat de l'habitual. Aquesta canonada arriba fins la caseta esmentada anteriorment, situada en el mateix camí des Cairats. En la caseta hi ha les restes de quatre dipòsits de fibrociment que en el seu moment emmagatzemaven l'aigua.

Cal destacar que, l'aigua d'aquesta font es va arribar a envasar en botelles de vidre degudament etiquetades i es va comercialitzar a petita escala durant algun temps, on tenia fama de fina i fresca.

Diuen que la Font de Na Rupit ja era molt coneguda en temps del Rei Sans, qui va quedar totalment sorprès de la seva qualitat. Com a premi, va lliurar d'impostos al pagès que la cuidava.

Abans de travessar una altre barrera, un camí es desvia cap a les cases de Sa Coma. Però el grup continuarà recte per el camí de Na Rupit cap a Son Gual. Poc a poc anirà apareixent Valldemossa a la banda esquerra. Posteriorment, es passarà per un portal sense porta i després a través d'una barrera que s'haurà de tornar a tancar. Darrera comença la urbanització Arxiduc. Finalment s'arribarà a les cases de Son Gual, la darrera aturada del nostre itinerari.

En quant a dades històriques, l'enciclopèdia de Mallorca ens diu que a l'any 1685 estava valorada en 12.000 lliures, mentre que la seva torre de defensa data del segle XVII. La possessió fou adquirida per l'Arxiduc l'any 1894. En els seus escrits l'Arxiduc destaca la torre emmerletada i la vista que des d'allà es pot veure: *“se domina bien el bueno y el mar de la costa de Tramuntana, el valle del Estret; hacia Palma, y la isla de Cabrera que se levanta en el lejano horizonte del mar hacia el sur de la isla”* (HABSBURG 1909:21 extret de CANYELLAS 1997:77). Segons Nicolau CANYELLAS (1997:77), el mes probable es que els merlets de la torre foren bastits per l'Arxiduc. La casa s'usava com a residència per als convidats de l'Arxiduc (SABATER 1985:89 extret de CANYELLAS 1997:77). El 1915 hi residien dos fills d'Antoni Vives: Gigi i Gigetta, amb els seus cònjuges (SCHWENDINGER 1991:250 extret de CANYELLAS 1997:77)

Façana principal de Son Gual de Valldemossa. Font: es.wikiloc.com

Com es podrà observar, el bloc principal, orientat al sud-est, té tres plantes d'alçat, amb les obertures emplaçades de forma regular excepte al costat dret del portal. En destaca especialment aquest portal forà, d'arc rodó amb els muntants polilítics de pedra viva. A l'esquerra del portal, s'obren tres finestres amb ampit motllurat; a la segona planta, s'emplacen quatre finestres rectangulars; mentre que a la tercera, se n'hi troben quatre finestrans. Finalment, una cornisa remata la façana. El parament és d'estil popular amb pedra vista amb referit de morter amb àrees amb incrustacions de pedretes amb finalitats decoratives. Al cantó de xaloc de la façana principal, es troba annexa la torre de defensa. Aquesta torre mostra un paredat de pedra vista i referit de morter en algunes àrees, amb les cantonades i les obertures fetes de carreu, que li donen una notable solidesa. Es de planta quadrada i té quatre plantes d'alçat. A la segona planta, conté una finestra *coronella* amb tres arcs sustentats per dues pilastres; mentre que a la tercera, s'obre una altre *coronella* però aquesta amb només dos arcs; al pis superior, hi ha un matacà original. La torre es rematada per uns vuit merlets punxeguts a cada costat.

En quant a l'interior, que no es podrà veure, només per tenir una idea, des del portal hi ha un pas d'entrada amb trespol empedrat i sostre de bigam. Al pas hi ha dos arcs *ansa-paner*, un al mig i l'altre al final, el qual dona accés a la clastra. La clastra es quadrangular, amb el trespol empedrat. A l'altre costat de la clastra, la façana interior principal presenta tres columnes que configuren un porxo, amb una escala que puja a la planta noble. Aquestes columnes divideixen la teulada del porxo en tres trams, on el d'enmig es troba lleugerament rebaixat respecte als altres dos. La teulada del tram esquer presentava una prolongació en forma de porxo annex, del qual s'obre un arc

rebaixat orientat cap a gregal. El primer pis de les cases pertany als estatges senyoriais.

5.3. Contingut del dia 2 (alternatiu): Camí de sa barrera de sa marina – caló de s'estaca – camí nou de s'estaca – Hotel El Encinar (Ca Madó Pilla) o Miramar.

Aquesta excursió es de gran interès ja que per una banda, es recorreran tota una sèrie de construccions encarregades per l'Arxiduc distribuïdes al llarg del territori, fetes especialment per poder gaudir dels paisatges i dels recorreguts per dins el que foren les seves propietats, en concret Son Galcerán, S'Estaca i Miramar. Entre aquestes construccions s'inclouen camins, miradors, berenadors i pedrissos, jardins, capelles i altres elements. I per una altre banda, també es podrà gaudir d'altres elements del patrimoni etnològic preexistent, com són construccions d'ús agrícola i ramader (era), refugis de barques i altres construccions per a la pesca, marges, parets de tancament i camins.

Des del punt de vista geogràfic, a l'excursió anterior es recorre l'anell de camins que afecta a la zona de muntanya, mentre que en aquest cas concret, discorre per dos dels camins utilitzats per davallar a la costa, el camí de sa barrera de sa marina i el camí nou de s'estaca.

Aquest recorregut s'iniciarà a la carretera Valldemossa – Deià, 500 metres passat Ca'n Costa. Al costat esquer de la carretera, es veu una barrera verda amb sòl formigonat. A partir d'aquí, el grup començarà a descendir per un camí de carro, conegut com el camí de sa barrera de sa marina. Segons Nicolau CANYELLAS (1997:285-286), era un camí emprat pels pescadors de Valldemossa per arribar fins al caló de s'Estaca, on tenien els escars i les barques. L'autor diu que es tracta d'un camí molt antic que ja existia quan l'Arxiduc va arribar a Mallorca. Ell mateix va dir: "*Es l'antic camí de s'Estaca, molt millorat i eixamplat*". (HABSBURG,1911:90, extret de CANYELLAS 97:285). Per tant, va ser reformat per l'Arxiduc, encara que no es sap la data amb exactitud. Lo que es segur, es que fou entre els anys 1878 i 1884. Com es podrà veure, aquest camí es troba ben conservat i va baixant suaument entre alzines i canyís. Al seu inici voreja pocs metres una paret mitjanera, fins arribar al mirador Nou. En aquesta paret se li coneix com, paret de tancament, la qual serà el primer element del patrimoni etnològic que s'explicarà. Però per entendre les parets de tancament, primer s'explicaran el marges. Això no significa que siguin el mateix. No s'ha de confondre mai un tancat amb un marge.

Mirador Nou. Font: www.airesdelaserramallorquina.blogspot.com.es

Sobre els marges, tal i com diu l'autor Jaume ANDREU (2008:271), es tracta de murs aixecats per permetre escalonar i contenir els terrenys amb pendent. La seva funció es ben diversa ja que s'empelen per crear marjades per al conreu; però, també per permetre la construcció de camins o per contenir la força erosiva de les pluges torrencials a barrancs. Durant aquesta excursió es podran observar totes aquestes funcionalitats. Es trobaran murs anteriors a l'arxiduc, d'altres bastits per ell, així com altres fets posteriorment; però tots segueixen els patrons originals que a continuació s'explicaran.

Aquests marges es poden trobar a totes les illes, però els mes representatius es troben a la Serra de Tramuntana.

En lo que respecta a la seva construcció, suposa una sèrie de fases i elements. Per començar estan fets amb la tècnica de *pedra en sec* que, consisteix en una tècnica de construcció caracteritzada per l'ús exclusiu o quasi exclusiu de pedres i l'absència de ciments, fangs o argamasses. Quant a les fases, primer es construeix l'*escombra*, una espècie de solc, si es possible que arribi fins a la roca mare. A partir d'aquí, es comença a aixecar el mur, on s'empren pedres de formes i mesures diferents, les mes grosses van a la part inferior (*assentament*

o *sostrada*) i a mesura que es va pujant son mes petites. A mesura que es va aixecant una cara de pedres, l'interior es va omplint amb *reble*, on el *reble* consisteix en omplir el vuit que hi ha entre el terreny i el mur amb macolins i terra. La construcció del *reble* es fonamental, ja que permet subjectar el mur al terreny a més de facilitar el drenatge de l'aigua. Als extrems dels murs hi ha la cantonada, una filera vertical de pedres de grans dimensions, ben treballades. Aquestes ajuden a evitar els esbaldrecs. En algunes ocasions poden aparèixer *capginyes*, es tracta de fileres parescudes a les anteriors, que servien per reforçar i evitar que davant d'un esbaldrec patís tot el mur. A la part superior, just abans d'acabar, ve la *rasant* o *igualada* que consisteix en donar un anivellament al mur per poder col·locar una filera al dalt per culminar. A vegades no es col·loca la *filada de dalt* o *encadenat* i queda només amb la *rasant*. La *filada de dalt*, es tracta d'una filera horitzontal de pedres ben treballades, de forma mes o menys rectangular, que donen mes consistència i resistència al mur.

També cal destacar la presència dels pujadors degut a la necessitat de comunicar les diferents marjades. Es poden trobar de diferents tipus. Per una banda n'hi ha escales amb els graons fets de pedres ben treballades, encara que també es poden trobar a mode de graons voladissos fets de grans lloses encastades al mur. Finalment, el darrer tipus que es pot trobar són, les rampes pavimentades de pedres o inclús les escalonades lleugerament per evitar l'erosió de l'aigua. Aquesta modalitat servia bàsicament per donar pas a les bísties. Aquestes rampes es col·loquen o be paral·leles als murs, o be adossades o integrades.

Ara sí, es xerrarà sobre les parets de tancament. Per això, ens hem fet servir de la descripció que ens proporciona l'autor Jaume ANDREU(2008:273). Per començar, s'ha de tenir en comte que aquestes parets es construeixen per diversos motius. Especialment, es construeixen en els límits de les propietats, als marges de camins i per tancar el sementers per al ramat. En aquest cas, estem davant una partió. També poden servir per separar zones de conreu i espais de bosc. En quant a la tècnica constructiva d'aquestes parets, pot esser diferent. La més habitual es la tècnica de *pedra en sec*. També n'hi ha d'altres com la de *pedra en verd* amb morter de calç i els *carreus de marès* o *tapial*. Les parets de pedra en sec, seran les que ocuparan la nostra atenció ja que son les que trobarem durant el nostre camí. La tècnica que segueixen es bàsicament la mateixa que per als murs de marjades, amb la diferència que hi ha dues cares visibles disposades en forma de talús amb *reble* a l'interior. L'altura sol oscil·lar entre el metre i el metre i seixanta d'alçada. El acabats superiors poden variar. Nosaltres només ens centrarem en els dos tipus mes abundants a la Serra de Tramuntana. Per una banda, es pot trobar l'acabat de *rasant* o *amb filada de dalt*, explicat en els marges. Aquest serà el que ens trobarem durant tot el camí. També a altres bandes de la Serra es pot trobar *la paret Cabrera* o *enganya-cabres* que, com el seu nom indica serveix per evitar que el ramat caprí es pogués escapar. Es tracta d'una filera de pedres que sobresurt d'una forma considerable del parament.

A cada tanca hi sol aparèixer com a mínim un portell, per permetre l'entrada d'animals, persones i fins i tot carros. Segons la seva funció, tenen una major o menor amplada. Com a mínim es disposen amb una filera de pedres ben treballades igual que les cantonades que es poden trobar als extrems de les tanques. A més de reforç del mur, servien per sostenir la barrera que tancava el

portell. La subjecció es solia fer amb *pollegueres* de fusta o de pedra. Els portells poden adoptar altres disposicions degut a altres funcionalitats que ara mateix no ens interessin. També cal destacar que, per permetre el pas de persones, també existeix la possibilitat d'una escala coneguda com a botador o pujador amb les solucions explicades en els marges d'escalas amb graons i els graons voladissos. La diferencia amb els marges es que apareixen a cada costat del mur.

A vegades es poden trobar arbres al costat del mur que, obligava en alguns casos, a practicar una endinsada a la paret per permetre el creixement de l'arbre.

Seguint amb la ruta, s'arribarà al mirador Nou, el qual es troba en un estat ruïnós. Òbviament, tant aquest com la resta de miradors, foren construïts per l'Arxiduc. Segons Nicolau CANYELLAS (1997:210-214), en aquest cas concret, tot indica que fou construït entre 1876 i 1884. Aquest autor diu que es tracta d'una torre de planta octogonal, d'uns 6 metres d'altura, massissa amb escala interior i destaca per la seva decoració ja que s'utilitzen elements àrabs; en concret, arcs de ferradura al passadís d'accés. L'Arxiduc va utilitzar l'estil àrab de forma habitual on queda reflexat també a la Capella des Puig des Verger o al mirador des Puig de sa Moneda. La torreta d'aquest mirador esta feta amb pedra excepte els caires, que son de mares a més d'estar referida i emblanquinada. El passadís que travessa la torre dona a un replà, des del qual surt una escala que dona accés a un mirador mig esbaldregat, que en el passat devia de ser de planta triangular o trapezoidal. L'Arxiduc es va referir en aquest mirador: "*Se nos ocultan los viñedos de las cotas mas bajas, pero solo hasta que alcanzamos un mirador inferior desde al que a la sombra de un pino surgido de las mismas rocas se domina toda la extensión*" (HABSBURG, 1889a:119, extret de CANYELLAS,97:207-213). Com es podrà observar, l'estat actual d'aquest mirador es molt dolent. La torre té un parell de crulls, i la volta que cobria el darrer tram de l'escala ha caigut. El miradoret inferior també es troba en estat deplorable, ja que quasi tots els murs de contenció han caigut arrossegant tota la plataforma. Per tant, s'haurien de fer reformes urgents si es vol conservar aquest patrimoni tant valuós.

Des d' aquesta torre ja serà visible el pròxim punt, el mirador de Sa Rassa en el qual es obligada l'aturada. Nicolau CANYELLAS (97:186-187) ens diu que el nom correcte es, mirador de s'Erassa perquè devia dominar alguna era o estructura semblant. De fet, baixant pel camí davall el mirador, hi ha una estructura de planta rodona que es creu que era una antiga era. L'autor diu que, va ser construït entre 1895 i 1909. Com es podrà observar, es de planta romboïdal, d'uns 50m² de superfície i es troba sobre un penyal pla que sobresurt del penya-segat i que destaca per la seva alçada. Per poder accedir-hi, es va construir una rampa seguida d'uns escalons, alguns d'ells excavats a la roca. El mirador esta envoltat d'un mur de protecció i a un angle hi ha un banc que es recolza sobre la roca natural. Com es podrà veure, exceptuant la rampa, que es troba un poc desgavellada, el seu estat de conservació es bastant bo.

Mirador de Sa Rassa. Font: www.mallorcatestim.blogspot.com.es

A partir d'aquest mirador, el camí empedrat es tornarà més estret i es depenja fins s'Estaca. Allà, el grup continuarà cap a ma dreta direcció na Foradada un camí de carro bastant ample, conegut com el camí de ses vinyes, que utilitzen els propietaris de les finques de la zona. Segons Nicolau CANYELLAS (1997:311-312), aquest camí es divideix en dos trams. El primer es va traçar per transportar materials per construir la casa de s'Estaca, on la seva data de construcció es entorn a l'any 1878; mentre que, el segon tram que va des de s'Estaca fins a Font Figuera, és més recent. Es creu que es posterior a 1898. Avui en dia aquest camí a estat perllongat des de Sa Font Figuera fins a la carretera del Port de Valldemossa i constitueix l'únic accés rodat per a les finques de la zona. El tram a partir de la rota de ses Figueretes, ha quedat fora d'ús degut a la invasió del bosc i els despreniments. Seguint per aquest camí, s'arribarà a una bifurcació marcada per una espècie de columnes, on a partir d'aquí quedaran 20 minuts de baixada fins al caló de s'Estaca. S'Estaca es tracta d'un petit poblet de pescadors amb els seus escars. En quant al poblat, esta format per unes vint casetes que, originàriament, eren els habitacles en els que els pescadors de Valldemossa es resguardaven durant les feixugues hores de feina. En l'actualitat ja no dormen ni pescadors ni mariners, sinó que s'han convertit en refugis de cap de setmana o vacances dels seus propietaris. En quant al port, es troba un poc més davall les cases darrera unes grans roques que el protegeixen formant un petit port natural amb uns deu escars.

Caló de s'Estaca. Font: www.ultimahora.es

Aquests escars son un element etnològic molt present a totes les illes, on segons Jaume ANDREU (2008:257-259) actuen com a refugis per guardar les barques i altres ormejos propis de l'activitat, així com per a humil aixopluc dels pescadors. Com es podrà observar, es troben adossats formant una alineació, encara que en altres bandes de l'illa es poden trobar aïllats. En quant a la construcció, es troben adossats als penya-segats, encara que se'n poden trobar d'altres exempts. En lo que respecta a l'escar, es tracta d'un espai de planta rectangular, sense compartimentar, destinat a resguardar només una barca. Els murs son de pedra en verd, encara que també se'n poden trobar de marès. Com es podrà observar les cobertes són, o de volta de canó o de fileres de mitjans fent un secció triangular. L'única obertura és un ampli portal pel qual entrava la barca, allindanat o amb arc rebaixat. Freqüentment la llinda, sol esser una soca d'arbre, fins i tot peces d'embarcacions reutilitzades. Com es podrà observar, el paviment presenta pendent ascendent des del portal, per facilitar el pas de la barca, amb l'ajut de fustes clavades al terra i d'un ternal al fons de l'escar.

L'Arxiduc mos descriu a *Die Balearen*, s'Estaca que ell va conèixer a mitjans segle XIX, com un poblet de pescadors format per unes catorze casetes, que la seva construcció havia autoritzat ell mateix. També com hem dit anteriorment, va arreglar el camí de sa barrera de sa marina, pel qual hem descendit per tal de facilitar el transit de persones, especialment quan anaven carregades amb els cistells de peix per dur a vendre.

Donat un cop d'ull al passat, podríem dir que:

En aquella època, els pescadors de Valldemossa es dividien entre els que tenien la barca a S'Estaca i els que la tenien a Sa Marina (...). La vida no devia de ser fàcil i els pescadores es quedaven a S'Estaca tota la setmana, fins que el dissabte al migdia o per l'horabaixa tornaven a Valldemossa. Passaven el diumenge al poble i a la nit, o el dilluns a la matinada, tornaven a S'Estaca carregats amb la roba de la setmana i els queviures necessaris per la seva supervivència. Els mesos d'estiu era l'època de mes feina. Els pescadors deixaven S'Estaca i el Port de Valldemossa i es dirigien a les badies de Pollença i d'Alcúdia a pescar. Anaven navegant a la vela llatina o a rem, quan no bufava el vent. Feien grups de cinc o sis llaüts i habilitaven unes barraques en alguna cala per descansar en elles. En paraules de l'Arxiduc, "allí llevaban una vida

libre y feliz'. Ens falta l'opinió directa dels pescadors. Cada cert temps, un llaüt es duia la pesca de tota la flota per vendre a Alcúdia o a Pollença. Altres prenen la ruta de l'oest i es dirigien cap a Andratx, Peguera i Santa Ponça. La manera de pescar era la mateixa el peix que collien arribava fins a Palma en carro o en diligència. Així passava bona part de l'estiu, concretament fins mitjans d'agost. La Mare de deu d'Agost, que es celebra el dia 15, es la patrona de Sa Marina, i aleshores tots els pescadors tenien una cita ineludible. Tornaven a Valldemossa uns dies per passar les festes i retrobar-se amb la família. Passats uns quants dies, els pescadors es tornaven a embarcar i continuaven amb la seva vida habitual. En alguns casos, segons els resultats i la quantitat de peix que treien, els que pescaven a la badia d'Alcúdia passaven a Cala Ratjada i anaven baixant per la costa, alternant els dies de pesca amb els de navegació, fins arribar al sud de Mallorca, des d'on passaven el Cap Blanc, travessaven la badia de Palma i arribaven a les costes occidentals, passaven el freu de Sa Dragonera i tornaven a la costa de Valldemossa. Amb els primers temporals de setembre, els pescadors es quedaven a S'Estaca i a Sa Marina, i els dies de pesca es reduïen degut al mal temps. A l'hivern casi no pescaven. Quan no podien sortir a la mar, els pescadors llogaven la terra i treballaven en les vinyes de S'Estaca, on s'obtenia un vi verdaderament excel·lent.⁸

Donada l'explicació es donarà temps al grup per banyar-se i dinar. Posteriorment el grup haurà de pujar des del caló fins al camí de ses vinyes i anar cap a ma esquerra per agafar el camí nou de s'Estaca. Nicolau CANYELLAS (1997:303-304) es refereix en aquest traçat, on diu que, es remunta almenys a la construcció de s'Estaca l'any 1878 i tal volta quan l'Arxiduc va adquirir el primer tros de vinya de s'Estaca. El camí esta ben conservat però molt envaït de vegetació. Després d'una curta davallada, es trobarà a ma dreta una rosseguera i just en haver-la passat al mateix costat, començarà el camí que puja a Miramar. Aquest camí es trobarà mitjançant unes fites de pedres, una fletxa vermella i unes pintades rodones i vermelles. Per aquest camí, es travessarà una esllavissada de pedres i més endavant una rosseguera que es travessarà per la part mes baixa. Al cap d'una estona, el camí tombarà en sec cap a la dreta i continuarà pujant en ziga-zaga. Ja bastant amunt, es trobarà el mirador des Figueral. Cal aturar-s'hi perquè val la pena. Segons Nicolau CANYELLAS (97:190-191) es desconeix la data exacta de construcció però tot indica que fou entre 1884 i 1909. Rep aquest nom degut a que des d'on es troba es divisava a la part baixa un figueral. Es de tipologia terraplenada de planta rectangular. Tota la part inferior del mur esta envoltada de bancs. Com es podrà veure, part dels extrems del banc i del mur de contenció es troben esbaldregats.

⁸ Històries de la Serra 2010, *S'Estaca Tierra de Marineros*. Recuperat 10 gener 2013 des de http://histories.serradetramuntana.net/es/s_estaca,_tierra_de_marineros/

Mirador des Figueral. Font: www.joan-entideponent.blogspot.com

Mirador des Creuer. Font: www.ullsdetramuntana.blogspot.com

Mes endavant, es troba el mirador d'es Creuer que domina una gran panoràmica. Segons Nicolau CANYELLAS (97:185-186) també es desconeix la data exacta de construcció. Es creu que va ser entre 1876 i 1886. Es tracta d'una petita torre merletada, massissa, d'estil rústic, còpia d'una torre antiga d'un

palau de Manacor en proporcions mes reduïdes . Es de planta quadrada amb uns tres metres i mig de vorera i algo mes d'alçada. Hi ha una escala al centre que puja a la part superior de la torre, la qual es troba envoltada de bancs adossats al mur de protecció. Com a element decoratiu, té quatre merlets allargats i acabats en punta. S'anomena creuer degut a que passen un parell de camins. Des d'aquest punt, el camí arribarà a una zona de margs, on el grup haurà de pujar cap a la dreta fins arribar a la Capella de Ramon Llull.

Capella de Ramón Llull. Font: www.palimpalem.com

Berenador de la Capella de Ramón Llull. Font: www.airesdelaserramallorquina.blogspot.com.es

Segons Nicolau CANYELLAS (1997:155-163), la construcció de la capella fou dirigida en tot moment per l'Arxiduc. En concret es va construir l'any 1877 en motiu de la celebració del sisé centenari de la fundació de Miramar. El penyal on es troba la capella es troba aïllat, per això es va construir un pont per accedir-hi. Es per aquest motiu que també s'anomena capella des Pont. Es tracta d'una capella feta de pedra calcària i pedra de Santanyí. L'estil és neoromànic amb planta rodona de quasi 7 metres de diàmetre amb un absis

semicircular decorat amb arquets llombards, oposats a la porta. Uns escalons donaven accés a la porta “*d’ausina benferramentada*” (FERRÀ1916:41 extret de CANYELLAS 1997:156-163) que estava coberta per un arc exempt de mig punt sostingut per dues pilastres i cobert per una teulada a dos vessants. La decoració interior era molt rica. Per una banda destaca, el trespol que es va fer amb marbres provinents de Miramar, Deià, Artà, Binissalem i Puigpunyent. A l’interior de l’abscís, hi havia l’estàtua de Ramón Llull i davant l’altar. A més hi havia, una catifa, uns canelobres d’estil romànic i, una pica de marbre devora la porta d’estil bizantí. La capella feia uns 13 metres d’alçada i estava coronada per una cúpula, coberta amb una teulada de forma cònica, on al capcurucull hi havia una llanterna decorada amb finestres coronelles. La llanterna també estava coberta amb una teulada cònica, coronada amb una creu sobre una esfera. També cal destacar que, el mateix emperador d’Àustria, Francesc Josep va contribuir amb 500 francs per dur a terme aquesta iniciativa, mentre que també varen participar en la seva inauguració grans personatges literaris com Joan Alcover, Miquel Costa i Llobera o Josep Maria Quadrado. Com es pot observar, la capella es troba en molt mal estat. Això es degut a que; per una banda, a l’any 1975 va impactar un llamp que provocà l’esfondrament de la cúpula i part de les parets que l’envoltaven. En això se li ha d’afegir la falta de cultura dels visitants. Per tal de protegir els elements que hi havia a l’interior s’han traslladat a altres llocs. Malauradament la manca de doblers no va permetre la seva restauració quan els propietaris de s’Estaca varen demanar ajut a canvi d’oferir-la al poble.

Continuant amb l’itinerari, a partir de la Capella del Beat, haurà dues possibilitats. Una serà, anar cap a L’Hotel el Encinar (Ca Madó Pilla) i una altre anar cap a Miramar. Fer una opció o un altre dependrà del que vulgui la majoria del grup.

En el cas de que vulgui anar cap a Ca Madó Pilla, s’haurà de creuar el pont de la capella i posteriorment pujar unes escales que donen al berenador de la capella del beat Ramón Llull. Segons Nicolau CANYELLAS (97:252-254) fou construït per l’Arxiduc al mateix any que la capella. Com es podrà observar, es tracta d’una esplanada bastant ample que es troba vorejada per un mur de protecció de poca alçada. Enmig de la esplanada, hi ha una taula de pedra d’un sol bloc suportada per dos pilars també d’un sol bloc i a cada banda hi ha un banc de pedra. Quan es va construir la capella, una part de les pedres necessàries es varen extreure de la zona d’aquest berenador, per això segurament es va construir poc després de la capella.

Després d’aquest berenador, el grup pujarà unes escales que arriben a una bifurcació on es seguirà cap a ma dreta. Es tardaran un parell de minuts fins arribar a la zona de bancs de la Font de l’Ermitanet, un altre element construït per l’Arxiduc. Segons Nicolau CANYELLAS (97:261-263) es tracta d’un pedrís d’uns 11 metres de longitud que descriu un arc obert. Es troba sota una balma allargada i baixa, que el resguarda al complet. Una escala davalla de la font de l’ermitanet. La construcció data del 1873.

Bancs de la font de s'ermitanet. Font: www.airesdelaserramallorquina.blogspot.com.es

Posteriorment, el camí seguirà aferrat a una paret i sota una cornisa rocosa que forma la mateixa. Es passarà per una zona exposada que hi ha un cable de seguretat bastant perillós fins arribar a una bifurcació amb escalons ascendents i descendents, on es seguirà cap a ma dreta. En aquest tram, el grup es desviarà un poc del camí per veure el mirador d'es pi o del niu des corb. Segons Nicolau CANYELLAS (97:207-208), es tracta d'un dels miradors més espectaculars construït per l'Arxiduc, el qual s'alça sobre una timba. La plataforma es sustenta sobre un mur de contenció que a la part frontal fa uns 3 metres d'alçada. Aquesta plataforma es de planta rectangular d'uns 5 metres de vorera i quasi 3 de front. A la part darrera de la plataforma hi ha un pedrís de construcció posterior. Es pot davallar a la plataforma per la part posterior a través d'una escala. Aquest mirador també rep el nom d'es pi perquè al centre de la plataforma s'eleva un gran pi que ja s'esmenta l'any 1911. El mur de protecció no arriba al metre d'altura i està coronat per unes baranes fetes amb canonades de plom que es varen afegir l'any 1967. Es troba al costat de la carretera i ben senyalitzat, per això es bastant visitat. Tot i això, com es podrà observar, a la part del davant del mur presenta un vuit perillós.

Mirador des Pi. Font: www.airesdelaserramallorquina.blogspot.com.es

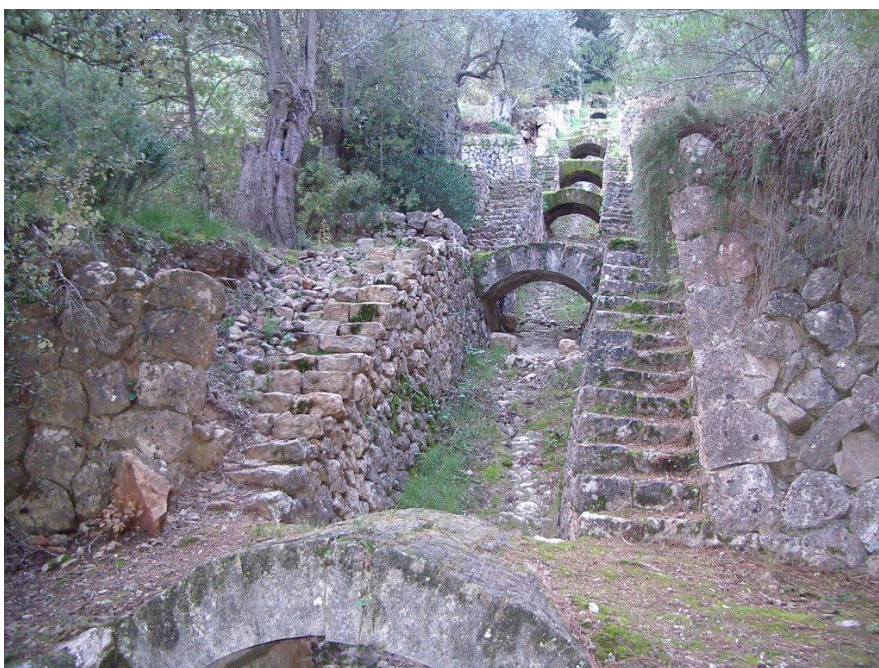
Una vegada s'hagi visitat el mirador, es reprendrà el camí que durà al grup a unes escales en mal estat; i posteriorment, s'haurà de botar una paret de poca altura que dona a la part esquerra de l'Hotel el Encinar, on es troba la piscina. Aquest hotel es conegut històricament com Ca Madó Pilla. Es tractava de l'antiga casa de Ca Na Magina, que l'Arxiduc va condicionar com a hostatgeria per allotjar als visitants de Miramar. Rep aquest nom perquè es trobava regentada per na Madó Pilla. Segons Sebastià TRIAS MERCANT (1996:67), Ca Madó Pilla disposava d'un hostatge per a una vintena de vianants; però com afirma Artur Llopis a La Vanguardia (1868) el concepte de negoci turístic encara no estava explotat. Una carta d'Herreros a l'Arxiduc deixà constància de l'obres que havia fet aquest per condicionar la casa com a hostatgeria.

Quan el grup hagi arribat a Ca Madó Pilla, es dirigirà cap a l'aturada d'autobús que hi ha just davant de l'hotel.

L'altre opció es creuar el pont de la capella, però enlloc de pujar les escales, girar cap a l'esquerra, on arrenca un camí que passa de seguida junt a la cova dels serafins. Segons Nicolau CANYELLAS (97:280-281) es tracta d'un nínxol natural de quasi dos metres d'altura. El que va fer l'arxiduc es construir una filada de blocs verticals a la part esquerra i la part superior va fer un mig arc,

suportat per la penya natural. Rep aquest nom perquè, abans dins al nínxol hi havia penjats uns serafins que ja no hi son, on només queda el ganxo de ferro que els sostenia. No es coneix la data exacta de la seva construcció, però es creu que es va construir entre 1872 i 1910.

Seguint el camí, de seguida el grup arribarà a un encreuament, on es seguirà per la dreta fins que a uns pocs metres mes a dalt es prendrà el camí de l'esquerra. En un parell de minuts s'arribarà a una vella barrera metàl·lica que dona accés a la zona de Els Pontets de la Font Cuberta. Segons Nicolau CANYELLAS (97:178-179), es tracta d'una construcció encarregada per l'Arxiduc entre els anys 1876 i 1884 per desviar l'aigua que esclatava de la Font Cuberta cap al torrentó. Es un tram de torrent d'uns cent metres de longitud que es troba empedregat i voltat de parets. A les dues bandes, hi ha escales de pedra que permeten seguir el recorregut. A cada marjada, al final de les escales, hi ha un pontet. En total n'hi ha 21. Els arcs son de mitja volta de quasi 2 metres de llum i 2 metres d'amplada fets de marès. Com es podrà observar, l'estat no es gaire bo. Molts arcs estan amagats per la vegetació i alguns marges i escales han caigut. El grup tornarà de nou cap a la barrera metàl·lica a la qual s'arriba en un minut. Una vegada en l'encreuament, es seguirà a la dreta i després d'una corba es descendirà a l'esquerra, travessant el torrent de la Font Cuberta i després d'una baixada mitjana s'arribarà a una bauma. Es prosseguirà aquest pic amb pendent, trobant escalons. Al poc temps de caminar al costat de la paret rocosa, es veurà al capdamunt un relleu de Ramón Llull, on s'haurà arribat a les Coves de Ponent. Segons Nicolau CANYELLAS (97:275-276) aquest relleu de Ramón Llull està esculpit sobre una placa de marbre blanc, de 0,50 x 0,90 m, on el seu autor es Dupré, mentre que va ser col·locat a començament de maig de 1877. L'Arxiduc també va manar construir aquesta sendera escalonada, la qual parteix del mirador des Guix i davalla per dins la gran balma de les coves de Ponent fins al peu dels penya-segats que aguanten el jardí de sa Torre del Moro.

Pontets de la font coberta. Font: www.ealonso1.blogspot.com

Coves de Ponent amb el relleu de Ramon Llull instal·lat per l'Arxiduc. Font: www.airedelaserramallorquina.blogspot.com.es

A partir d'aquí, el grup continuarà pujant i en menys d'un minut arribarà a una barrereta metàl·lica i un coll de tords a ma dreta. En quant al coll de tords, es tracta d'un altre element de l'etnologia balear, en concret d'una modalitat de caça ancestral, molt típica a les illes. Consisteix en una plataforma per caçar tords amb xarxa, que

es col·loca en el vuit que queda entre dos arbres, pel quan passen les aus. Al centre s'ubicava el caçador amb la xarxa. Aquesta modalitat de caça requereix que el caçador esperi pacientment assegut, la qual cosa obliga a la construcció d'una plataforma per asseure. En ocasions, queden diversos metres sobre el nivell del terra, constituïda per troncs subjectats als arbres. En d'altres casos, s'eleva menys, un o dos metre; era llavors quan es podia realitzar a model de pòdium amb una estructura construïda de pedra seca. A la part superior hi havia el seient. Per accedir-hi es podia disposar una escala de fusta, per als caos mes elementals o una de pedres, en els que tenien pòdium. (ANDREU 2008:255)

Les hores de caça eren o bé la mitja hora abans de que sortís el sol al dematí, o bé la mitja hora abans d'enfosquir aprofitant que els ocells surten a menjar i tornen a descansar. En quant a la temporada de caça, coincideix amb els mesos d'hivern, en concret des del mes d'octubre fins Gener, època en la qual els tords procedents del nord d'Europa arriben a la zona de la mediterrània i Nord-àfrica per passar l'hivern. S'ha de dir que, avui en dia molts d'aquests colls segueixen essent utilitzats per la gent.

Seguint amb l'excursió, a l'esquerra es veurà una bassa, que molt possiblement es trobarà seca, però amb un estat de conservació bo. La bassa no era més que una antiga pedrera que s'havia omplert d'aigua.

“Fèiem obra a ses cases, arreglàvem es pedrís i l'empedrat des jardinet, entre aqueixes i sa capella; vàrem treure per això ses pedres d'una petita pedrera d'allà a on ara hi ha es llac...”. (HABSBURG 1911:88, extret de CANYELLAS 1997:147-148). En els voltants de la bassa es troba el Mirador des Guix. Segons Nicolau CANYELLAS (97:200-201), està al caire dels penya-segats que guaiten damunt el mirador des Miradors. És un mirador molt senzill, format per dues parets d'uns 8 i 3 metres de llarg, disposades formant un angle recte. Son parets altes de quasi un metre d'altura. L'accés al mirador es fa a través de dos escalons excavats a la roca que davallen fins a la plataforma del mirador. És esmentat per primer cop en 1909 a *“Indicaciones a los que visitan Miramar”*.

Per tant la data de construcció s'ha de situar entre 1891 i 1909. Com es podrà veure el seu estat de conservació és òptim. Des del mirador, podem veure cap al nord-est, a la vora d'una marjada sembrada d'oliveres, el Mirador de Sa Ferradura, denominat així per la forma que presenta. Des d'aquesta Bassa per dirigir-se fins al mirador s'haurà de saltar una reixeta que impedeix el pas, arribant al mirador de seguida. Les vistes, igual que en la resta de miradors són realment espectaculars. Segons Nicolau CANYELLAS (97:188-189), es troba situat al començament del camí des Guix. D'allà partia també el camí des Barranc, que anava de Miramar a Son Marroig. Com es podrà veure, es troba en un bon estat de conservació, on rep el nom de ferradura per la forma de la planta. El mur frontal fa uns dos metres d'alt. Té una amplada d'un metre per quasi 2 metres de llarg. El mur no es massa alt, ja que sols fa un poc mes de mig metre d'alçada. La data de construcció es creu que fou entre 1884 i 1891.

Mirador des Guix. Font: www.airesdelaserramallorquina.blogspot.com.es

Mirador de Ferradura. Font: www.airesdelaserramallorquina.blogspot.com.es

Des del mirador de sa Ferradura es tornarà enrere cap a les Coves de Ponent en direcció Miramar. En uns pocs minuts apareixeran de nou les Coves de Ponent, sobre les quals es troba el Jardí de sa Torre des Moro, situat a la part de baix de la casa de Miramar. Aquest jardí ja es va visitar el dia anterior però a modus de recordatori, l'Arxiduc va fer d'aquest jardí un jardí botànic. La idea de

fer un jardí botànic ja apareix en una carta de Lluís Salvador a la seva mare, de 28 de març de 1872. Es podran observar de nou els dos cercles amb l'estel de nou puntes, els quals recorden la devoció de L'Arxiduc per Ramón Lull.

Una vegada aquí, ja es poden veure les cases de Miramar, on el grup es dirigirà cap al parking per sortir a la carretera de Valldemossa-Deià. Quan el grup es trobi a la carretera, girarà cap a ma esquerra, on a uns 200 metres es troba l'aturada de bus de Son Galceran.

Bibliografia

Aires de la Serra Mallorquina (2012, gener). *Cova de ses Dues Boques pels passos de sa Cova i des Petit Pi*. Recuperat 22 gener 2013 des de <http://airesdelaserramallorquina.blogspot.de/2012/01/cova-de-ses-dues-boques-pels-passos-de.html>

Aires de la Serra Mallorquina (2012, juliol). *Sa Talaia Vella pels passos de sa Paella i dels Ermitans*. Recuperat des de 10 Decembre 2012 des de http://airesdelaserramallorquina.blogspot.de/2012_07_01_archive.html

Aires de la Serra Mallorquina (2013, març). *Pels voltants de Comassema i Solleric*. Recuperat 4 març 2013 des de <http://airesdelaserramallorquina.blogspot.com.es/>

ANDREU, J. (2008) *Arquitectura tradicional de les Balears*. Pollença: El Gall Editor.

Arts Mallorca. *Centre Cultural Costa Nord*. Recuperat 20 Novembre 2012 des de <http://www.artsmallorca.com/es/centro-/centre-cultural-costa-nord-valldemossa>

Balears Cultural Tour. *Ermita de Valldemossa*. Recuperat 15 Gener 2013 des de <http://balearsculturaltour.net/itinerario.php?cod=30&id=28&id1=281&idioma=es>

BAUÇÀ DE MIRABÓ, C. (2008) *La Real Cartuja de Jesús de Nazaret de Valldemossa: Formación y Evolución de Su Patrimonio Histórico-Artístico, Volum 2*. Palma de Mallorca: Universitat Illes Balears

CANYELLAS SERRANO, N. *El paisatge de l'Arxiduc*. Palma de Mallorca: Institut d'estudis balearics i Conselleria de Medi Ambient Ordenació del Territori i litoral.

Casa de Valldemossa. Santa Catalina Thomás. Recuperat 10 febrer 2013 des de <http://www.pmaria-valldemossa.org/santa-catalina-thomas/>

Diario de Mallorca. *El legado del Arxiduc se derrumba*. Recuperat 14 Decembre 2012 des de http://www.diariodemallorca.es/multimedia/imagenes.jsp?pRef=2008032100_16_341396__Cultura-legado-Arxiduc-derrumba

Diario de Mallorca. *Rutas y Excursiones: El Teix y las casas del Rey Sanç*. Recuperat 17 gener 2013 des de <http://ocio.diariodemallorca.es/planes/rutas-excursiones/pla-1110-el-teix-casas-rei-san.html>

Dinamització Cultural 2006-2008, *Son Moragues de Valldemossa*. Recuperat 10 gener 2013 des de <http://portalfora.es/possessions/ficha.php?lang=es&id=150>

Doble huit. *Miradors de s'Arxiduc*. Recuperat 20 desembre 2012 des de <http://www.doblevuit.com/Untitled-232-A.html>

FONT, G. (2008). *50 Excursiones a pie por la Isla de Mallorca* (2ª ed). Mallorca: Fomento de Turismo de Mallorca

HEINRICH, H. (1987). *Doce excursiones clásicas por Mallorca III*. Palma de Mallorca: Editorial Moll.

Mallorca Treasure (2012, agost). Son Marroig y el Archiduque Luis Salvador. Recuperat 20 Decembre 2012, des de <http://mallorcatreasure.blogspot.com.es/2012/08/son-marroig-y-el-archiduque-luis.html>

Mesa del Turismo. *Regulacion de los Guías de Turismo en Baleares*. Recuperat 15 Novembre 2012 des de http://www.mesadelturismo.com/common/mt/compendio/legislacion-sectorial/guias/baleares/dec_112-96_bal.shtm

Monografias. *El guía de turismo*. Recuperat 15 Novembre 2012 des de <http://www.monografias.com/trabajos11/guiatur/guiatur.shtml>

PALOS, B. (1989). *Valldemossa com a centre d'Excursions*. Mallorca: Editorial Moll.

Pasión por la Serra de Tramuntana (2011, novembre). *Miradores del Archiduque en la zona de Miramar II*. Recuperat 15 gener 2013 des de http://serradetramuntana.eu/old/paginas_rutas/miradores_archiduque_miramar_2_5nov11.html

Petjades del passat. (2011, agost) *La tafona de Planícia*. Recuperat 30 desembre 2012 des de <http://www.youtube.com/watch?v=P5BgFsazMSk>

Petjades del passat (2011 setembre). *Carboners*. Recuperat 25 gener 2013 des de <http://www.youtube.com/watch?v=vmXUXU7cuL0>

Rtve. (2005, Setembre) *Baleares, un viaje en el tiempo: El Archiduque Luis Salvador de Habsburgo-Lorena* Recuperat 12 Octubre 2012 des de <http://www.rtve.es/alacarta/videos/baleares-viaje-en-el-tiempo/baleares-viaje-tiempo-archiduque-luis-salvador-habsburgo-lorena/620326/>

Senderisme Planas Antich (2007, abril). *Es Teix pel camí de l'Arxiduc*. Recuperat 17 gener 2013 des de http://senderisme.planasantich.org/Teix_i_cami_de_s_arxiduc2007.htm

Sendero Mallorca. *Camí de S'Axiduc*. Recuperat 12 Decembre 2012 des de <http://senderomallorca.es/info/arxiduc/arxiduc.html>

SUNYER, O. (1986). *Cases de Possesió I*. Balears: Col.legi Oficial d'Arquitectes de Balears.

Teleweb-Mallorca. *Son Marroig y Archiduque Luis Salvador*. Recuperat 20 Novembre 2012 des de http://www.teleweb-mallorca.com/es/paginas/179_archiduque_marroig.html

TRIAS, S. (1996) *et al. Les possessions Mallorquines de l'arxiduc*. Palma de Mallorca: Les Corts Valencianes.

VALERO I MARTÍ, Gaspar, recuperat el 13 de gener de 2013 des de <http://itinerarioshistoricos.diariodemallorca.es/>

VIBOT, T. (2006). *Les possessions de Mallorca I*. Pollença: El Gall Editor.

VIBOT, T. (2008). *Les possessions de Mallorca III*. Pollença: El Gall Editor.

Wikipedia. *Luis Salvador de Austria*. Recuperat 13 Octubre 2012 des de http://es.wikipedia.org/wiki/Luis_Salvador_de_Austria